

निर्णय नं. ८८९४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. २०६९-WF- ०००१
आदेश मिति: २०६९।५।२८

विषय: बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: उदयपुर जिल्ला, कटारी गा.वि.स. वडा
नं. १ घर भई हाल कारागार कार्यालय
उदयपुरमा कैद भुक्तान गरी रहेको मोदक
पराजुलीको हकमा अभिमन्यू लामिछाने
विरुद्ध

विपक्षी: उदयपुर जिल्ला अदालत, गाईघाट समेत

- मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भनी दायर भएको निवेदनमा निस्सा प्रदान भएमा त्यसको हैसियत पुनरावेदन सरह भै मुद्दाको सुनुवाइ हुन्छ र तल्लो अदालतको फैसला उल्टी बदर पनि हुनसक्ने अवस्था हुन्छ । पहिलेको फैसलाअनुसार लागेको कैदवापतमा यस अदालतबाट जेथा जमानत स्वीकार गरिसकिएकाले यसरी जमानत स्वीकार गरी मुद्दा दोहोऱ्याइपाऊँ भन्ने निवेदन दर्ता गर्नुको मतलव जिल्ला अदालतको फैसला कानूनबमोजिम माथिल्लो तहको अदालतमा विचाराधीन रही परीक्षणको रूपमा रहिरहेको र उक्त अदालतबाट कैद सजाय हुने गरी भएको फैसला उल्टी बदर हुन पनि सक्ने सम्भावना रहेको भनी मान्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अति नै प्यारो र महत्वपूर्ण हुन्छ । कैदमा बसेको अवस्था भनेको निश्चित रूपमा उसको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा बन्देज लागेको अवस्था हो । अहिलेको समयमा फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेवापत हुने कडा सजायको रूप भनेको मूलतः कैदको सजाय हो । व्यक्तिको जीवनमा थुनामा बसेको दाग लाग्नु भनेको गम्भीर कुरा हुन्छ । यस अवस्थामा कुनै व्यक्तिउपर लागेको कैद सजायवापत धरौट राखी त्यस्तो कैद सजायउपर चुनौती भई विचाराधीन रहेको अवस्थामा सोही कैद असूल गर्न कैदमा पठाउनु न्यायोचित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

- मुद्दा दोहोऱ्याइपाऊँ भन्ने निवेदन परेकै आधारले फैसला कार्यान्वयन नरोकिने तर पुनरावेदन तहको अदालतले अन्यथा आदेश दिएमा फैसला कार्यान्वयन रोकिने अवस्था हुँदा सर्वोच्च अदालतले तल्लो तहको अदालतबाट लागेको कैदवापतमा अ.व.१९४ नं.बमोजिम जेथा जमानत स्वीकार गरी निवेदन दर्ता गर्नु भनेको उक्त कैदको लगत कार्यान्वयन स्थगन भएको रूपमा लिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

- कागज गरेर अदालतमा समर्पण गरिरहेको व्यक्तिले आफूले दायर गरेको निवेदनको तारिखमा उपस्थित हुने र सुनुवाइमा सहभागी हुन पाउने अधिकार पनि हो । यस अदालतले निजको स्वच्छ सुनुवाइको अधिकारको प्रत्याभूति दिई त्यस्तो अधिकारको उपभोगको सुनिश्चितता पनि प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो मूल्य र मान्यताको प्रतिकूल हुने किसिमका कामकारवाहीलाई कुनै किसिमले पनि उचित

ठहर्न्याउनु युक्तियुक्त र न्यायसंगत हुन सक्दैन । अदालतमा समर्पण गरी आफूउपर सजाय भएको फैसलाउपर कानूनबमोजिम उपचार माग्ने कार्यमा संलग्न रहेको व्यक्तिलाई पहिले नै कैद भुक्तान गराउनु न्यायिक मूल्य र मान्यताअनुरूप हुने समेत नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा
विपक्षी तर्फबाट :विद्वान उपन्यायाधिवक्ता राजेन्द्र श्रेष्ठ
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६६, पृष्ठ ३८५

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.व. १९३क, १९४ १९४(१), (२), ३, ४ र ५ नं.
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(घ), २५(११)
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ८०क

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र निर्णय यसप्रकार छ:-

निवेदक मोदक पराजुलीले २०५३ सालमा सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गरी ट्रक चलाई आएकोमा मिति २०६७।३।२१ मा उदयपुरको कल्याणपुरमा दुर्घटना भई मान्छे मरेकोमा लापरवाहीसँग ट्रक चलाएको कारणबाट दुर्घटना भएको भनी परेको जाहेरीको आधारमा अनुसन्धान तहकीकात भई सवारी ज्यान मुद्दा दायर हुँदा उदयपुर जिल्ला अदालतबाट २०६७।१।२२ मा ३ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर गरी फैसला भएको थियो ।

उक्त फैसलामा चित्त नबुझी म निवेदकले पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पुनरावेदन पत्र दायर गरेकोमा उक्त अदालतबाट समेत शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई नै सदर गर्ने गरी मिति २०६८।३।१३ मा फैसला भएको छ । उक्त फैसला भए पछि मुद्दा दोहोर्न्याई हेरिपाऊँ भन्ने २०६८ सालको मा-११६० को निवेदन पत्र यस अदालतमा दायर भएको छ । यस सम्मानीत अदालतबाट तल्लो अदालतहरूको फैसलाले ठहर गरेको कैदवापत जेथा जमानी लिई १९४ नं. को सुविधा प्रदान गर्ने आदेश भई मुद्दा विचाराधीन छ । यसरी निवेदन पत्र विचाराधीन रहेकै अवस्थामा मिति २०६९।२।१६ गते बिहान प्रहरी कार्यालय मिर्चैयाका प्रहरी कर्मचारीले पक्राउ गरी हिरासतमा लिएकाले सोको कारण सोधनी गर्दा सवारी ज्यान मुद्दाको फैसलाबमोजिम कैदमा राख्नको लागि पक्राउ गरिएको भन्ने जवाफ दिई उदयपुर जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराई त्यहाँका तहसीलदारले मिति २०६९।२।१७ मा उदयपुर जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी मोदक पराजुलीलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद सजाय हुने ठहर गरी भएको फैसला पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट सदर भएको भन्ने जानकारी हुन आएको र निज प्रतिवादी प्रहरी हिरासतमा बसेको कैद कट्टा गरी ३ वर्ष ४ महिना २६ दिन कैद बाँकी रहेकोले २०६९।२।१७ देखि २०७२।७।१२ सम्म कैदमा राखी कैद असूल गर्नु भन्ने व्यहोराको पत्र दिई कैद भुक्तान गर्नको लागि प्रत्यर्थी कारागार कार्यालयमा पठाएकोले प्रस्तु निवेदन पत्र लिई उपस्थित भएको छु ।

उदयपुर जिल्ला अदालतको फैसलाले ठहर गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाले सदर गरेको कैद ३ वर्ष ६ महिना भुक्तान गराउन भनी निवेदकलाई कैदमा राखिएको भन्ने प्रत्यर्थी तहसील शाखाको पत्रबाट देखिन्छ । उक्त फैसलाहरूले ठहर गरेको कैदवापत यस अदालतबाट जेथा जमानी लिई अ.व. १९४ बमोजिमको सुविधा प्रदान गर्ने गरी मिति २०६८।१।११ मा आदेश

भइसकेको छ। पुनरावेदन तथा निवेदन सुन्ने क्षेत्राधिकार सम्पन्न यस अदालतबाट अ.वं. १९४ बमोजिम सुविधा प्रदान गरी सकेकोमा कैद असूल भुक्तान गराउनु उक्त आदेशको प्रत्यक्षतः विपरीत रहेको छ। विपक्षी तहसीलदार र उदयपुर जिल्ला अदालतलाई यस अदालतको आदेशविपरीत कामकारवाही गर्ने अधिकार छैन। यस अदालतको आदेशलाई अतिक्रमण गर्न मिल्दैन।

अतः प्रत्यर्थीहरूको उपरोक्त कामकारवाहीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२),(३) (ड), (च), १३ समेतद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको र गैरकानूनी रूपमा कैदमा राखिएको हुनाले त्यस्तो गैरकानूनी कैदबाट अविलम्ब मुक्त गर्नु गराउनु भन्ने बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी कैद मुक्त गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।२।२९ को आदेश।

उदयपुर जिल्ला अदालतको च.नं. २६५६ मिति २०६९।२।१७ को कैद म्याद ठेकिएको पत्रसाथ विपक्षी मोदक पराजुलीलाई यस कार्यालयमा पठाइएको हुँदा सोबमोजिम निजलाई कैदमा राखिएको हो। निजको संवैधानिक एवं वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने गरी यस कार्यालयबाट कुनै काम नभएको हुदा रिट जारी हुने अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कारागार कार्यालय उदयपुरको लिखित जवाफ व्यहोरा।

विपक्षी निवेदक मोदक पराजुलीलाई अदालतको फैसलाबमोजिम भएको कैद सजाय असूल गर्नको लागि पक्राउ गरी उदयपुर जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराइएको हो। विपक्षीको संवैधानिक र कानूनी हक हनन् नगरिएको हुनाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको

इलाका प्रहरी कार्यालय कटारीको लिखित जवाफ व्यहोरा।

विपक्षी निवेदकलाई अदालतबाट भएको कैद सजाय असूल गर्न मिचैया एरियामा पक्राउ गर्नका लागि इलाका प्रहरी कार्यालय कटारीबाट खटिएको प्रहरी टोलीलाई यस कार्यालयबाट सहयोगसम्म गरिएको हो। निजको कुनै संवैधानिक हक हनन् गरिएको छैन रिट खारेज होस् भन्ने समेत व्यहोराको इलाका प्रहरी कार्यालय मिचैयाको लिखित जवाफ व्यहोरा।

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यिनै मोदक पराजुली भएको सवारी ज्यान मुद्दामा कैद ३६।० वर्ष हुने ठहरी मिति २०६७।९।२२ मा यस अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट फैसला भएको हुँदा फैसलाबमोजिम निजलाई लागेको कैद यस अदालतको लगतमा असूल हुन बाँकी रहेको अवस्था थियो। पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट यस अदालतको सो फैसला सदर हुने ठहरी अन्तिम भएको आधारमा फैसला कार्यान्वयन गर्न बाधा नपर्ने भएकोले यस अदालतबाट पटकपटक डोर खटिई गएको अवस्थामा निज फेला नपरेकोले प्रहरीलाई समेत जानकारी गराइएको अवस्थामा निज प्रहरीद्वारा पक्राउ परी आएको हुँदा यस अदालतको च.नं. २६५६ मिति २०६९।२।१७ को पत्रद्वारा कैदम्याद ठेकी कैद असूल गर्न कारागार कार्यालय गाईघाटमा पठाइएको हो।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ८०क मा कुनै मुद्दामा ऐनको दफा ११ र १२ अन्तर्गतको निवेदन परी मुद्दा चलिरहेको भएतापनि पुनरावेदन तहको अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक सोही कारणले मात्र त्यस्तो मुद्दामा भएको फैसलाबमोजिम कार्यान्वयन गर्न बाधा पर्ने छैन भन्ने उल्लेख भएको छ। नियमावलीमा उल्लेख भएबमोजिम फैसला कार्यान्वयन नगर्ने सम्बन्धमा यस अदालतमा कुनै जानकारी नआएको र विपक्षीले

मुद्दा दोहोच्याइपाऊँ भन्ने निवेदन दिई अन्यथा आदेश भएको भनी जिकीर लिई सोको प्रमाण समेत पेश नगरेको हुँदा फैसलाबमोजिम कायम भएको कैद असूल गर्न निजलाई पूर्जा दिई कैदमा राख्न कारागार कार्यालय गाइघाट, बोक्सेमा पठाइएको हो। यसरी अधिकार प्राप्त अधिकारी र निकायले कानूनबमोजिम गरेको आदेश र सोबमोजिम भए गरेको कामकारवाहीबाट निवेदकको अधिकारमा कुनै आघात नपुगेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने उदयपुर जिल्ला अदालत र त्यहाँका तहसीलदारको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालत संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा प्रमाणमा आएको यिनै निवेदक भएको २०६८-११-१९६० को सवारी ज्यान मुद्दा दोहोच्याई पाऊँ भन्ने निवेदन यस अदालतबाट दर्ता गर्दा निजलाई सो मुद्दामा भएको फैसलाले लागेको कैदवापत अ.वं. १९४ नं. बमोजिम धरौट लिई निवेदन दर्ता गरी तारिखमा राखी कारवाही भइरहेकोमा सो मुद्दामा भएको उदयपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला अन्तिम रहेको भन्दै सो फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा यी निवेदकलाई पक्राउ गरी थुनामा राखेको देखियो।

यसरी जुन मुद्दाको फैसलाबमोजिम कैद लगत कायम भएको हो, सो मुद्दा दोहोच्याइपाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतबाट अ.वं. १९४ नं. बमोजिम कैदवापत धरौट लिई निवेदकलाई तारिखमा राखेको अवस्थामा सोही मुद्दाको कैद लगत असूल गर्न भन्दै पक्राउ गरी थुनामा राखेको विषय विरोधाभाषपूर्ण देखिँदा यसमा धरौट लिई तारिखमा राख्ने र फैसला कार्यान्वयन गर्ने भनी कैद असूल गर्ने भन्ने विषय अन्तरसम्बन्धित भई व्याख्याबाट एक निष्कर्षमा पुग्नु बाञ्छनीय देखिँदा प्रस्तुत निवेदनको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत, नियमावली, २०४९ को

नियम ३(१) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन यस्तै विवादसँग सम्बन्धित रिट निवेदक विश्वराज यादव समेत र विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालत समेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दा पनि पूर्ण इजलासमा विचाराधीन रहेको भन्ने देखिँदा उक्त मुद्दा साथै राखी पूर्ण इजलास समक्ष पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।३।३१ को आदेश।

नियमानुसार पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले मेरो पक्षलाई उदयपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट सवारी ज्यान मुद्दामा कैदको सजाय गर्ने गरी भएको फैसलाउपर मुद्दा दोहोच्याई हेरी उक्त फैसला बदर गरिपाऊँ भनी निवेदन दायर गर्दा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको कैद सजायवापत अ.वं. १९४ नं. बमोजिम सुविधाको अनुमति पाई धरौट राखी तारिखमा रहेकोमा सो निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्थामा सवारी ज्यान मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने भनी निवेदकलाई कैदमा पठाइएको र उक्त थुना गैरकानूनी भएको हुनाले मागबमोजिमको आदेश जारी होस् भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी उदयपुर जिल्ला अदालतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र श्रेष्ठले विपक्षीले तल्लो तहको फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न नभई दोहोच्याई पाऊँ निवेदनमा अ.वं. १९४ नं. अनुसार सुविधा पाइरहेको अवस्था छ। उदयपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट समेत सदर भई अन्तिम भइरहेको र सो फैसला कार्यान्वयन रोक्ने सम्बन्धमा कुनै आदेश जारी नभएको अवस्थामा उक्त फैसला कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा निवेदकलाई ठेकिएको कैद गैरकानूनी नभएकाले मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन रिट खारेज होस् भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा दुवैतर्फका विद्वान कानून

व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर, निवेदकतर्फबाट पेश भएको लिखित बहस नोट र रिट निवेदन सहितको मिसिल कागज अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो:-

१. जुन फैसलाबमोजिम कैद लगत कायम भएको हो सो फैसला बदरको माग गरी परेको मुद्दा दोहोर्‍याई पाउने निवेदनमा अ.वं.१९४ नं.बमोजिम सुविधा पाई विचाराधीन रहेको अवस्थामा फैसला कार्यान्वयन गरी कैद असूल गर्न मिल्ने हो होइन ?
२. निवेदकलाई कैदमा राखिएको कार्य गैरकानूनी हो होइन ? र मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निरोपण गर्नुपर्ने देखिएको उल्लिखित पहिलो प्रश्नमा विचार गर्दा रिट दायर हुनुको पृष्ठभूमिको विवेचना गर्नुपर्ने हुन आउछ। उदयपुर जिल्ला अदालतमा चलेको २०६७ सालको स.फौ.र.नं. ३१-०६७-०१७३७ को सवारी ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी बनाईएका यी निवेदकलाई सो मुद्दामा उदयपुर जिल्ला अदालतबाट तीन वर्ष छ महिना कैद सजाय हुने गरी भएको फैसला पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट सदर भएकोमा सो फैसला उपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी निवेदन दिई विचाराधीन रहेको अवस्थामा उल्लिखित मुद्दामा लागेको कैद असूल गर्न भनी उदयपुर जिल्ला अदालतबाट कैद म्याद ठेकी कैदमा पठाइएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य माग दावी रहेछ।

३. तेजप्रसाद दाहालको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यी रिट निवेदक मोदक पराजुली भएको स.फौ.नं. ०१७३७ नं.को सवारी ज्यान मुद्दामा उदयपुर जिल्ला अदालतबाट मिति

२०६७।२२ मा फैसला हुँदा प्रतिवादीलाई तीन वर्ष छ महिना कैद सजाय हुने गरी फैसला भएको रहेछ। सो फैसलाउपर पुनरावेदन अदालतमा यी निवेदकले पुनरावेदन गर्दा शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने गरी मिति २०६८।३।१३ मा फैसला भएको देखिन्छ। सो फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याइपाऊँ भनी निवेदन नं.०६८-रा-११६० को निवेदन परी विचाराधीन रहेको अवस्थामा यी रिट निवेदकलाई सवारी ज्यान मुद्दाको फैसलाअनुसार कसिएको लगत असूल गर्न भनी कैद म्याद ठेकी कैदी पूर्जा दिएर कारागार पठाइएको रहेछ।

४. उल्लिखित निवेदन नं.०६८-रा-११६० को निवेदन दायर गर्दा निवेदकले मुलुकी ऐन अ.वं. १९४ नं.अनुसारको सुविधा पाई सवारी ज्यान मुद्दाको फैसलाबाट लागेको कैदवापतमा जेथा जमानत राखी रिट निवेदन दर्ता गरी विचाराधीन रहेका अवस्थामा तथा निवेदक तारिखमा रहेको अवधिबीचमा पक्राउ गरी कैदमा पठाइएको देखिन्छ।

५. उल्लिखित परिप्रेक्ष्यमा परेको प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालत संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा जुन फैसलाबमोजिम कैद लगत कायम भएको हो सो मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी परेको निवेदनमा अ.वं. १९४ नं. बमोजिम कैदवापत धरौट लिई निवेदकलाई तारिखमा राखेको अवस्थामा सोही मुद्दाको कैद लगत असूल गर्न भन्दै पक्राउ गरी थुनामा राखेको विषय विरोधाभाषपूर्ण देखिँदा यसमा धरौट लिई तारिखमा राख्ने र फैसला कार्यान्वयन गर्ने भनी कैद असूल गर्ने विषय अन्तरसम्बन्धित भई व्याख्याबाट एउटा निष्कर्षमा पुग्न बाञ्छनीय देखिएको हुँदा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने आदेश भई यो रिट निवेदन यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको पाइन्छ।

६. यी रिट निवेदक मोदक पराजुलीले मुद्दा दोहोर्‍याइपाऊँ भन्ने निवेदन दायर गर्नु अगाडि सवारी ज्यान मुद्दामा लागेको तीन वर्ष छ महिना कैद सजायवापत अ.वं. १९४ नं.बमोजिम धरौटी

राखी निवेदन दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन दिँदा यस अदालतबाट अ.वं. १९४ नं. को सुविधा प्रदान गरी लागेको कैदवापतमा ३९,६००/- रूपैयाँ धरौट कायम गरी सोवापतमा शुरुमा राखेको जेथालाई कायम गरी निवेदन दर्ता गर्ने आदेश गरेको पाइन्छ। उक्त अनुमतिको आदेशअनुसार निवेदन दर्ता भई यी निवेदक तारिखमा बसी कारवाही चलिरहेको अवस्थामा निवेदकलाई पक्राउ गरी कैदमा पठाइएको अवस्था छ।

७. यस सन्दर्भमा अ.वं. १९४ नं. को सुविधा प्राप्त गरी कैदवापत जेथा जमानत राखी कारवाहीमा रहँदाको अवस्थाको प्रकृति र त्यसको परिणामको सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन आउँछ। मुलुकी ऐन अ.वं. १९३क नं.मा कुनैपनि फैसलाउपर पुनरावेदन वा उजुरीसरहको निवेदन दर्ता गर्नको लागि फैसलाअनुसार कैदमा बसेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। तर त्यसको अपवादको रूपमा अ.वं. १९४ नं.मा कैदको सजाय भएको फौजदारी मुद्दामा पनि निश्चित अवस्थामा कैदमा नबसीकन पुनरावेदन गर्न सकिने विशेष व्यवस्था गरिएको छ। अ.वं. १९४ नं. को देहाय १ र २ मा देहायबमोजिमको व्यवस्था छ:-

फैसला गर्ने अड्डाले फौजदारी मुद्दामा फैसला हुँदा कैदको सजाय पाउने कसूरदार ठहरिएकोलाई सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न बढीमा ३ वर्षसम्म कैदको सजाय भएकोमा र पुर्पक्षलाई थुनामा बस्नु नपर्ने मुद्दा भएमा वा नबसेको भएमा पुनरावेदन गर्ने म्यादसम्मलाई सो अड्डाले धरौट वा जमानीमा छाड्न सक्नेछ ... १ पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले भए पुनरावेदन गर्ने म्यादसम्मलाई र पुनरावेदन दर्ता भएकोमा किनारा नभएसम्मलाई बढीमा १० वर्षसम्म कैदको सजाय भएकोमा र पुर्पक्षलाई थुनामा बस्नु नपर्ने मुद्दा भएमा वा नबसेको भएमा धरौट वा जमानीमा छाड्न सक्नेछ २

८. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अतिरिक्त सोही नं.को देहाय ३, ४ र ५ मा अन्य व्यवस्थाहरूसमेत गरिएको छ। यस व्यवस्थाले धरौट वा जमानीको सुविधा प्रदान गर्ने वा नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा अदालतलाई स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको छ। सामान्यतः उचित आधार र कारणवेगर कानूनले प्रदान गरेको सुविधा प्रदान गर्न अदालतले इन्कार गर्दैन। यसैगरी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम २५(११) मा तलको कुनै अदालत वा अर्धन्यायिक निकाय वा अधिकारी वा निकायबाट कानूनबमोजिम सजाय पाएको कुनै व्यक्तिले सो आदेश वा फैसलाउपर पुनरावेदन गरेको वा सो आदेश वा फैसला बदर गराउन निवेदनपत्र दिएकोमा पुनरावेदक वा निवेदकले अदालतको फैसलाबमोजिम सजायको आदेश वा फैसलाअनुसार सजाय भोगेको वा भोगिरहेको वा सोवापत धरौट वा जमानत दिएको निस्सा पेश गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

९. यस अदालत विशेष इजलासबाट अनिलकुमार सिन्हा वि.प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत (नेकाप २०६६, पृष्ठ ३८५) भएको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावलीको उक्त नियम २५(११) को प्रयोजनको व्याख्या गर्दै, यस नियमको व्यवस्थाले तल्लो निकायबाट भएको फैसला वा आदेशबमोजिम सजाय भोग्नेपर्ने बाध्यताको सिर्जना पनि नगरेको र सो सजायको सम्मानस्वरूप सोवापत धरौट वा जमानत राख्न पाउने व्यवस्था गरी सजायलाई चुनौती दिन पाउने अधिकारसमेत सुनिश्चित गरेको भन्ने सिद्धान्त स्थापित भएको छ।

१०. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्तको सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(घ) अनुसार यस अदालतका रजिष्ट्रारबाट यी निवेदकले अ.वं. १९४ नं.को सुविधाको अनुमति पाई आफूलाई भएको कैद सजायवापतमा जेथा जमानत राखी यस

अदालतमा तारिखमा रहेको पाइन्छ। आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र रही रजिष्टारबाट भएको उक्त आदेशउपर कहिकै चुनौती दिइएको छैन र उक्त आदेश यथावत् कायमै रहेको छ।

११. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा यी निवेदकलाई तीन वर्ष छ महिना कैद सजाय भएर लगत कसिएको अवस्था छ। उक्त कैद सजाय हुने गरी उदयपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट भएको फैसलाउपर मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन दायर भई कारवाहीको अवस्थामा रहेको छ। त्यसरी यी निवेदक कानूनबमोजिमको प्रक्रियाअनुसार आफूलाई भएको कैद सजायको फैसलाउपर चुनौती दिई न स्तारिखमा रहेको अवस्था छ। सर्वोच्च अदालतले मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भनी दायर भएको निवेदनमा निस्सा प्रदान भएमा त्यसको हैसियत पुनरावेदन सरह भै मुद्दाको सुनुवाइ हुन्छ र तल्लो अदालतको फैसला उल्टी बदर पनि हुन सक्ने अवस्था हुन्छ। पहिलेको फैसलाअनुसार लागेको कैदवापतमा यस अदालतबाट जेथा जमानत स्वीकार गरी सकिएको छ। यसरी जमानत स्वीकार गरी मुद्दा दोहोऱ्याइपाऊँ भन्ने निवेदन दर्ता गर्नुको मतलव उक्त उदयपुर जिल्ला अदालतको फैसला कानूनबमोजिम माथिल्लो तहको अदालतमा विचाराधीन रही परीक्षणको रूपमा रही रहेको र यी निवेदकलाई उक्त अदालतबाट कैद सजाय हुने गरी भएको फैसला उल्टी बदर हुन पनि सक्ने सम्भावना रहेको भनी मान्नु पर्ने हुन्छ। यस स्थितिमा तल्लो अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन नभई यथास्थितिमा रहनु पर्ने हुन्छ। यी निवेदकले पहिले नै कैद सजाय भुक्तान गरिसकेपछि त्यस किसिमको परिणाम आएमा एकातिर व्यर्थमा कैद बसेको प्रमाणित हुन्छ भने अर्कोतर्फ उनीहरूले न्याय पाएको अनुभूती गर्न सक्ने हुँदैन। त्यसका अतिरिक्त उनीहरूका लागि विचाराधीन रिट निवेदन प्रयोजनहीन हुन जान्छ।

१२. कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अति नै प्यारो र महत्वपूर्ण हुन्छ। कैदमा बसेको अवस्था भनेको निश्चित रूपमा उसको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा बन्देज लागेको अवस्था हो। अहिलेको समयमा फौजदारी कानूनको उल्लंघन गरेवापत हुने कडा सजायको रूप भनेको मूलतः कैदको सजाय हो। व्यक्तिको जीवनमा थुनामा बसेको दाग लाग्नु भनेको गम्भीर कुरा हुन्छ। यस अवस्थामा कुनै व्यक्तिउपर लागेको कैद सजायवापत धरौट राखी त्यस्तो कैद सजायउपर चुनौती भई विचाराधीन रहेको अवस्थामा सोही कैद असूल गर्न कैदमा पठाउनु न्यायोचित हुन सक्दैन।

१३. यस अदालत विशेष इजलासबाट माथि उधृत गरिएको अनिलकुमार सिन्हा वि.प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत (नेकाप २०६६, पृष्ठ ३८५) भएको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावलीको उक्त नियम २५(११) सन्दर्भ र प्रयोजनलाई व्याख्या गर्दै सजाय भोग्ने पर्ने कठोर व्यवस्थाको सट्टा धरौट वा जमानत राख्न पाउनेसम्मको सहज किसिमको व्यवस्थाद्वारा सर्वोच्च अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने व्यक्तिको अधिकारलाई सहज तुल्याइएको भनी स्थापित सिद्धान्त र मान्यतासँग यो इजलास असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण छैन।

१४. फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम ८०क मा कुनै मुद्दामा पुनरालोकन गरी हेरिपाऊँ वा मुद्दा दोहोऱ्याइपाऊँ भन्ने निवेदन परी मुद्दा चली रहेको भएतापनि पुनरावेदन तहको अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा वाहेक सोही कारणले(मात्र त्यस्तो मुद्दामा भएको फैसला कार्यान्वयन गर्न बाधापर्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। यस व्यवस्थाले मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन परेकै आधारले फैसला कार्यान्वयन नरोकिने तर पुनरावेदन तहको अदालतले अन्यथा आदेश दिएमा फैसला कार्यान्वयन रोकिने देखियो। यस अदालतले तल्लो तहको

अदालतबाट लागेको कैदवापतमा अ.वं.१९४ नं.बमोजिम जेथा जमानत स्वीकार गरी निवेदन दर्ता गर्नु भनेको उक्त कैदको लगत कार्यान्वयन स्थगन भएको रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ।

१५. यी निवेदकले यस अदालतमा आफैँ उपस्थित भई धरौट वा जमानत राखी पाउन निवेदन दिएका छन्। यस अदालतले त्यसरी समर्पण (Surrender) गरी आउँदाको बखतमा नै धरौट वा जमानत अस्वीकार गरी फैसलाअनुसार निजहरूलाई कैदमा पठाउन सक्ने अवस्था रहेको थियो। तर त्यसो नगरी यस अदालतले लागेको कैदवापत धरौट वा जेथा जमानत राख्ने अनुमति दिएको अवस्था छ। त्यस्तो अनुमति दिनु भनेको उक्त निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म कैदको सजाय कार्यान्वयनलाई स्थगन गर्नु हो। त्यसका अतिरिक्त यस अदालतबाट दिइएको तारिख गुजारी बसेमा राखेको धरौटी वा दिइएको जेथा जमानत जफत हुने कुराको समेत यी निवेदकबाट कागज गराइएको छ। त्यसरी कागज गरेर अदालतमा समर्पण गरिरहेको व्यक्तिले आफूले दायर गरेको निवेदनको तारिखमा उपस्थित हुने र सुनुवाइमा सहभागी हुन पाउने अधिकार पनि हो। यस अदालतले निजको स्वच्छ सुनुवाइको अधिकारको प्रत्याभूति दिई त्यस्तो अधिकारको उपभोगको सुनिश्चितता पनि प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो मूल्य र मान्यताको प्रतिकूल हुने किसिमका कामकारवाहीलाई कुनै किसिमले पनि उचित ठहर्‍याउनु युक्तियुक्त र न्यायसंगत हुन सक्दैन। अदालतमा समर्पण गरी आफूउपर सजाय भएको फैसलाउपर कानूनबमोजिम उपचार माग्ने कार्यमा संलग्न रहेको व्यक्तिलाई पहिले नै कैद भुक्तान गराउनु न्यायिक मूल्य र मान्यताअनुरूप हुने समेत देखिन आएन।

१६. अब निवेदकलाई कैदमा राख्नको लागि दिइएको पूर्जासमेतका कामकारवाही गैरकानूनी हो होइन र मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो

होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा माथिका प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार यी निवेदकलाई तीन वर्ष छ महिना कैद सजाय हुने गरी उदयपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाउपर परेको निवेदन यस अदालतमा विचाराधीन रहेको र अ.वं. १९४ नं.अनुसार जेथा जमानत राखी यी निवेदक कारवाहीमा रही रहेको अवस्थामा फैसला कार्यान्वयन गरी कैद असूल गर्नु परस्पर विरोधी भई न्यायोचित हुन सक्ने देखिएन। तसर्थ यी निवेदक मोदक पराजुलीलाई फैसलाबमोजिम कायम भएको कैद लगत असूलगर्न भनी कैदी पूर्जा दिई कैद भुक्तानका लागि कारागारमा राख्न पठाईएकोसमेतका कार्य गैरकानूनी भई वदरभागी देखिन आयो।

१७. अतः रिट निवेदक मोदक पराजुलीलाई उदयपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।१७ मा कैद म्याद ठेकी कारागार कार्यालय उदयपुर गाईघाटमा पठाइएको पूर्जा लगायतका कामकारवाहीहरू बदर गरी उक्त पूर्जाबमोजिमको कैदबाट मुक्त गर्ने गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी दिइएको छ। निज निवेदक मोदक पराजुलीलाई अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए उक्त पूर्जाबमोजिमको कैदबाट मुक्त गरी दिनु भनी आजै छुट्टै आदेश भई सकेको हुँदा अरु केही गरी रहनु परेन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.ताहिर अली अन्सरी
न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल भदौ २८ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : टीकाराम आचार्य

निर्णय नं. ८८९५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. ०६८-WS-००३८
आदेश मिति: २०६९।१।२८।५

विषय:- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: रूपन्देही जिल्ला, सिद्धार्थनगर नगरपालिका
वडा नं. ९ कल्याणपथ बस्ने अधिवक्ता
गोपालप्रसाद पाण्डे “अल्ली” समेत
विरुद्ध

विपक्षी: सर्वोच्च अदालत समेत

- सर्वोच्च अदालतले आफूले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशलाई निश्चित अवस्था र शर्तमा आफैले जाँच्ने प्रक्रियाका रूपमा रहेको पुनरालोकनलाई तल्लो अदालतको फैसलामा भएको त्रुटि सच्याउने प्रक्रियासँग तुलना गरेर हेर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- पुनरालोकनको निवेदनका सम्बन्धमा फैसला गर्ने इजलासले नै हेर्ने गरी भएको साविकको कानूनी व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(४) ले परिवर्तन गरेको परिप्रेक्ष्यमा संविधानको सोही व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नकै लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा हालको कानूनी व्यवस्था गरिएको हुँदा पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन्

भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाले पुनरालोकनको निस्सा दिएपछि सो बाहेकका न्यायाधीश समक्ष पेश गर्ने भन्ने अर्थ नदिने ।

(प्रकरण नं.५)

- संविधानले नै पहिले फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेकका न्यायाधीशबाट पुनरालोकनको निवेदन सुन्ने व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थासँग सामञ्जस्य कायम गर्नकै लागि सर्वोच्च अदालत नियमावलीमा संशोधनद्वारा राखिएको व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदन जिकीर स्वयंमा बिरोधाभाषपूर्ण र असान्दर्भिक हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दा कुनै शब्द विशेषलाई मात्र हेरेर हुँदैन, सोसँग सम्बन्धित समग्र कानूनी व्यवस्था र त्यस्तो कानूनी व्यवस्था गरिँदाको परिवेशलाई पनि हेरिनु पर्दछ । सो कानून कुन परिवेशमा ल्याइएको हो र त्यसका मार्फतबाट के कस्तो उद्देश्य हासिल गर्न खोजिएको हो भन्ने कुराको खोजी गर्नु नै कानून व्याख्याको उद्देश्य हुने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
यज्ञमूर्ति बज्राडे र शम्भु थापा,
अधिवक्ताहरू यदुनाथ खनाल र
गोपालप्रसाद पाण्डे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(४)

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११
- सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ११
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६(२)

आदेश

न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१)(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६ मा सर्वोच्च अदालतका फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरालोकनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। त्यसको उपनियम (२) ले पुनरालोकन गर्ने आदेश दिने न्यायाधीशको इजलासमा पेश गरिने भनी गरेको व्यवस्था न्यायको मुलभूत अवधारणा, मूल्य र मान्यताको प्रतिकूल हुनुका साथै संविधानको धारा १०७ को उपधारा (४) सँग बाभिएको हुँदा संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम बदर घोषित गरिपाउन यो निवेदन पेश गरेका छौं। संविधानको धारा १०७ को उपधारा (४) ले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्ने गरी व्यवस्था गरेको छ। सो व्यवस्था गर्नुको मुख्य प्रयोजन भनेको फैसला गर्ने न्यायाधीशलाई पुनरालोकनको आदेश वा निर्णय गर्नबाट रोकी न्यायको मूल्य मान्यताअनुरूप निर्णय पद्धति स्थापित गर्नु हो। सर्वोच्च अदालतबाट पुनरावेदन सुन्ने वा दोहोऱ्याई हेर्ने सन्दर्भमा भ्रगडिया भिकाउने आदेश वा निस्सा भएपछि त्यस्तो मुद्दा त्यसरी आदेश गर्ने न्यायाधीशले नहेर्ने न्यायिक परम्परा रहेको छ। तर पुनरालोकन गरी हेर्ने गरी निस्सा दिने न्यायाधीशकै इजलासबाट न्याय निरूपण गर्ने गरी सर्वोच्च अदालत नियमावलीमा गरिएको व्यवस्था सर्वोच्च अदालतद्वारा आफूले स्थापित

गरेको प्रणालीविपरीत रहेको छ। अतः सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६ को उपनियम (२) को व्यवस्था संविधान, न्यायिक मूल्य, मान्यता एवं सिद्धान्त तथा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित न्याय पद्धतिप्रतिकूल भएकोले संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी संविधानअनुरूपको नियम तर्जुमा गरी पुनरालोकन सम्बन्धी सुनुवाइको व्यवस्था गर्नु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई प्रस्तुत मुद्दालाई अग्रधिकार दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।१।७ मा भएको आदेश।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (४) ले सर्वोच्च अदालतले कानूनद्वारा तोकिएको अवस्था र शर्तमा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरालोकन गर्न सक्ने र यसरी पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्ने भनी व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा मुद्दामा फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने र पुनरालोकन गर्ने आदेश दिने काम पृथक पृथक भएकोले रिट निवेदकले दावी गरे जस्तो बाभिएको अवस्था नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

पुनरालोकन एक विशिष्ट अवस्था हो, जुन मातहत अदालतबाट भएको फैसला न्यायको रोहमा मिले नमिलेको भनी हेर्ने प्रक्रियाका रूपमा रहेको भन्दा नितान्त फरक छ। पुनरालोकनको सुनुवाइ के कसरी गर्ने भन्ने विशुद्ध कार्यविधिगत प्रक्रिया हो, जसको निर्धारण सर्वोच्च अदालत आफैले गर्न

सकदछ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ३१ ले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो कार्यविधि आफैं व्यवस्थित गर्नसक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेको र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ११ ले सर्वोच्च अदालतलाई नियम बनाउन सक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेकोले संविधान र ऐनको सीमा र परिधिभित्र रही नियम ६(२) को व्यवस्था गरिएको हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुने होइन, निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सर्वोच्च अदालतका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री यज्ञमूर्ति बज्राडे र श्री शम्भु थापा, अधिवक्ता श्री यदुनाथ खनाल र निवेदक अधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद पाण्डेले संविधानमा पुनरालोकनको निवेदन पहिले फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेकका न्यायाधीशले हेर्ने गरी गरिएको व्यवस्थाले निष्पक्ष न्यायको सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ । हाल सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ६(२) मा गरिएको व्यवस्थाले पुनरालोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने न्यायाधीशको इजलासमा पेश गर्ने भनी गरिएको व्यवस्थाले न्यायाधीश आफूले दिएको निस्सा आदेशमा अडिने सम्भावना रही न्यायमा निष्पक्षता कायम नरहन सकदछ । न्यायिक परिपाटीमा शुद्धताको लागि पनि त्यस्तो कानूनी व्यवस्था बाधक हुन्छ । त्यसरी स्वच्छता, निष्पक्षता र न्यायिक शुद्धताप्रतिकूल रहेको व्यवस्थालाई बदर गरिनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले सर्वोच्च अदालतलाई नियमावली बनाउन सक्ने गरी सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ ले अधिकार प्रदान गरेको छ, पुनरालोकनको निस्सा अन्तिम आदेश नभएकाले त्यसलाई संविधानको धारा १०७

को उपधारा (४) को दायराभित्र राखेर हेर्न मिल्ने नहुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले मूलतः सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६ को उपनियम (२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (४) समेतसँग बाभिएकोले बाभिएको हदसम्म बदर घोषित गरिपाउँ भनी जिकीर लिएकोमा पुनरालोकनको सुनुवाइ के कसरी गर्ने भन्ने विषय कार्यविधिगत विषय भएको र सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्नसक्ने गरी कानूनले अधिकार प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदन दावीको कानूनी व्यवस्था संविधानप्रतिकूल छैन भनी लिखित जवाफ पेश हुन आएको देखिन्छ । उल्लिखित सन्दर्भमा निवेदन दावीको कानूनी व्यवस्था र सोसँग सम्बन्धित भनिएको संवैधानिक व्यवस्था समेतको विश्लेषण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा न्याय निरूपण गरिनु पर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रथमतः सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थालाई हेरौं । सर्वोच्च अदालत, नियमावली, २०४९ को नियम ६ ले पुनरालोकनको निवेदन हेर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गरेको र सोको उपनियम (२) मा कुनै निर्णयको पुनरालोकन गर्ने आदेश भएमा निवेदक र प्रत्यर्थीलाई त्यसको सूचना दिई सो मुद्दा यथासम्भव उपनियम (१) बमोजिम पुनरालोकन गर्ने आदेश दिने न्यायाधीशकै इजलासमा पेश गरिनेछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १०७ को उपधारा (४) सँग बाभिएको भन्ने नै निवेदकको मुख्य जिकीर रहेको परिप्रेक्ष्यमा संविधानमा रहेको व्यवस्थालाई हेर्दा सर्वोच्च अदालतले कानूनद्वारा तोकिएको अवस्था र शर्तमा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरालोकन गर्न सक्नेछ । यसरी पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश

बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन् भनिएको छ । त्यसरी संविधानमा नै पुनरालोकन सम्बन्धी व्यवस्था गरिए पछि नियमावलीको नियम ६ को उपनियम (२) लाई एकांगी रूपमा मात्र हेर्न मिल्ने अवस्था छैन । नियम ६ को समग्र कानूनी व्यवस्थाको आधार भनेको संविधानको धारा १०७ को उपधारा (४) कै व्यवस्था हो । उक्त उपधाराले पुनरालोकन हुने अवस्था र शर्त कानूनद्वारा तोकिने भनी ऐन वा नियमबाट त्यसलाई व्यवस्थित गर्न सकिने गरी बाटो खोलिएको देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश पुनरालोकन गर्दा पहिले फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशबाट मात्र गर्न सक्ने गरी स्पष्ट रूपमा मार्गदर्शन गरेको छ । उपधारा (४) को पछिल्लो वाक्यले गरेको बाध्यात्मक व्यवस्थालाई अन्यथा हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्न सकिँदैन । यदि त्यस्तो गरियो भने त्यस्तो कानून स्वतः संविधानप्रतिकूल मानिन्छ । तर प्रस्तुत विवादमा निवेदकले चुनौती दिएको कानूनी व्यवस्थाले पुनरालोकनको निवेदनलाई पहिले फैसला गर्ने न्यायाधीशसमक्ष नै पेश गरिने भनी व्यवस्था गरेको नभै पुनरालोकन गर्ने आदेश भएपश्चात् त्यसरी आदेश गर्ने न्यायाधीश समक्ष नै पेश गरिने सम्मको व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

३. पुनरालोकन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाकै सन्दर्भमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ लाई पनि हेरिनु पर्ने हुन्छ । दफा ११ ले पुनरालोकन सम्बन्धी व्यवस्था गरी पुनरालोकन हुन सक्ने र नसक्ने आधारहरू उल्लेख गर्नुका साथै पुनरालोकनको निवेदन दायर गर्ने हदम्याद सम्बन्धमा समेत व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । ऐनमा गरिएको सोही व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने अर्थात् त्यस्तो निवेदन कस्तो इजलास (पूर्ण, संयुक्त, एकल) मा पेश गर्ने, पुनरालोकन गर्ने आदेश भएपश्चात् त्यसको प्रक्रिया के हुने भन्ने सम्बन्धमा कार्यविधिगत रूपमा स्पष्टता प्रदान गर्ने उद्देश्यले सर्वोच्च अदालत नियमावली,

२०४९ को नियम ६ मा व्यवस्था गरिएको हो भन्ने स्पष्ट नै छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को स्रोत भनेको सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ११ हो । उक्त दफाले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो अधिकारक्षेत्रको प्रयोग तथा कार्यविधि व्यवस्थित गर्न आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी अधिकार प्रदान गरेको छ । जसअन्तर्गत अधिकारक्षेत्रको प्रयोग (विशेष, पूर्ण, संयुक्त, एकल इजलासबाट) गर्ने विषय र पुनरावेदन, साधक, पुनरालोकन र मुद्दा दोहोर्‍याउनको लागि दिइने निवेदनहरू सम्बन्धी विषय पनि समावेश गरिएको छ । ऐनको उल्लिखित व्यवस्थालाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन । संविधान र न्याय प्रशासन ऐनले गरेको पुनरालोकन सम्बन्धी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न न्याय प्रशासन ऐनकै दफा ११ को अधिकार प्रयोग गरी नियमावली मार्फत गरिएको कार्यविधिगत व्यवस्थालाई मात्र चुनौती दिई यो निवेदन परेको हुँदा त्यस्तो निवेदन रिट जारी गर्ने आधार बन्न सक्ने देखिँदैन ।

४. निवेदन दावीको कानूनी व्यवस्थालाई विषयवस्तुको हिसावले विश्लेषण गर्ने हो भने त्यसले दुई वटा विषयलाई समेटेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत पुनरालोकन गर्ने आदेश भएपछि पक्षलाई सूचना दिने र इजलासमा पेश गर्ने विषय समावेश भएका छन् । यसमध्ये दोस्रो विषयले निष्पक्ष रूपमा न्यायनिरूपण गर्ने न्यायिक मान्यता र परम्पराको उल्लंघन भएको भन्ने नै निवेदकको जिकीर रहेको छ । निवेदकले यसलाई अ.व. २०२ नं. अन्तर्गतको प्रत्यर्थी भिकाउने आदेशसँग तुलना गरेर प्रस्तुत गर्नु भएको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालतले प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश गरेको मुद्दा त्यसरी आदेश गर्ने न्यायाधीश बाहेकको इजलासमा पेश गर्ने परम्परा कायम रहेको सन्दर्भ पनि निवेदनमा उठाइएको छ । त्यसरी सर्वोच्च अदालतले अभ्यास गर्दै आएका विषयहरूलाई दृष्टान्त बनाउन खोजिएको भएपनि पुनरावेदन सुन्ने एवं मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने सर्वोच्च

अदालतको अधिकारक्षेत्र र आफ्नो फैसलाको पुनरालोकन गर्ने अधिकारक्षेत्रका बीचमा सारभूत अन्तर रहेको यथार्थलाई मनन गरिनु पर्दछ। यी दुई प्रक्रिया दुई अलगअलग सिद्धान्तमा आधारित व्यवस्था हुन्। यस्ता फरक खालका व्यवस्थाहरू मनोगत हुन् वा अनायास राखिएका हुन् भनेर अनुमान गरिनु वाञ्छनीय हुँदैन। किनभने न्यायका मान्य सिद्धान्तहरू नै उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका आधार हुन्। सर्वोच्च अदालतले आफूले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशलाई निश्चित अवस्था र शर्तमा आफैँले जाँच्ने प्रक्रियाका रूपमा रहेको पुनरालोकनलाई तल्लो अदालतको फैसलामा भएको त्रुटि सच्याउने प्रक्रियासँग तुलना गरेर हेर्न मिल्ने हुँदैन।

५. वर्तमान अन्तरिम संविधानले पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले हेर्ने गरी व्यवस्था गरेअनुरूप नै सर्वोच्च अदालत नियमावलीमा नवौँ संशोधनद्वारा अहिलेको व्यवस्था कायम गरिएको हो। त्यसरी संविधानले नै पहिला फैसला गर्ने बाहेकका न्यायाधीशबाट न्याय निरूपणको अपेक्षा गरेको सम्बन्धमा सम्बन्धित इजलासबाट पुनरालोकनका लागि परेको निवेदनमा उठाइएका कुराहरू समेतलाई दृष्टिगत गरी पूर्व फैसलाको सम्बन्धमा गम्भीरतापूर्वक अध्ययन गर्ने र कानूनद्वारा तोकिएको अवस्था विद्यमान भएमा पुनरालोकन गर्ने गरी आदेश दिइने र निस्सामा ग्रहण गरिएको आधारको आलोकमा पूर्व फैसलाको अवलोकन गर्नका लागि पनि सोही इजलासबाटै न्याय निरूपण गरिने सामान्य सिद्धान्त नै हो। सोही सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(४) मा पुनरालोकनको निवेदन फैसला गर्ने बाहेकका न्यायाधीशले हेर्ने भनी गरिएको हालको व्यवस्था लागू हुनु पूर्व पनि फैसला गर्ने इजलासले नै पुनरालोकनको निवेदन हेरी पुनरालोकन गर्ने निस्सा दिएको अवस्थामा पनि

सो मुद्दामा सोही इजलासले नै न्याय निरूपण गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको थियो। पुनरालोकनको निवेदनका सम्बन्धमा फैसला गर्ने इजलासले नै हेर्ने गरी भएको साविकको उक्त कानूनी व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(४) ले परिवर्तन गरेको परिप्रेक्ष्यमा संविधानको सोही व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नकै लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा हालको कानूनी व्यवस्था गरिएको हो। पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन् भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाले पुनरालोकनको निस्सा दिएपछि सो बाहेकका न्यायाधीश समक्ष पेश गर्ने भन्ने अर्थ पनि दिँदैन।

६. विद्यमान कानूनी व्यवस्था र अहिलेसम्मको अभ्याससमेतलाई हेर्दा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसलाको पुनरालोकन गर्ने सिलसिलामा पूर्व फैसलाका सबै पक्षमा हेर्ने नभै निस्सामा लिइएका आधारहरूसम्ममा सीमित रही विवेचना गर्दछ। त्यसरी निस्सामा नै सीमित रहेर न्याय निरूपण गर्ने कार्य निस्सा दिने न्यायाधीश बाहेकको इजलासबाट गरिनु व्यवहारिक पनि हुँदैन। संविधानले नै पहिले फैसला गर्ने न्यायाधीश बाहेकका न्यायाधीशबाट पुनरालोकनको निवेदन सुन्ने व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थासँग सामञ्जस्य कायम गर्नकै लागि सर्वोच्च अदालत नियमावलीमा संशोधनद्वारा राखिएको व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदन जिकीर स्वयंमा विरोधाभाषपूर्ण र असान्दर्भिक रहेको छ।

७. कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दा कुनै शब्द विशेषलाई मात्र हेरेर हुँदैन, सोसँग सम्बन्धित समग्र कानूनी व्यवस्था र त्यस्तो कानूनी व्यवस्था गरिँदाको परिवेशलाई पनि हेरिनु पर्दछ। सो कानून कुन परिवेशमा ल्याइएको हो र त्यसका मार्फतबाट के कस्तो उद्देश्य हासिल गर्न खोजिएको

हो भन्ने कुराको खोजी गर्नु नै कानून व्याख्याको उद्देश्य हो । सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ६ को उपनियम (२) को व्यवस्था वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (४) को व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नकै लागि गरिएको हो । सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ६ मा पहिले देखि नै पुनरालोकनको निवेदनको सुनुवाइ प्रक्रियाका सम्बन्धमा एक किसिमको कानूनी व्यवस्था रहेकै थियो । सो व्यवस्था तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ का सन्दर्भमा कायम रहेकोमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसलाको पुनरालोकन गर्ने सन्दर्भमा केही सारभूत व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा त्यसलाई सम्बोधन गरिनु अपरिहार्य भएको थियो । संविधानको धारा १०७ को उपधारा (४) मा सर्वोच्च अदालतले निश्चित अवस्था र शर्तमा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरालोकन गर्न सक्ने र त्यसरी पुनरालोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीश बाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्ने भनी गरिएको संवैधानिक व्यवस्था अनुरूप सोसम्बन्धी कार्यविधिमा पनि परिवर्तन गर्नु परेको स्वाभाविक अवस्थालाई नकार्न मिल्दैन ।

८. त्यसरी संवैधानिक व्यवस्थासँग सामञ्जस्य कायम हुने गरी कार्यविधिगत व्यवस्था गरिनु अपरिहार्य भएकोले नियमावलीको नियम ६ मा पनि संशोधन गरिएको भन्ने देखिन्छ । त्यसरी सर्वोच्च अदालत नियमावलीमा संशोधन गरिनुमा त्यस बाहेकको अन्य कुनै पनि उद्देश्य निहीत रहेको भन्ने कहिकतैबाट देखिन नआएको परिप्रेक्ष्यमा सर्वोच्च अदालत नियमावलीको उक्त कानूनी व्यवस्था संविधान, न्यायिक मूल्य मान्यता एवं सिद्धान्त तथा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित न्याय पद्धति समेतको प्रतिकूल रहेको भन्ने निवेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६ को उपनियम (२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (४) सँग बाभिएको भन्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी
न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल वैशाख २८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८८९६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. २०६६-WS-००३९
आदेश मिति: २०६९।३।२८।५

मुद्दा:- उत्प्रेषण ।

निवेदक: स्याङ्जा जिल्ला, बीरघा गा.वि.स. वडा नं. ५
घर भै हाल बाहिरी चक्रपथ विकास आयोजना,
अनामनगर, काठमाडौंमा राजपत्राङ्कित तृतीय
श्रेणी (प्राविधिक) इन्जिनियर (विशेष) पदमा
कार्यरत वर्ष ४६ को दयाराम पाण्डे समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- राज्यले अवलम्बन गरेको नीतिअनुरूप निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र नियमन गर्न विधायिकाद्वारा निर्माण गरिएको कानून स्पष्ट रूपमा संविधानको भावना र मर्मविपरीत नभएसम्म अदालतले बदर गर्नु उचित र संविधानसम्मत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

- निजामती सेवालार्ई कस्तो बनाउने, यसको संगठनात्मक स्वरूप कस्तो हुने, पदसोपानको संरचना कुन प्रकारको राख्ने, निजामती कर्मचारीको नियुक्ति, बढुवा र बर्खासीका मापदण्ड के कस्तो आधारबाट निर्धारण गर्ने, सेवाका शर्त र सुविधाहरू के कस्तो प्रदान गर्ने भन्ने विषय न्यायिक रूपमा व्यवस्थापन हुने विषयहरू हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१८)

- वर्गीकरण गर्ने कानूनबाट हासिल गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग वर्गीकरणको सार्थक र विवेकपरक सम्बन्ध देखिदैन भने कानूनद्वारा गरिएको वर्गीकरणलाई संवैधानिकताको मान्यता दिन नसकिने ।

(प्रकरण नं.१९)

- लामो समयसम्म एउटै श्रेणीको पदमा कार्यरत कर्मचारीको मनोबल बृद्धि गर्ने ऐनको उद्देश्य र निजामती सेवाको संगठनात्मक स्वरूप र पदसोपान संरचना नविग्रने गरी खुला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति हुने प्रक्रियामा कुनै असर नपर्ने गरी ल्याइएको बढुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको सार्थक सम्बन्ध समेत देखिन आउँछ । बढुवाको आधार र अवस्था नै फरकफरक रहेका अलगअलग वर्गका बढुवाहरूको लागि पृथकपृथक सेवाको शर्त तोकिएको कानूनी व्यवस्था युक्तिसंगत वर्गीकरणको सिद्धान्त (Theory of reasonable classification)

अनुकूल नै देखिँदा समानताको हक विपरीत भएको भन्ने निवेदन दावी सिद्धान्ततः उपयुक्त नदेखिने ।

(प्रकरण नं.२२)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता डा.भीमार्जुन आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३, १०७(१)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४) को दफा ७(१), २४घ (१), (२), (३)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ख.

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

हामी निवेदकहरूमध्ये म दयाराम पाण्डेले मिति २०४६।०९।११ मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी, ओभरसियर (सिभिल) पदमा तात्कालीन भवन र आवास तथा शहरी विकास शाखा म्याग्दीमा, म कृष्णप्रसाद अधिकारी मिति २०४४।०३।१८ मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी, ओभरसियर (सिभिल) पदमा सार्वजनिक निर्माण शाखा जाजरकोटमा, म प्रकाशजंग शाह २०४१।०३।०८ मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी, ओभरसियर (सिभिल) सा.नि. शाखा नुवाकोटमा र म गुरुप्रसाद दाहाल २०४०।१०।२७ मा राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणी, वन सहायक पदमा सोलुखुम्बु जिल्ला वन कार्यलय, सोलुखुम्बुमा शुरु नियुक्ति

प्राप्त गरेका थियौं। उल्लिखित पदबाट मिति २०६४।१२।०३ को पत्रबाट नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, सिभिल समूह, बिल्डिङ्ग एण्ड आर्किटेक्ट उपसमूह राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) इन्जिनियर (विशेष) पदनाममा हामीमध्ये क्रमशः म दयाराम पाण्डे हाल शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय गोरखामा दरवन्दी भई बाहिरी चक्रपथ विकास आयोजना, अनामनगर, काठमाडौंमा काजमा, त्यसैगरी निवेदकमध्येको म कृष्णप्रसाद अधिकारी र म प्रकाशजंग शाह नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, सिभिल समूह, बिल्डिङ्ग एण्ड आर्किटेक्ट उपसमूह राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) इन्जिनियर (विशेष) पद नाममा क्रमशः शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकमा र म गुरुप्रसाद दाहाल जिल्ला वन कार्यालय, हात्तिसार काठमाडौंमा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) सहायक वन अधिकृत (विशेष) पदमा कार्यरत रहेका राष्ट्रसेवक कर्मचारी हौं। एक राष्ट्रसेवक कर्मचारी तथा राष्ट्रको नागरिक भएको हैसियतले राज्यको संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने विषयमा हाम्रो गम्भीर सरोकार रहन्छ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन २०६४) मुलुकमा नेपालको अन्तरिम संविधानको निर्माण भइसकेपछि निजामती सेवामा कार्यरत कर्मचारीको हितका साथै राज्यको सुशानको लागि संशोधन गरी ल्याइएको छ। कर्मचारीतन्त्रको सार्थक परिवर्तनका निम्ति ल्याइएको उक्त ऐनमा समेत हामी निवेदकहरु, समग्र निजामती कर्मचारी तथा आम नेपाली नागरिकको हित विपरीत हुने गरी कतिपय दफाहरुसमावेश गरिएका छन्। उक्त निजामती सेवा ऐनमा रहेका कतिपय प्रावधानहरुनेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भावनाविपरीत र संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हकको विपरीत समेत रहेका छन्।

कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनघस्टद्वारा गरिने बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्थाले निजामती कर्मचारीलाई साच्चिकै बहुवा गरेको छैन। अर्थात् यस किसिमबाट बहुवा गरिएको भनिएको प्रावधानमा बहुवा शब्दको चयन गर्न मिल्दैन। यस प्रावधानअनुसार एउटै पदमा दुईपटक बहुवा हुनुपर्ने हुन्छ। दफा २४घ१ को उपदफा (१), (२) बाट एक पटक र दफा ७(१) को अन्तिम महलको प्रावधानबाट अर्को पटक। दफा ७(१) को अन्तिम महलको प्रावधानअनुसार दफा २४घ१ अनुसार नियुक्त विशेष पदका १२-१५ वर्षसम्म सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीलाई आफ्नो सेवा अवधिभर समायोजन हुन सम्भव छैन। दुई चरण पार गर्नुपर्दा पनि पदपूर्ति गर्ने महलका अन्य प्रावधान उपयोग गर्न बन्देज लगाउने, दफा ५क बमोजिम कार्य विवरण उपलब्ध हुन नसक्ने, स्तर वृद्धि नहुने, पदिय जिम्मेवारी बहन गर्न बन्देज गर्ने गरी गरिएको यस किसिमको बहुवाले बहुवाको मर्मलाई आत्मसात् गरेको मान्न सकिँदैन। निजामती सेवाको एउटा निश्चित र स्थायी स्वरूप रहेका कारण पदपूर्ति गर्नको लागि दरवन्दी रिक्त हुनुपर्ने एउटा प्रमुख शर्त हो। निजामती कर्मचारीलाई के कुन आधारमा कस्तो प्रक्रियाबाट बहुवा गर्ने भन्ने विषय छुट्टै होला तर बहुवा गर्नेका लागि माथिल्लो पद खाली हुनुपर्ने विषय चाहीं आधारभूत र अनिवार्य कुरा हो। बहुवा शब्दको प्रयोग, पदनाम र तलब वृद्धि मात्रै बहुवाका सूचक होइनन्। पदनाम कामको प्रकृति, वरिष्ठता वा कामको प्रकृतिको हेरफेर भएका आधारमा दिन सकिन्छ भने तलब वृद्धि समयसापेक्ष रूपमा आवश्यकताअनुसार अतिरिक्तमान दिएर वा ग्रेड वृद्धि गरेर वा अन्य हिसाबले पनि गर्न सकिन्छ। बहुवा गर्नका लागि यस दफाका ६ देखि १३ सम्मका उपदफाहरुको जरुरी छैन। यो भन्दा पदसोपान लगायतका अन्य प्रभावकारी संरचना नबिग्रने गरी पद सिर्जना गर्न र दरवन्दी खाली गर्ने व्यवस्था गर्न आवश्यक कदम चालिने थियो। त्यसैले यो बहुवा,

बहुवा नभै शब्दजाल भएको छ, यस बमोजिमको बहुवा भ्रामक छ र नियुक्ति लिने दिनेबीचको बदरयोग्य सम्भौता (Void Contract) को रूपमा खडा भएको छ ।

दफा २४घ१, उपदफा ११ ले व्यवस्था गरेको प्रावधानले विशेष बहुवा भएका कर्मचारीलाई दफा ७(१) को अन्तिम महलबाट सो पदका लागि पुनः बहुवा (समायोजित) हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना गरेको छ । समायोजनको प्रतिशत पनि ज्यादै न्यून (दश प्रतिशत) छ । यस दफाबमोजिम बहुवा पाएको कर्मचारीले सो भन्दा माथिल्लो श्रेणीको पदको निम्ति हुने सबै प्रकारको बहुवाको निम्ति प्रतिस्पर्धा गर्न योग्य हुने तर सोही व्यक्तिमध्येका नब्बे प्रतिशत व्यक्ति बहुवा भएको पदको दरवन्दी प्राप्त गर्न योग्य नहुने गरी गरिएको यस दफाको वर्गीकरण सम्बन्धी व्यवस्था नै उपयुक्त देखिँदैन । यसरी लगाइएको बन्देज र वर्गीकरणबाट योग्य व्यक्तिलाई पाखा लगाएर अयोग्य वा कमयोग्य व्यक्तिको चयन हुने व्यवस्था सिर्जेको छ । एउटै संगठनमा विवाद सिर्जना हुने अवस्था निम्तिएको छ । निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ ले एकातिर ऐनको दफा ७ बमोजिमको बहुवा हुनबाट बञ्चित रही लामो समयसम्म एउटै पदमा कार्यरत कर्मचारीलाई उत्प्रेरित गर्ने उद्देश्यले बहुवासम्बन्धी यो विशेष व्यवस्थाका लागि ऐनको दफा २४घ१ थपेको देखाइएको छ भने अर्कातिर यसबाट पर्नजाने प्रतिकूल असरलाई पूरै बेवास्ता गरिएको छ । यसरी २४घ१ बमोजिम बहुवा हुनेका लागि दुराशय राखिएको थप स्पष्ट हुन्छ । यसले प्रतिस्पर्धाको अवधारणालाई पनि ओभरलेप पारेको छ । यसरी प्रतिस्पर्धात्मक बाटो अवलम्बन गनजर्भर्बाट रोक लगाउनु संविधानको मर्मसम्मत हुन सक्दैन । अर्थात् नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३(ग) विपरीत छ ।

अतः उल्लिखित तथ्य र कानून समेतबाट हामी निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१), २४(४), ३०(१),

३३(ग), ३३(ठ), ३४(१), ३५(७) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाउने, राज्यको उद्देश्य दायित्व, नीतिविपरीत हुने राष्ट्रको अहित हुने गरी रहे भएका निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४) को दफा ७(१) को कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनबाट हुने बहुवाको समायोजनद्वारा बहुवा हुने प्रतिशत र दफा २४घ१ का सम्पूर्ण उपदफाहरू अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदर र अमान्य (Ultra virus) घोषित गरी धारा १०७(२) बमोजिम निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४) अनुसार मिति २०६४।१।२३ पछि कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा भएका सम्बन्धित सेवा, समूह तथा उपसमूहका निजामती कर्मचारीको दरवन्दीमा पदस्थापन गरी पदनामबमोजिम जिम्मेवारी दिई दिलाई सोहीबमोजिम सरुवालगायत अख्तियारी समेत दिलाउनु भन्ने विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

यसमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

रिट निवेदकले ऐनको दफा २४घ१ बमोजिम बहुवाको सबै अवस्थाको प्रावधानको बारेमा जानकारी हुँदाहुँदै बहुवा फाराम भरी उक्त दफाको प्रावधानबमोजिम बहुवा नियुक्ति स्वीकार गरिसकेपश्चात् उक्त विशेष बहुवासम्बन्धी प्रावधान गैरसंवैधानिक भयो भनी हचुवा भरमा रिट निवेदन दिएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लोकसेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

निवेदनमा उल्लिखित ऐनका प्रावधानहरू संविधानको कुन धारामा रहेको कुन प्रावधानसँग के कसरी असंगत वा प्रतिकूल भए भन्ने कुरासम्म पनि उल्लेख नगरिदिएको प्रस्तुत निवेदनमा सम्मानीत अदालतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ

भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ मा भएको प्रावधानबमोजिम दर्खास्त फाराम भरी बहुवा हुन स्वीकार गरी बहुवा भैसकेपछि सो प्रावधानहरूबदर गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिनु भएको सम्बन्धमा उक्त दफामा बहुवा भएका कर्मचारीहरूको बहुवा भएको पद विशेष पद रहने सरुवा गर्दा सोही प्रकृतिको पदमा मात्र सरुवा हुने, कामको प्रकृति बहुवा हुनु भन्दा अगाडिको पदको नै हुने बहुवा समायोजन गर्दा ऐनको दफा ७(१) बमोजिम मात्र हुने जस्ता प्रावधानहरूस्वीकार गरी बहुवा भैसकेपछि आफ्नो अनुकूल बनाउने उद्देश्यले उक्त दफाहरू बदर घोषित गरिपाउँ भनी लिएको जिकीर कानूनसम्मत नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

बहुवाका शर्तहरूका सम्बन्धमा निवेदकहरूलाई पूर्व जानकारी भएको र त्यही शर्तहरू मञ्जूर गरी निवेदकहरूको बहुवा भैसकेपछि बहुवाका केही शर्त पालना नगर्ने र त्यस्ता शर्तहरू संविधानविपरीत भएको जिकीर लिइनु युक्तिसंगत देखिँदैन । जुन ऐनअन्तर्गत भएको लाभ र सुविधा लिई विपक्षीहरू बहुवा हुनु भएको छ सोही ऐनको अर्को पक्षको रूपमा रहेको विषयमा अन्यथा दावी गर्न विपक्षीहरूलाई हकदैया छैन । सरकारी सेवामा कार्यरत निजामती कर्मचारीहरूको बहुवा तथा स्तरवृद्धिका शर्तलगायत निजामती कर्मचारीको व्यवस्थापन नेपाल सरकारले ऐनद्वारा निर्धारण गर्न सक्ने भएकोले सोअनुरूप गरिएको प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भन्ने विपक्षीको जिकीर खारेजभागी भएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ को उपदफा (८) मा उल्लिखित उपदफा (७) बमोजिम समायोजन भएको अवस्थामा बाहेक

उपदफा (६) बमोजिमको विशेष पदमा बहुवा भएको कर्मचारीले त्यसरी बहुवा हुनुभन्दा अगाडिको पदमा बहाल रहँदा सम्पादन गरेको काम नै गर्नुपर्ने भनी किटानी साथ उल्लेख भएको छ । त्यसैले निजामती सेवा ऐन र नियममा व्यवस्थित अधिकारको पूर्ण रूपमा पालना गरी सम्पादन गरिएको कार्यविधिसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस विभागबाट विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी कुनै कामकारवाही नभएको नगरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने वन विभागको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ ले गरेको विशेष व्यवस्थाअनुसार बहुवा पाएका कर्मचारीहरूले अन्य सामान्य व्यवस्थाबाट नियुक्ति पाएका कर्मचारी सरह जिम्मेवारी र हैसियत माग गर्न समानताको सिद्धान्त समेत प्रतिकूल हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयबाट विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी कुनै कामकारवाही नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता डा.भीमार्जुन आचार्यले निजामती सेवा ऐन र नियमले गरेको अन्य प्रकारका बहुवा जस्तै ऐनको दफा २४घ१ अन्तर्गत हुने विशेष बहुवा पनि एक प्रकारको बहुवा नै भएकोले एक पटक बहुवा भैसकेपछि बहुवा हुने प्रक्रिया अलग भएको कारणबाट मात्र पदीय हिसावले भेदभाव गर्न मिल्दैन । माथिल्लो पदमा बहुवा गर्ने, तलव भत्ता र सुविधा पनि माथिल्लो पदकै दिने,

जेष्ठता पनि माथिल्लो पदकै गणना हुने तर माथिल्लो पदको कार्यसम्पादन गर्न नपाउने र सो पदमा सरुवा हुन नपाउने गरी भएको दफा २४घ१ को व्यवस्था समानताको सिद्धान्तविपरीत रहेको र यसले क्षमतावान कर्मचारीलाई खुला प्रतिस्पर्धा गर्न रोक लगाएको समेत अवस्था भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकार समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा दोस्रो संशोधनबाट थप भएको दफा २४घ१ को बढुवा अन्य नियमित बढुवा जस्तो नभई ऐनको दफा ७ बमोजिम बढुवा हुन नसकी लामो समयसम्म एउटै पदमा कार्यरत कर्मचारीलाई उत्प्रेरित गर्न ल्याइएको विशेष व्यवस्था हो । विशेष पद सिर्जना गरी यस प्रकारको बढुवा हुने भएकोले नियमित बढुवा भन्दा यस प्रकारको बढुवाको शर्त केही फरक हुनु स्वाभाविक पनि हो । त्यसमा पनि निवेदकहरूउक्त ऐनबमोजिमको बढुवालाई स्वीकार गरी बढुवा भई सकेपछि आफैँ बढुवा भएको कानून संविधानसँग बाझिएको भनी गलत मनसाय लिई अदालत प्रवेश गरेको अवस्था हुँदा निवेदकहरूको माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने स्थिति नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी निवेदनपत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बढुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्थाले निजामती कर्मचारीलाई एउटै पदमा दुईपटक बढुवा हुनुपर्ने हुन्छ । दफा ७(१) को प्रावधानअनुसार दफा २४घ१ अनुसार नियुक्त विशेष

पदका १२-१५ वर्षसम्म सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीलाई आफ्नो सेवा अवधिभर समायोजन हुन सम्भव छैन । दफा २४घ१, उपदफा ११ को व्यवस्थाले विशेष बढुवा भएका कर्मचारीलाई दफा ७(१) बमोजिम सो पदका लागि पुनः बढुवा (समायोजित) हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना गरेको छ । यस दफाबमोजिम बढुवा पाएको कर्मचारीले सो भन्दा माथिल्लो श्रेणीको पदको निम्ति हुने सबै प्रकारको बढुवाको निम्ति प्रतिस्पर्धा गर्न योग्य हुने तर सोही व्यक्तिमध्येका नब्बे प्रतिशत व्यक्ति बढुवा भएको पदको दरवन्दी प्राप्त गर्न योग्य नहुने गरी गरिएको यस दफाको वर्गीकरणबाट योग्य व्यक्तिलाई पाखा लगाएर अयोग्य वा कम योग्य व्यक्तिको चयन हुने अवस्थाको सिर्जना भएको छ ।

३. तसर्थ, निजामती सेवा ऐन, २०४९ (दोस्रो संशोधन, २०६४) को दफा ७(१) को कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनबाट हुने बढुवाको समायोजनद्वारा बढुवा हुने प्रतिशत र दफा २४घ१ का सम्पूर्ण उपदफाहरूअन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदर र अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहेकोमा सरकारी सेवामा कार्यरत निजामती कर्मचारीहरूको बढुवा तथा स्तरवृद्धिका शर्तलगायत निजामती कर्मचारीको व्यवस्थापन नेपाल सरकारले ऐनद्वारा निर्धारण गर्न सक्ने भएकोले सो अनुरूप गरिएको प्रावधान संविधानसँग बाझिएको भन्ने विपक्षीको जिकीर खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

४. यसमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ को व्यवस्था संविधानविपरीत भएको भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य दावी जिकीर रहेको देखिएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको दोस्रो संशोधनबाट थप गरिएको दफा २४घ१ को कानूनी व्यवस्थातर्फ विचार गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा दफा २४घ१ मा कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने

बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त दफाको शीर्षकबाट नै निजामती सेवा ऐनमा व्यवस्था गरिएका अन्य नियमित बहुवा भन्दा यो भिन्न र विशेष प्रकृतिको बहुवा हो भन्ने देखिन आउँछ।

५. दफा २४घ१ को उपदफा (१) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार निजामती सेवा ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि राजपत्र अनङ्कित द्वितीयदेखि राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म क्रमशः दश, वाह्र, पन्ध्र र अठार वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेको हुनुपर्ने र सेवा प्रवेश गर्दा वा समूहीकृत हुँदा निर्धारित आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता भन्दा माथिल्लो शैक्षिक योग्यता सेवा प्रवेश वा समूहीकृत हुनु अघि वा पछिबाट प्राप्त गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ। त्यसै गरी सोही उपदफा (२) मा राजपत्राङ्कित तृतीय, राजपत्र अनङ्कित प्रथम र द्वितीय श्रेणीको एउटै श्रेणीको स्थायी पदमा क्रमशः अठार, पन्ध्र र तेह्र वर्ष वा सो भन्दा बढी सेवा अवधि पूरा गरी सम्बन्धित सेवा समूह वा उपसमूहको पदमा सेवा प्रवेश वा समूहीकृत हुँदाका वखत निर्धारित विषयमा न्यूनतम शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको निजामती कर्मचारीलाई पनि एक तहमाथिको पदमा बहुवा गरिने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उपदफा (३) ले उपदफा (१) र (२) बमोजिम बहुवा हुन दफा २२ अनुसारको कारवाही नभएको र पछिल्लो तीन वर्षको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा औषतमा नब्बे प्रतिशत वा सो भन्दा बढी अङ्क पाएको हुनु पर्ने भन्ने दुई प्रमुख शर्त निर्धारण गरेको देखिन्छ।

६. यसबाट निजामती सेवामा कानूनबमोजिम स्वीकृत दरवन्दी मध्ये रिक्त रहेका पदमा तोकिएको प्रतिशतअनुरूप विभिन्न प्रक्रियाबाट छनौट भई पदपूर्ति हुने सामान्य व्यवस्था यस विशेष बहुवाका लागि लागू नहुने देखिन्छ। ऐनको दफा २४घ१ को उपदफा (१), (२) र (३) को दायराभित्र पर्न आउने न्यूनतम सेवा अवधि, शैक्षिक योग्यता र कार्यसम्पादन

मूल्याङ्कन भएका सम्पूर्ण कर्मचारीहरू स्वतः माथिल्लो पदमा बहुवा हुन सक्ने देखिन्छ। यसका लागि बहुवा सिफारिश गर्न ऐनको दफा २४घ१ को उपदफा (४) बमोजिम एक छुट्टै बहुवा समिति रहने र उपदफा (५) बमोजिम सो समितिले प्रत्येक आर्थिक वर्षको पुस र असार महिनामा गरी वर्षमा दुई पटक बहुवा सिफारिश गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

७. दफा २४घ१. बमोजिम बहुवा गर्दा त्यस्तो कर्मचारी बहाल रहेको कार्यालयमा सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहको एक श्रेणी माथिको विशेष पद स्वतः सिर्जना हुने व्यवस्था उपदफा (६) मा रहेको र यसरी बहुवा भएको कर्मचारी सेवाबाट अवकाश भएमा वा माथिल्लो पदमा बहुवा भएमा वा दरवन्दीको पदमा समायोजन भएमा त्यस्तो पद स्वतः खारेज हुने र बहुवा हुनु भन्दा अगाडिको पद स्वतः कायम हुने भन्ने व्यवस्था उपदफा (७) मा रहेको पाइन्छ। यस प्रकारको कानूनी व्यवस्थाले विशेष बहुवाबाट निजामती सेवाको संगठनात्मक स्वरूप र पदसोपानको संरचनामा कुनै तात्त्विक भिन्नता नआउने प्रबन्ध गरेको देखिन्छ।

८. यस दफाबमोजिम बहुवा हुने पद स्वीकृत दरवन्दी अन्तर्गतको रिक्त पद नभई निश्चित समयसम्म कायम रहने विशेष प्रकृतिको पद भएकोले समायोजन भएको अवस्था बाहेक विशेष पदमा बहुवा हुने निजामती कर्मचारीले त्यसरी बहुवा हुनु अगाडिको पदमा बहाल रहँदा सम्पादन गरी आएको काम नै गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था उपदफा (८) ले गरेको देखिन्छ। तर जेष्ठताको गणना भने बहुवा भएकै पदको गरिने र सो भन्दा माथिल्लो श्रेणीको पदको निम्ति हुने सबै प्रकारको बहुवामा प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने भन्ने व्यवस्था उपदफा (८) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी यस दफाबमोजिम बहुवा भएका कर्मचारीलाई समायोजन नभएसम्म

अन्य निकायको यसै दफाबमोजिमको बहुवाद्द्वारा सिर्जना भएको विशेष दरवन्दीमा मात्र सरुवा गरिने भन्ने कानूनी व्यवस्था उपदफा (९) ले गरेको छ। यसरी बहुवा गर्दा एकै कार्यालयमा एकै श्रेणीका एक भन्दा बढी कर्मचारी भई कार्यालय प्रमुख हुन सक्ने अवस्था आएमा वरिष्ठ कर्मचारी कार्यालय प्रमुख हुने भन्ने उपदफा (१०) र यो संशोधन जारी भएपछि पहिलो पटक बाहेक पहिले कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवाको कारवाही सम्पन्न गरी त्यसपछि विशेष बहुवा गर्नुपर्ने भन्ने उपदफा (११) को कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उपदफा (१२) ले स्तरबृद्धि हुने पदमा विशेष बहुवा सम्बन्धी व्यवस्था लागू नहुने र उपदफा (१३) ले यस दफाबमोजिम हुने बहुवाले खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पद पूर्ति गर्ने व्यवस्थामा कुनै प्रतिकूल असर नपुऱ्याउने भन्ने प्रावधान गरेको र कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने विशेष बहुवाको दर्खास्त आव्हान, नतिजा प्रकाशन प्रक्रिया, उजूरी र समायोजनलगायतका कार्यविधिसम्बन्धी अन्य कुरा तोकिएबमोजिम हुने भन्ने उपदफा (१४) को प्रावधान रहेको देखिन्छ।

९. ऐनको उल्लिखित व्यवस्थाअनुरूप निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम ८७ख. मा कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवाको कार्यविधि तोकिएको पाइन्छ। जस अन्तर्गत उपनियम (१) को खण्ड (क), (ख), (ग), (घ) र (ङ) मा क्रमशः सम्भावित उम्मेदवारबाट प्रत्येक असोज एक र चैत एक गते ३० दिनको समयविधि राखी दर्खास्त आव्हान गर्ने, म्याद समाप्त भएको साठी दिनभित्र प्राप्त सबै दर्खास्त छानबीन गरी सिफारिश गर्ने, त्यस्तो सिफारिशको सूचना सार्वजनिक गरिनु पर्ने र चित्त नबुझेले २१ दिनभित्र लोकसेवा आयोगमा उजूरी दिनसक्ने, त्यसरी परेको उजूरी छानबीन गर्दा कुनै कर्मचारीको बहुवा हुने भए त्यस्तो कर्मचारीको नाम समेत सोही बहुवामा समावेश गरी सिफारिश गर्ने र त्यसरी पर्न आएको

उजूरीउपरको सुनुवाइको क्रममा बहुवा समितिबाट सिफारिश भएका कर्मचारीहरूको हकमा समेत उजूरी परेको मितिले पन्ध्र दिनभित्र बहुवा सिफारिश पुनरालोकन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

१०. यसबाट निवेदकले वदरको माग गरेको कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवा सम्बन्धी विशेष व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ मा व्यवस्थित बहुवासम्बन्धी सामान्य प्रकृतिको बहुवा भन्दा विल्कुलै फरक रहेको देखिन्छ। यस प्रकारको विशेष बहुवाको लागि माथिल्लो पद खाली हुनु नपर्ने, बहुवा गर्नको लागि सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहको एक श्रेणी माथिको विशेष पद स्वतः सिर्जना हुने, त्यस्तो विशेष पदमा बहुवा भएको कर्मचारी अवकाश भएमा वा माथिल्लो पदमा बहुवा वा समायोजन भएमा स्वतः खारेज भई बहुवा हुनु अगाडिको पद स्वतः कायम हुने, यस्तो विशेष पदमा बहुवा हुनको लागि निजामती कर्मचारीले अन्य सम्भाव्य उम्मेदवारहरूसँग प्रतिस्पर्धा समेत गर्नु नपर्ने आदि व्यवस्था बहुवासम्बन्धी सामान्य व्यवस्था भन्दा भिन्न र विशिष्ट किसिमको रहेको देखिन्छ। यस प्रकारको बहुवा हुन प्रतिस्पर्धात्मक आधार नचाहिने र योग्यता र दक्षता परीक्षणको चरणबाट गुज्रनु नपर्ने देखिन्छ।

११. यस प्रक्रियाबाट बहुवा हुने कर्मचारीले बहुवा भएको विशेष पदको तलव, भत्ता, सुविधा पाउने र सो भन्दा माथिल्लो पदमा बहुवा हुनको लागि जेष्ठता कायम हुने तथा निश्चित आधारमा समायोजन हुन पाउने तर समायोजन नहुँदासम्म बहुवा हुनु भन्दा अघिकै पदको कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसै गरी यसरी बहुवा भएका निजामती कर्मचारीहरू विशेष दरवन्दीमा मात्र सरुवा हुन सक्ने भएकोले यसबाट निजामती सेवाको संगठनात्मक स्वरूप र पदसोपानको श्रृङ्खला नविग्रनुको साथै खुल्ला प्रतियोगितामार्फत् हुने

पदपूर्तिको व्यवस्थालाई समेत कुनै असर पर्ने देखिदैन ।

१२. अर्कोतर्फ निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ख. बमोजिम यस प्रकारको विशेष बहुवाको लागि दर्खास्त आव्हान गरिने र बहुवा हुन इच्छुक निजामती कर्मचारीले निर्धारित समयमा तोकिएबमोजिम दर्खास्त दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएकोले यस्तो बहुवा प्रक्रियामा सहभागी हुने वा नहुने भन्ने कुरा सम्बन्धित निजामती कर्मचारीको स्वेच्छामा निर्भर रहने भै यस प्रकारको बहुवा प्रक्रियामा अनिवार्य रूपमा सहभागी हुनुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको पाईदैन ।

१३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकहरूले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ मा भएको प्रावधानबमोजिम दर्खास्त फाराम भरी बहुवा हुन स्वीकार गरी बहुवा भैसकेपछि सो प्रावधानहरू बदर गरिपाऊँ भन्ने जिकीर लिनु कानूनसम्मत नरहेको भन्ने देखिन्छ । निवेदकहरूले सो कुरालाई अन्यथा भन्न सकेको पनि पाईदैन । यसबाट निवेदकहरूले निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ख. बमोजिम स्वेच्छाले दर्खास्त दिई बहुवा भएकोमा विवाद देखिदैन ।

१४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ मा नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न निजामती सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्ने र त्यस्ता सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यही संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाको शर्तहरूको व्यवस्था गर्न तथा निजामती सेवालार्ई वढी सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउने उद्देश्यले निजामती सेवा ऐन, २०४९ कार्यान्वयनमा रहेको देखिन्छ । उल्लिखित संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था हेर्दा निजामती सेवाको गठन मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्नको लागि भएकोमा विवाद देखिदैन ।

मुलुकको प्रशासन अन्तर्गत समग्र मुलुकको सुशासन तथा विकास प्रशासन जस्ता कुराहरूपर्ने हुनाले यसलाई मूर्तरूप दिन निजामती प्रशासनको महत्वपूर्ण भूमिका रहने र यसको सम्बन्ध मानव जीवनको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षहरूमा रहने देखिन्छ । संविधानबमोजिम मुलुकको प्रशासन सञ्चालनको लागि गठन गरिएकोले सरकारले सम्पादन गर्ने प्रशासनिक कामकारवाहीमा निजामती प्रशासन एउटा महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ ।

१५. सरकारले जारी गरेका नीति कार्य योजना, नागरिकलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने वस्तु तथा सेवाहरूतथा सरकारी भावी योजना तथा रणनीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने काम पनि निजामती प्रशासनको नै रहेको देखिन्छ । यसबाट निजामती प्रशासनले सरकारले निर्माण गरेका नीति तथा कार्यक्रमअनुरूप न्याय र समानतामा आधारित रही आम नागरिकको भलाईका निमित्त आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक एवं मनोवैज्ञानिक उन्नतिका लागि सक्रिय भई व्यावसायिक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि प्रशासनिक व्यवस्थामा आफूलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाई नागरिकले पाउनु पर्ने वस्तु तथा सेवा समतामूलक ढङ्गले वितरण गरी सुशासनलाई सुनिश्चित गर्ने, कानूनी राज्य स्थापित हुने वातावरणको सिर्जना गर्ने, राष्ट्रिय हितको जगेर्ना गर्ने, सामाजिक विषमता हटाउने र न्याय र समानतामा आधारित समाजको निर्माण गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा निजामती प्रशासनको अहं भूमिका रहने हुन्छ । यसका अतिरिक्त सन्तुलित विकास, उच्च आर्थिक वृद्धि, समान अवसरको सिर्जना, समानुपातिक र मितव्ययी तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाह, गरिवी न्यूनीकरण, वातावरण संरक्षण आदि जस्ता राज्य प्रशासनका लोकप्रिय विषयमा सरकारलाई सहयोग गर्ने महत्वपूर्ण काम पनि निजामती प्रशासनबाटै सम्पादन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१६. यस प्रकारको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी भएको निजामती सेवालार्ई कस्तो बनाउने भन्ने कुरा राज्यको नीतिमा भर पर्ने विषय हो । राज्यले अवलम्बन गरेको नीतिअनुरूप निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र नियमन गर्न विधायिकाद्वारा निर्माण गरिएको कानून स्पष्ट रूपमा संविधानको भावना र मर्मविपरीत नभएसम्म अदालतले बदर गर्नु उचित र संविधानसम्मत हुन सक्दैन ।

१७. नियमित रूपमा बहुवा हुन नसकी लामो समयसम्म एउटै श्रेणीको पदमा कार्यरत रहेको कारणबाट मनोबल खस्कन पुगेका निजामती कर्मचारीहरूलाई उप्रेरित गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पनि राज्य कै दायित्व हुन्छ । निजामती कर्मचारीहरूको मनोबलको अवस्था के कस्तो रहेको छ, उनीहरूलाई के कस्तो सुविधा वा अवसरबाट उत्प्रेरित गरेको खण्डमा सेवा प्रवाहको स्तर बृद्धि हुनसक्छ, निजामती सेवाको संगठनात्मक स्वरूप कस्तो बनाउने, पदसोपानको श्रृङ्खला कस्तो हुने, नियुक्त, सरुवा, बहुवा र बर्खासीका मापदण्डहरूके कस्तो निर्धारण गर्ने भन्ने नीतिगत व्यवस्था पनि राज्यले नै गर्नु पर्दछ ।

१८. निवेदकहरूले असंवैधानिक भनी दावी लिएको विषय निजामती सेवाको विशेष बहुवासँग सम्बन्धित देखिन्छ । निजामती सेवालार्ई कस्तो बनाउने, यसको संगठनात्मक स्वरूप कस्तो हुने, पदसोपानको संरचना कुन प्रकारको राख्ने, निजामती कर्मचारीको नियुक्ति, बहुवा र बर्खासीका मापदण्ड के कस्तो आधारबाट निर्धारण गर्ने, सेवाका शर्त र सुविधाहरूके कस्तो प्रदान गर्ने भन्ने विषय न्यायिक रूपमा व्यवस्थापन हुने विषयहरू होइनन् । कर्मचारी प्रशासनको क्षेत्रमा विकसित मान्य सिद्धान्त र प्रचलनलाई ध्यान दिई आफ्नो अवस्था र आवश्यकताअनुरूप राज्यले यस्ता विषयहरूमा नीति निर्माण र तिनमा समसामयिक सुधार गर्न सक्दछ ।

१९. निवेदकहरूले निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को व्यवस्था भेदभावजन्य र

संविधानप्रदत्त समानताको हकविपरीत रहेको भनी दावी गरेकोले सोतर्फ विचार गर्दा संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकलाई निरपेक्ष नभई सापेक्ष रूपमा ग्रहण गरिनु पर्दछ । समान अवस्थामा रहेकाहरू बीच असमान व्यवहार गर्न नहुने भन्ने मूल अवधारणा नै समानतासम्बन्धी सिद्धान्तको आधार हो । वास्तविक समानता (Substantive Equality) को लागि असमानहरूका बीच समान व्यवहार नभई युक्तिसंगत वर्गीकरणका आधारमा असमान व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने मान्यतालाई समानताको सिद्धान्तअन्तर्गत स्वीकार गरिएको छ । समानताको हकलाई वास्तविक समानतामा रूपान्तरण गर्नको लागि कानूनद्वारा युक्तिसंगत वर्गीकरण गर्न सक्ने कुरालाई संविधानले मान्यता प्रदान गरेको पाइन्छ । यसरी वर्गीकरण गर्दा त्यस्तो वर्गीकरण गर्ने कानून स्वच्छ, निष्पक्ष, उचित र तर्कसम्मत हुनु पर्दछ । वर्गीकरणमा स्वेच्छाचारिताको अवस्था देखिनु हुदैन । यसरी वर्गीकरण गर्ने कानूनबाट हासिल गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग वर्गीकरणको सार्थक र विवेकपरक सम्बन्ध देखिनु पर्दछ । यदि त्यस्तो सम्बन्ध देखिदैन भने कानूनद्वारा गरिएको वर्गीकरणलाई संवैधानिकताको मान्यता दिन सकिदैन ।

२०. निजामती सेवा ऐनको दफा ७ अन्तर्गत बहुवालार्ई कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन, आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा र कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनबाट हुने बहुवाको समायोजन समेतका तीन वर्गमा वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी ऐनको दफा २०क.ले एउटै पदमा निश्चित अवधि व्यतित गरी अवकाश पाउने अवस्थामा रहेका निजामती कर्मचारीलाई अवकाश हुने भन्दा एक महिना अघि एक तहमाथि बहुवा गर्ने बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरेको र दफा २४घ१ मा कार्यसम्पादन र अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरेको पाइन्छ । निवेदकहरूस्वयंले दफा २४घ१ बमोजिमको बहुवा

स्वीकार गरी बहुवा प्राप्त गरी सकेको अवस्थामा जुन उद्देश्यले विधायिकाले बहुवासम्बन्धी वर्गीकरण गरेको हो त्यो आधारलाई समाप्त पारी अन्य बहुवा सरहको परिणाम दिलाउन खोजिएको देखिन्छ।

२१. निजामती सेवा ऐनमा बहुवा सम्बन्धमा गरिएको अन्य व्यवस्थाहरूर दफा २४घ१ को विशेष व्यवस्था एउटै वर्ग वा प्रकृतिको नदेखिई फरकफरक हुन् भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। यसमा योग्यता र दक्षता समेतको परीक्षण गरी प्रतिस्पर्धात्मकतालाई अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिँदैन। ऐनको दफा २४घ१ को उपदफा (१), (२) र (३) मा तोकिएका साभ्ना न्यूनतम आधार पूरा गरेका सबै सम्भाव्य उम्मेदवारले दर्खास्त दिएपछि स्वतः बहुवा हुन सक्ने देखिन्छ। यसबाट निवेदकले उल्लेख गरेको दफा २४घ१ बमोजिमको बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाअन्तर्गत बहुवा हुन नसकेका निजामती कर्मचारीलाई लक्षित गरी उनीहरूमा उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको हुँदा बहुवाको यस वर्गीकरणलाई अन्य बहुवासँग समान रूपमा तुलना गरी विभेदकारी भयो भन्न मिल्ने देखिँदैन।

२२. लामो समयसम्म एउटै श्रेणीको पदमा रही अन्य नियमित बहुवाको अवसरबाट बञ्चित रहेकाहरूको मनोबल बृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा हुने विशेष व्यवस्था ल्याइएको भन्ने देखिँदा लामो समयसम्म एउटै श्रेणीको पदमा कार्यरत कर्मचारीको मनोबल बृद्धि गर्ने ऐनको उद्देश्य र निजामती सेवाको संगठनात्मक स्वरूप र पदसोपान संरचना नविग्रने गरी खुला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति हुने प्रक्रियामा कुनै असर नपर्ने गरी ल्याइएको बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको सार्थक सम्बन्ध समेत देखिन आउँछ। बहुवाको आधार र अवस्था नै फरकफरक रहेका अलगअलग वर्गका बहुवाहरूको लागि पृथकपृथक सेवाको शर्त

तोकिएको कानूनी व्यवस्था युक्तिसंगत वर्गीकरणको सिद्धान्त (Theory of reasonable classification) अनुकूल नै देखिँदा समानताको हकविपरीत भएको भन्ने निवेदन दावी सिद्धान्ततः उपयुक्त देखिएन।

२३. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ बमोजिमको बहुवा हुनको लागि दर्खास्त पेश गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था नभएको अवस्थामा निजामती सेवा ऐन र नियमावलीले गरेको विशेष बहुवाको सबै अवस्थाको प्रावधानको बारेमा जानकारी हुँदाहुँदै स्वेच्छापूर्वक बहुवा फाराम भरी उक्त दफाको प्रावधानबमोजिम बहुवा नियुक्ति स्वीकार गरिसके पश्चात् उक्त विशेष बहुवासम्बन्धी प्रावधान गैर संवैधानिक र निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाउने किसिमको भयो भन्ने निवेदन दावी सिद्धान्ततः मिल्ने नदेखिएको र निवेदकहरूले चुनौती दिएको उक्त बहुवासम्बन्धी व्यवस्था लामो समयसम्म एउटै श्रेणीको पदमा कार्यरत रहनु परी नियमित बहुवाबाट बञ्चित रहेका निजामती कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहनस्वरूप विशेष पदमा बहुवा गर्ने प्रयोजनको लागि ल्याइएको देखिँदा निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को व्यवस्था निवेदकको माग बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल
न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल असार २८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८८९७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
मुद्दा नं. २०६८-CF-०००३, ०००४
फैसला मिति: २०६९।१।२८।४

मुद्दा : रिसवत लिई भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सिराहा जिल्ला, लाहान
नगरपालिका घर भै तत्कालीन प्युठान
जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार
कर्ण

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: न्याय परिषद्का सचिवको उजूरी
प्रतिवेदनले न्याय परिषद्

पुनरावेदक वादी: न्याय परिषद्का सचिवको
उजूरी प्रतिवेदनले न्याय परिषद्
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: वीरेन्द्रकुमार कर्ण

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री ओमप्रसाद सुवेदी
यस अदालतको संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:-
मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
मा.न्या.श्री सुशीला कार्की

- जिल्ला न्यायाधीशले खराब आचरण मानिने कुनै कार्य गरेको अवस्थामा जाँचबुझ गर्ने प्रक्रिया, संयन्त्र र कारवाहीको विधि संविधान र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ समेतमा

समावेश भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको अनुसन्धान तहकीकात क्षेत्राधिकारविहीन भई प्रारम्भतः शून्य प्रभावी (Ab-initio-void) देखिने ।

(प्रकरण नं.११)

- प्रमाण संकलनको स्रोत, अधिकारक्षेत्र र प्रक्रिया नै दूषित छ भने त्यसको परिणामस्वरूप प्राप्त प्रमाण ग्रहणयोग्य हुन नसक्ने ।
- असवैधानिक ठहर भएको निकायले संविधान र कानूनविपरीत एउटा प्रशासकीय कर्मचारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी जिल्ला न्यायाधीशलाई आफ्नो कार्यक्षमता नै खानतलासी लिई रकम वरामद भएको भनी उठान गरेको कारवाही स्वतः प्रभावशून्य हुने र त्यस्तो कारवाहीबाट प्राप्त गरेको प्रमाण ग्रहणयोग्य नहुने हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी कारवाही र प्रमाण संकलनलाई मान्यता दिई प्रतिवादीउपरको कारवाही र छानबीनलाई निरन्तरता दिएको न्याय परिषद्को कामकारवाही वृष वृक्षको फलसम्बन्धी सिद्धान्त (Fruit of Poisonous Tree Doctrine) विपरीत देखिने ।
- गैरकानूनी स्रोत र प्रक्रियाबाट उठान भएको कारवाही र त्यसको निरन्तरता अन्तिम अवस्थासम्म पनि गैरकानूनी नै हुने ।
- क्षेत्राधिकारविहीन र गैरकानूनी अनुसन्धान तहकीकातलाई आधार मानी न्याय परिषद्बाट भएको जाँचबुझलाई स्वतन्त्र जाँचबुझ मानी मुद्दाको विषयवस्तुभित्र प्रवेश गरी निरोपण गर्नुपर्ने अवस्था समेत नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१६)

वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल, शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती, शिव रिजाल, नरेन्द्र पाठक, जनन्नाथ महतो, जयकान्त लाल दास

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६२, अङ्क ११, पृ.१३०७ सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१(३)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क), ५३
- न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क (४)(क), ५ र ६
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ)

फैसला

न्या.कमलनारायण दास: यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७/१०/१५ को आदेशानुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:—

वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी लीलाराम पौडेल समेत भएको डाँका मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी रिसवत लिन खान खोजी रहेको भन्ने विशेष सूत्रबाट जानकारी प्राप्त हुन आएकोले प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णको आजै रीतपूर्वक खानतलासी गर्दा अदालतको पक्की भवनको माथिल्लो तलाको चेम्बर कक्ष (कोठा) भित्र ऐ. अदालतका जिल्ला न्यायाधीश श्री वीरेन्द्रकुमार कर्ण रहेको, निजले सेतो रङ्गको हाफकोट र कालो पैन्ट लगाएको उक्त पैन्टको दाहिने खल्लीमा VIA AIR

MAIL नामको सेतो खुल्ला खामभिन्न रु.१,०००/- (एकहजार) दरका विभिन्न नम्बर भएका १७ थान नोटहरू र रु.५००/- (पाँच सय) दरका विभिन्न नम्बर भएका ६ (छ) थान नोट गरी जम्मा नगद रु.२०,०००/- (बीस हजार) बरामद हुन आएको भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्युठानबाट खटी गएको टोलीले गरेको मिति २०६१/१२/१०/१४ को बरामदी मुचुल्का ।

म जिउने कामी समेत भएको डाँका मुद्दामा न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले अधिवक्ता मेघराज भट्ट मार्फत रु.२०,०००/- माग गरेकाले उक्त रकम संलग्न गरेको छु । उक्त नोटका नम्बरहरू टिपी निज न्यायाधीशमाथि कारवाही गरिपाउँ भनी थुनामा रहेका जिउने कामीको मौखिक निवेदनसाथ प्राप्त भएको रकमको दर र नम्बर टिपी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको हस्ताक्षरद्वारा मिति २०६१/१२/१० मा प्रमाणित भएको कागज ।

वीरेन्द्रकुमार कर्णले डाँका मुद्दामा घूस खान लागेको विशेष सूत्रबाट जानकारी पाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानबाट पत्र लेखी आएअनुसार मेरो कमाण्डमा टोली खटी गई अदालतको चेम्बर कोठामा मा.जि.न्या. वीरेन्द्रकुमार कर्णको अ.वं. १७२ नं. बमोजिम शरीर तलासी लिँदा बरामद हुन आएको रु.२०,०००/- (बीस हजार) नोट र न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णलाई यसै प्रतिवेदनसाथ दाखिल गरेको छु भन्ने प्र.नि. मनोजकुमार के.सी. ले जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्युठानसमक्ष प्रस्तुत गरेको मिति २०६१/१२/१० को प्रतिवेदन ।

घर जानु पर्ने भएकोले मैले जिल्ला बारका अध्यक्ष अधिवक्ता मेघराज भट्टलाई पहिले नै अनुरोध गरेबमोजिम उक्त रकम सापटी पाएको हुँ । मैले कुनै पनि मुद्दामा प्रभाव पर्ने किसिमले आस्वाशन वा वचन दिएको छैन । मेरो बदनियत भए उक्त रकम चेम्बरमा नलिई अन्यत्र पनि लिने थिएँ त्यसैले मप्रति नियोजित षड्यन्त्र वा काम हुन सक्छ जस्तो लाग्छ । अध्यक्ष भट्टलाई पनि बुझि अनुसन्धान

हुनुपर्ने हो र न्याय परिषद्मा पनि यथासिद्ध जानकारी दिई आवश्यक कुरा हुनुपर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला न्यायाधीश श्री वीरेन्द्रकुमार कर्णले प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मसँग पैसा सापटी लिएको भनी मेरो नाम अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष खुलाई दिनु भएको रहेछ । उक्त रकम मैले सापटी दिएको होइन, छैन । मेरो ल फर्ममा जिउने कामीकी कान्छी श्रीमती आई मेरो लोगनेको मुद्दा चाँडै फैसला गराई दिनुहोस् भन्दा मैले न्यायाधीश कहाँ जाऊ रोईधोई गर भनेको थिएँ । अरु मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको अधिवक्ता मेघराज भट्टले मिति २०६१।१२।१९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्युठानका प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष गरेको घटना विवरण कागज ।

जिल्ला न्यायाधीश कर्णबाट रु.२०,०००।- बरामद हुन आएको र मौखिक उजूरीसाथ पेश भएका प्रमाणित गरिएका नोट नं. अनुसारका नोटका नम्बर भिडी एउटै भएको न्यायाधीश कर्णले सो रकम अधिवक्ता मेघराज भट्टसँग सापटीस्वरूप लिएको हो, कुनै मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी लिएको होइन भने पनि आफ्नो साथबाट रकम बरामद भएको कुरालाई स्वीकार गर्दै बयान दिएका एवं बरामदी नोट नम्बर मिले भिडेकै देखिँदा रिसवत लिई भ्रष्टाचारजन्य अपराध गरेको पुष्टि भैरहेको हुँदा निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अनुसार कारवाहीको लागि राय प्रस्ताव गर्दछु । सम्बन्धित खानतलासी कागजातसहितको मिसिल बरामद भएको रकम रु.२०,०००।- भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्युठानका प्रमुख जिल्ला अधिकारी रामप्रसाद घिमिरेले भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगसमक्ष पेश गरेको मिति २०६१।१२।१९।५ को प्रतिवेदन ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ बमोजिम संवैधानिक र स्वतन्त्र प्रक्रिया अपनाई जाँचबुझ र कारवाही

हुनुपर्छ । मेरा सम्बन्धमा हालसम्म भए गरेका षडयन्त्रमूलक कारवाही र आदेश सो संवैधानिक व्यवस्थाविपरीत भए गरेकाले हाल म केही भन्न चाहन्न । स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाअनुसार देशको संविधान, न्याय परिषद् ऐन र नियमावलीअनुसार न्याय परिषद्ले सोधेका बखत मेरो कुरा राख्नेछु । मलाई देखाएका कागज र त्यसमा भएको सहिछाप हेरे, सो मेरै हो । मबाट रूपैयाँ निकालेको हुनु, बयान मैले दिएको हुँ । बरामद भएको रूपैयाँ रु.२०,०००।- (बीस हजार) देखे सनाखत गरिदिए । तत् सम्बन्धी सबै व्यहोरा न्याय परिषद् समक्ष नै राख्ने छु भन्ने समेत व्यहोराको वीरेन्द्रकुमार कर्णले भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग समक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी जिउने कामी समेत भएको डाँका मुद्दामा प्रतिवादी जिउने कामीका पक्षमा फैसला गर्न भनी न्यायाधीश श्री वीरेन्द्रकुमार कर्णले रु.२०,०००।- (बीस हजार) रिसवत लिई निजले प्रचलित कानूनबमोजिम भ्रष्टाचार मानिने कार्य गरेको देखिएकोले निजउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ बमोजिम कारवाही हुन उपयुक्त देखिएकोले यस आयोगको रायसहितको प्रतिवेदन श्री ५ महाराजाधिराजको हजुरमा जाहेर हुन श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सचिवसमक्ष पठाई दिनु भन्ने भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजमा चढाएको मिति २०६१।११।७।४ को प्रतिवेदन ।

न्याय परिषद्ले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ उपधारा (३) र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (क)को प्रयोजनको लागि न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले २०६१ साल चैत १० गतेका दिन अदालत परिसरमै घूस खाई भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी बढीमा १(एक) महिनाभित्र रायसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न सोही ऐनको दफा ६ बमोजिम श्री सर्वोच्च अदालतका

माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति न्याय परिषद्को मिति २०६१।१२।२२ को निर्णयबमोजिम गठन भई नेपाल राजपत्र खण्ड ५४ संख्या ५१ मिति २०६१।१२।२९ मा सूचना प्रकाशित भएको ।

मबाट बरामद भएका नोटहरू यिनै हुन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालयको नाममा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा भएको बयान र शाही आयोगमा भएको बयान मैले दिएको हुँ । आरोप लगाएको मुद्दाको सो दिन पेशी पनि थिएन । म अघि नै घर जान लागेको र वकीलहरू मेघराज र चुरामणि लोकलस्तरमा चिनजानको व्यक्ति भएकोले सापटी इत्यादि गरी काम चलाई दिन सक्छन् भन्ने लागेर मैले अनुरोध गरेको थिएँ । यही मुद्दाका पक्षसँगको गलत सम्पर्क राखेको शंका लागेको भएर म त्यसरी निजसँग सापटी लिने थिइन । त्यसवेला यसरी सम्बन्धलाई प्रयोग गर्लान् भन्ने अनुमान गर्न सकिन । जिउने कामी थुनुवा भएकोले मुद्दाको प्रक्रियाको क्रममा अदालतमा उपस्थित हुँदा देखेको हुँ । थुनामा कारागारभित्र भएको मानिससँग मेरो सम्पर्क हुने कुरा असम्भव थियो । त्यसैले मैले घूस लिएको खाएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिसमक्ष २०६२।१।२ गते गरेको बयान ।

न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णको बारेमा यस अघि पनि आएका जनगुनासा समेतलाई ध्यान दिई उहाँ माथि छानबीन र कारवाही गर्न आफ्नो निकायमार्फत् न्याय परिषद्मा पठाउने सहमति भैरहेको अवस्थामा मलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगबाट अख्तियारी प्राप्त भएअनुसार मैले प्रहरीलाई आदेश दिएको हुँ । जिउने कामीसँग मेघराज भट्टमार्फत् रकम लिने दिने गरेको सम्बन्धमा मेघराजलाई बोलाई जि.न्या.ले तपाईं मार्फत् रकम

माग गरेको नगरेको बारेमा सोधनी गर्दा माग गरेको टिपी प्रमाणित गरी जिल्ला न्यायाधीशलाई बुझाउन अधिवक्ता मेघराज भट्टलाई फिर्ता दिएको हुँ । मैले भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगबाट प्राप्त अख्तियारीअनुसार आवश्यक खानतलासी गरी प्रतिवेदन गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा आदेश दिएको हुँ । प्रहरीले जि.न्या.बाट रकम बरामद गरी प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि मैले अनुसन्धान अधिकारीको हैसियतले प्रारम्भिक बयान गराई भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगमा पठाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।१।१३ गते प्युठान जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा प्र.जि.अ. रामप्रसाद घिमिरेले गरेको बयान कागज ।

पटकपटक श्रीमानले घूस खाएको खान खोजेको कुरा सुन्दा यस्तो ठाउँमा बस्नु छ के गरेको होला, हाम्रो क्षेत्राधिकारमा पर्दैन हामी केही गर्न सक्दैनौं तर जिल्ला सुरक्षा समितिमा पास गरी आ-आफ्नो विभागमा लेखी पठाउने भनी खेसासम्म भएको थियो । त्यत्तिकैमा शाही आयोगबाट तपाईंलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेका छौं । कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु भनी श्रीमान प्र.जि.अ.ज्यूलाई टेलिफोन आयो प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूले मलाई खानतलासी गर्न भनी मौखिक आदेश दिनु भयो । मैले मौखिक हुँदैन । लिखित दिएमा मात्र म गर्न सक्छु भनेपछि प्र.जि.अ.ज्यूले लिखित आदेश दिनु भयो र मैले मनोजकुमार के.सी. समेतको टोली खटाई पठाएको हुँ । रु.२०,०००/- बरामद भएपछि सोअनुसार मुचुल्का खडा गर्दा म समेत बरामदी मुचुल्कामा बसेको हुँ त्यसपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीज्यूले दिएको आदेशअनुसार एक कर्तव्यनिष्ठ प्रहरी सँगठनको सदस्यको नाताले आदेशको पालना गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्युठानका प्र.ना.उ.श्री मोहनराज जोशीले मिति २०६२।१।१३ मा गरेको बयान कागज ।

आदेश पाएबमोजिम म टोलीसहित अदालतमा आउँदा न्यायाधीशज्यू कै कार्यक्षमा

खानतलासी गरेको हुँ । श्रीमानलाई मेरो टोलीको सम्बन्धमा जानकारी गराई सहयोग गर्न अनुरोध गरेर केही समयको विचार पछि खानतलासी गर्न सहयोग गर्नु भएपछि खल्लीमा एउटा खाम रु.१,०००/- का १७ वटा र रु.५००/- को ६ वटा गरी जम्मा रु.२०,०००/- बरामद भएको हो । सोही बमोजिम बरामदी मुचुल्का गरी श्रीमान सहित बरामदी रूपैयाँ जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानमा पेश गरेको हुँ भन्ने व्यहोराको बरामदी मुचुल्का पेश गर्ने प्र.नि. मनोजकुमार के.सी.ले गरेको बयान ।

मिति २०६१ साल चैत १० गते जि.प्र.अ. प्युठानको आदेशले प्र.नि. मनोजकुमार के.सी.को कमानमा खटी प्युठान जिल्ला अदालतका मा.न्या. वीरेन्द्रकुमार कर्णको शरीर खानतलासी गर्दा उहाँले लगाउनु भएको कालो पाइन्टमा दायाँ खल्लीबाट रु.२०,०००/- नगद बरामद हुन आएको भन्ने समेत व्यहोराको प्र.ना.नि. तर्कराज पाण्डेले न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिसमक्ष मिति २०६२।१।२३ मा गरेको बयान कागज ।

आदेशानुसार प्र.नि. मनोजकुमार के.सी.को कमाण्डमा जिल्ला न्यायाधीशको शरीर तलासी गर्दा उहाँले लगाउनु भएको कालो पाइन्टको दाहिने साइडको जेबमा खाम थान १(एक) बरामद भयो । सो खाम खोली हेर्दा रु.१,०००/- का १७ थान रु.५००/- का ६ थान नोट बरामद भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी जवान रामवचन चौधरीले मिति २०६२।१।१३ गते जाँचबुझ समितिको मुकाम प्युठानमा गरेको बयान कागज ।

श्रीमान बसेको ठाउँमा गई कानूनी सहायता परियोजनाका शाखा प्रमुख सुष्मा गौतम र मेघराज भट्टलाई परियोजनामा बोलाई कैदी भेट्न जाने सल्लाह गर्दा अधिवक्ता चुरामणी भुसाल पनि त्यही कानूनी सहायता परियोजनामा हुनु हुँदो रहेछ, मेघराज भट्टले म एकै छिन श्रीमानलाई भेटेर आउँछु र सँगै जाउँला भनी सल्लाह गरी फर्की आउँदा श्रीमान

अदालतको चेम्बरमा बस्नु भएको हुँदा निज चेम्बरमा आई श्रीमानलाई भेटी तत्काल फिर्ता गएको केही बेरपछि सादा पोशाक लगाएका प्रहरी चेम्बरमा प्रवेश गरेछन् र ढोका थुनेछन् भन्ने समेत कुरा पालोमा खटिएका अर्दली काले घर्तीले घटना घटेपछि भनेको कुरा हो । त्यसपछि जि.न्या.ज्यूसँग रु.२०,०००/- बरामद गरेछन् । बरामद भइसकेपछि मात्र कार्यालय प्रमुखको नाताले मलाई चेम्बरमा बोलाइयो त्यस बेलासम्म मैले के भइरहेको छ भन्ने थाहा पनि पाइन । हामीलाई टेलिफोन सम्पर्क नगर्न र आफ्नो स्थान नछोड्न समेत प्र.नि.ले आदेश दिएपश्चात् केही छिनपछि मुचुल्कामा सही गर्न भनियो र दबाब पनि दिइयो । बरामद भएको नदेखेको हुँदा, कसरी सही गर्ने भनी प्रश्न गर्दा दबाब दिए र मैले श्रीमानलाई सोधे र श्रीमानले भट्टबाट सापट लिएको रूपैयाँ हो भन्नु भएबाट बरामदी मुचुल्कामा सहीसम्म गरिदिएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६२।१।१३ गते प्युठान जिल्ला अदालतका नि. श्रेस्तेदार श्री सुफलराज श्रेष्ठले जाँचबुझ समितिको मुकाम प्युठानमा गरेको बयान ।

अधिवक्ता मेघराज भट्ट समेत श्रीमानको चेम्बरमा बस्यौ र म फर्केर तल भण्डानेर पुग्दा भट्टजी ओर्लेर लाकुरीको बोटनेर पुग्दा प्रहरीहरूले वरिपरि घेरी चेम्बरको ढोका लगाई मलाई बाहिर बस्न भने, भित्र पैसा बरामद गरेको मैले देखिन बरामदको काम सकिएपछि मात्र मलाई प्रहरीले भित्र बोलाए । श्रीमानले भट्टजीलाई बोलाउन भनेर मलाई अह्वाउनु भयो । प्रहरीले बोलाउन दिएनन् र दुईजना सुब्बा साहेवहरूको सही गरेपछि मैले बरामदी मुचुल्कामा सही गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्युठान जिल्ला अदालतमा पियन काले घर्तीले मिति २०६२।१।१३ गते जाँचबुझ समितिसमक्ष गरेको बयान कागज ।

२०६२ साल चैत १० गते जि.प्र.का. बाट जिल्ला अदालत प्युठानमा केही घटना घटेको छ

भनी हामीलाई बोलाई जिल्ला अदालत प्युठानमा ल्याइयो र मा.जि.न्या. श्री वीरेन्द्रकुमार कर्णको शरीर खानतलासी गर्दा रु.१,०००/- को १७ थान र रु.५००/- को ६ थान नोट गरी रु.२०,०००/- रूपैयाँ बरामद भएको हो यथार्थ कुराहरू मुचुल्कामा भएबमोजिम सो कुरा त्यही नै हो भन्ने व्यहोरासमेतको बरामदी मुचुल्काका मानिस दिपेश नकर्मीले मिति २०६२।१।१३ मा जाँचबुझ समितिसमक्ष गरेको बयान ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट मलाई प्युठान जिल्ला अदालतमा बोलाइयो । म अदालतमा उपस्थित भई बरामदी मुचुल्कामा सहिष्णु गरेको हुँ भन्ने व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस मनोजकुमार श्रेष्ठले मिति २०६२।१।१३ मा जाँचबुझ समिति समक्ष गरेको बयान ।

मेरो कान्छी श्रीमती धना वि.क. मलाई भेट्न आएको मौकामा मैले मेरो श्रीमानलाई सफाइ दिनुपर्ने भनेर न्यायाधीशसँग गएर रोइघोई गर भनी भनेको थिएँ । मेरो श्रीमती न्यायाधीशज्यू कहाँ गई रोई कराई गरिन्छन् र न्यायाधीशज्यूले रु.२०,०००/- चाहिन्छ भन्नु भएछ । त्यसपछि मैले घरमा पैसा नभएको कारण जग्गा बेचेर भएपनि पैसा ल्याई बुझाइदे भनेको थिएँ । श्रीमतीले पनि जग्गा बेचेर मासामुन्द्रा गरी रु.३०,०००/- ल्याएर दिइन् । मैले न्यायाधीशलाई दिन भनी वकील मेघराजलाई रु.३०,०००/- (तीस हजार) चैत १० गते जस्तो लाग्छ दिएको हुँ भन्ने व्यहोरा समेतको मिति २०६२।१।१३ मा जिउने कामीले जाँचबुझ समितिसमक्ष गरेको बयान ।

लोग्नेको लागि श्रीमान कहाँ जाँदा विना पैसा हुँदैन रु.२०,०००/- चाहिन्छ भनेकाले लोग्नेसँग सल्लाह गरी जग्गा बेचेर मासामुन्द्रा गरी रु.२०,०००/- लिएर फागुनको मुद्दाको तारिखमा आउँदा दिनभरी अदालत परिसरमा पैसा कम्मरमा राखी बसे, सो दिन फैसला भएन बेलुका कारागारमा गई रु.२०,०००/- लोग्नेलाई जिम्मा लगाई गएँ ।

त्यसपछि क-कसलाई दिए लोग्नेलाई नै थाहा होला भन्ने समेत व्यहोराको जिउने कामीको कान्छी श्रीमती धना वि.क.ले जाँचबुझ समिति समक्ष मिति २०६२।१।१३ गते गरेको बयान कागज ।

म समेत उक्त मुद्दामा प्रतिवादी भएकोले २१ महिना थुनामा रहेपछि तारिखमा छुट्टेँ । तारिखमा आउँदा धना वि.क. पनि लोग्नेलाई भेट्न मसँग सदरमुकाम आउने गर्थिन । श्रीमानलाई छुटाउन रूपैयाँ बुझाउनु पर्छ भन्थिन । सोको लागि निजले जिउने कामी कै दिदीसँग रु.२०,०००/- मा जग्गा बिक्री गरी मासामुन्द्रा गरेको रु.१०,०००/- समेत जम्मा गरी जम्मा रु.३०,०००/- लिई गएको धनाले मलाई भनेको थिईन सो कसलाई दिईन मलाई थाहा भएन भन्ने व्यहोराको मिति २०६२।१।१३ मा सुन्तली पुनले जाँचबुझ समितिसमक्ष गरेको बयान कागज ।

जिउने कामीकी श्रीमती धना वि.क. र न्यायाधीश कर्णबीचमा के कुरा भयो थाहा भएन । रिसवत खुवाउने कार्यमा कुरा मिलाउने कार्य धना वि.क.बाट प्रारम्भ भएको हो । मैले सो कार्यको जानकारी धना वि.क.बाट पाएपछि विरोध गरी प्रशासनसमक्ष पुगेको हुँ र सि.डिओ.ले राज्यलाई सहयोग गर्ने तपाईंको कर्तव्य हो भनेपछि यसो भएको हो भनी सूचना र रु.२०,०००/- प्रशासनमा दिने कार्य मेरो रोहवरमा भएको हो । न्यायाधीश कर्णको भनाई गलत हो । मैले सापटी दिएको होइन । सापटी लेनदेन कुनै कुरा छैन हुने कुरा पनि होइन र नोट बरामद हुँदा म त्यहाँ पनि थिईन । अरु मलाई थाहा भएन प्र.जि.अ.लाई मेरो रोहवरमा दाखेला हुँदा रु.१,०००/- का १७ वटा र रु.५००/- ६ वटा थिए भन्ने व्यहोरा समेतको अधिवक्ता मेघराज भट्टले मिति २०६२।१।१६ गते जाँचबुझ समिति समक्ष गरेको बयान कागज ।

जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले गैरकानूनी रिसवत् लिई खराब आचरण गरेको भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा वादी श्री ५ को सरकार

प्रतिवादी जिउने कामी समेत भएको डाँका मुद्दामा जिउने कामीका पक्षमा मुद्दा फैसला गराउनको लागि निज जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले अधिवक्ता मेघराज भट्टबाट रु.२०,०००/- बुझी लिएको स्वीकार गरेको, उक्त रकम निज न्यायाधीशकै साथबाट बरामद भएको र सो कुरालाई निजले मौकामा र यस जाँचबुझ समिति समक्ष पनि स्वीकार गरेको देखिँदा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क बमोजिम भ्रष्टाचार ठहरिने कार्य गरी खराब आचरणको कार्य गरेको देखिँदा निजउपर न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ९ क बमोजिम खराब आचरणमा भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलाउन उचित देखियो भन्ने समेत व्यहोराको एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदन ।

न्याय परिषद्को मिति २०६२।१९ को निर्णय बमोजिम जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी जिउने कामी समेत भएको डाँका मुद्दामा जिउने कामीको पक्षमा फैसला गराउनको लागि अधिवक्ता मेघराज भट्टबाट रु.२०,०००/- बुझी लिएको स्वीकार गरेको, उक्त रकम निज न्यायाधीशकै साथबाट बरामद भएको, सो कुरालाई निजले जाँचबुझ समिति समक्ष पनि स्वीकार गरेको समेत देखिँदा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क बमोजिम भ्रष्टाचार ठहरिने खराब आचरणको कार्य गरेको देखिँदा निज उपर न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क बमोजिम भ्रष्टाचार ठहरिने खराब आचरणको कार्य गरेको देखिँदा निजउपर न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ९क बमोजिम न्याय परिषद्का सचिवबाट भ्रष्टाचारको अभियोगमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) बमोजिम जाहेर गर्ने भन्ने निर्णय भएअनुसार श्री ५ महाराजधिराजका हजुरमा जाहेर हुँदा मौसूफबाट सोबमोजिम मुद्दा चलाउन स्वीकृति भई आएको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख भएको न्याय परिषद्को निर्णय ।

बरामदी रकम अधिवक्ता मेघराज भट्टसँग सापटी लिएको भनी निज न्यायाधीशले जाँचबुझ समिति समक्ष बयान गरेको भएतापनि सो कुरालाई अधिवक्ता मेघराज भट्टले न्यायाधीशलाई सापटी दिएको नभई निज न्यायाधीशले माग गरेबमोजिम रिसवत रकम दिएको हुँ भन्ने बयान गरेको र सो तथ्य जिउने कामी, निजका श्रीमती धना वि.क. र सो मुद्दाका अर्का प्रतिवादी सुन्तली पुनको बयानबाट समर्थित हुन आएको देखिँदा उल्लिखित सबूद प्रमाणबाट जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले रिसवत लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) को देहाय (क), नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) तथा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (क) बमोजिम सजाय हुन माग दावीसहित न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ९क अनुसार यो उजुरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ । निज जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्ण जाँचबुझको क्रममा न्याय परिषद् सचिवालयमा हाजीर रहेकोमा निज विना सूचना अनुपस्थित भएकाले निजलाई सम्मानीत अदालतबाटै कानूनबमोजिम म्याद जारी गरी कारवाही र सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको न्याय परिषद्का सचिव काशीराज दाहालको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरमा प्रस्तुत गरेको उजुरी प्रतिवेदन ।

२०६१ साल चैत्र १२ र १३ गते तराईको फागुन पर्व र १४ गतेदेखि छोरीको एस.एल.सी. जाँच भएकाले ११ गते नै घरतिर जान जानकारीका लागि मा.मु.न्या.सँग टेलिफोनबाट मौखिक विदाको स्वीकृत गराएको थिएँ । लेखापाल केही समय विदामा बसेकोले घर जान पैसाको आवश्यक परेको हुँदा अधिवक्ता मेघराज भट्टसँग सापटी दिन अनुरोध गरेको थिएँ । भोलिपल्ट चैत्र १० गते भट्टजी आएर पैसा दिनु भएको केही समय पछि लेखापाल आएर पैसा दिएकाले सो पैसा फिर्ता लिन बोलाउँदा निजले सापटी हो पछि दिएपनि हुन्छ भने । सोको

केही समयपछि भट्ट अदालतबाट बाहिर गएपश्चात् सादा पोसाकधारी सुरक्षाकर्मीहरू चेम्बरमा प्रवेश गरी रूपैयाँ निकाल्न लगाएको हो । यसरी अदालतमा जवर्जस्ती प्रवेश गरी घेरा हाली मलाई रूपैयाँ निकाल्न लगाई जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा लगेपछि जिउने कामीको मुद्दामा रिसवत लिएको भनी षड्यन्त्रपूर्वक बरामदीको कागजमा सही गराएको हो । “शाही घोषणा र यसको महत्व” विषयको अन्तक्रिया कार्यक्रममा मलाई प्रमुख अतिथिको रूपमा बोलाएकोमा कार्य व्यस्तताको कारण म उपस्थित हुन नसकेकोले मप्रति गलत धारणा बनाई यस्तो खेल भएको हो, यो षड्यन्त्र हो । यसमा अधिवक्ता भट्टको पनि संलग्नता छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले अदालतमा गरेको बयान कागज ।

श्रीमानलाई लगाएको आरोप भूठा हो, राशन ठेकदारको मुद्दा अदालतमा थियो उक्त मुद्दामा ठेकदारलाई जिताउनुपर्छ भनी आर्मी/प्रहरीले श्रीमानलाई दवाव दिएका थिए । श्रीमानले इन्कार गरेपछि श्रीमानलाई फसाउने योजना बनाई यस्तो भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णको साक्षी अशोक मण्डलले मिति २०६३।२।१५ मा पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुरमा गरेको बकपत्र ।

रिसवत लिएको भन्ने भूठा हो, लेखापाल नभएको र श्रीमानलाई घर जानुपर्ने भएकोले पैसा सापट लिनुभएको हो भन्ने प्रतिवादीको साक्षी प्रताप रानामगरले मिति २०६३।२।१५ मा गरेको बकपत्र ।

म पत्रकार मानवअधिकारकर्मी र कानून व्यवसायी समेत भएको कारणले स्थानीय प्रशासनले मानसिक दवाव लिई ज्यान जानेसम्मको स्थितिमा पुऱ्याई मलाई हतियार बनाई प्रयोग गर्दै आफ्नो अनुकूल बयान गर्न दवाव पारेकाले सो तथ्य स्पष्ट गर्न चाहन्छु । नगरेको भए म जोखिममा पर्ने त्यतिबेलाको परिस्थिति थियो । न्यायाधीश कर्णले घर जान्छु केही रकम आवश्यक छ भनी भन्नु भएकोले उक्त रकम रु. २०,०००।- मैले दिएको हुँ ।

जहाँसम्म डाँका मुद्दाको सन्दर्भमा जोडनु स्थानीय प्रशासनले फ्याकेको जाल मात्र हो । रिसवत नभई षड्यन्त्र मात्र हो भन्ने व्यहोराको मेघराज भट्टले मिति २०६३ साल आषाढ २९ गते तयार गरी हुलाकमार्फत् पठाएको निवेदन पत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

त्यसबेला श्रीमानलाई भेट गर्न दिँदैन थियौं । जाँचबुझ, समितिमा गरेको कागज मलाई लेखपढ गर्न नआउने भएकाले आफू छुट्न पाउँछु भन्ने आसले जहाँजहाँ सही गर भने त्यहीं त्यहीं सही गरें, मैले पैसा कसैलाई दिएको छैन मसँग पैसा पनि थिएन । न्यायाधीशलाई रकम दिने योजना पनि थिएन । मसँग पैसा पनि थिएन । मसँग न्यायाधीशले पैसा पनि मागेका थिएनन् न्यायाधीश निर्दोष छन् भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।४।३० मा वादी न्यायपरिषद्का साक्षी जिउने कामीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

म कहिलेकाहीं भेट गर्न भनी गए पनि प्रहरीले भेट गर्न दिँदैनथ्यो । न्यायाधीशलाई रु. २०,०००।- दिनु भनी लोग्नेलाई उक्त रूपैयाँ दिएको भन्ने कुरा भूठा हो । मैले लोग्नेलाई कुनै पैसा दिएको छैन, तिम्रो लोग्ने छुट्छन् सहिछाप गर भनी मलाई भुक्त्याई सहिछाप गराएका हुन् । म सँग कुनै जग्गा पनि छैन जग्गा बेचेकी पनि छैन । माखाभुन्द्रा भन्ने शब्द मलाई थाहा छैन प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्ण निर्दोष छन् भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।४।३० गते वादी न्याय परिषद्का साक्षी धना वि.क. ले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जिउने कामी समेत भएको डाँका मुद्दामा कानून व्यवसायी मुकरर भएको थिएँ । शाही आयोगको अख्तियारले न्यायिक क्षेत्रमा दमनको क्रममा मलाई धाक धम्की देखाएर कागज बनाउने राज्यको सहयोगको नाममा प्रयोग गर्ने गरेकोले उक्त कार्य अर्थात् बयान गर्नु परेको हो । न्यायिक जाँचबुझ समितिमा बयान गर्दा न्यायपरिषद् भवन जानु परेको

र त्यहाँ विद्रोहीले अनुसन्धानको लागि कब्जामा लिने धम्की दिने र स्थानीय प्रशासन प्रमुख जिल्ला अधिकारी समेतले उक्त समितिसमक्ष गरेको बयान अनुकूल मलाई बयान गर्न बाध्य बनाए । लेखापाल अनुपस्थित भएकाले सामान्य काम चलाउने काम भएको हो । प्रतिगमनको वेला न्यायालयलाई र बारलाई तेजोबध र बदनाम गराउने कथित शाही सरकारबाट गठित शाही आयोगको गैरकानूनी षड्यन्त्रमूलक खेल र शासनशैली हो भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।४।३० मा वादी न्यायपरिषद्का साक्षी अधिवक्ता मेघराज भट्टले अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई कार्यालयबाट रीतपूर्वक खानतलासी गर्न खटाएबमोजिम गई खानतलासी गरी रकम बरामद गरी दाखिला गरेको हुँ । मैले बरामद गरेको रकम दिएको देखिन । बरामद भएको रकम कस्तो रकम हो मलाई थाहा भएन भन्ने तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्युठानका प्र.नि. मनोजकुमार के.सी.ले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

बरामदी मुचुल्काको सम्बन्धमा सूचना दिने व्यक्ति र विवरणसमेत नखुलेको नोटको नम्बर मात्र उल्लेख गरेको बरामदी मुचुल्का पेस्तोल सहित सादा पोशाकमा आएका प्र.नि. मनोजकुमार के.सी. र प्र.ना.नी. तर्कराज पाण्डेको दवावमा परी सही गरेको हो । लेखापाल उपस्थित नभएकाले श्रीमानले सापटी लिएको हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६४।११।२८ गते प्युठान जिल्ला अदालतका तत्कालीन निमित्त श्रेस्तेदार सफलराज श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले भ्रष्टाचार शाही आयोग, एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति तथा यस अदालतमा समेत बयान गर्दा पनि विवादित रकम अधिवक्ता मेघराज भट्टबाट सापटी लिएको, रिसवत लिएको होइन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । अदालतमा बयान गर्दा भने केही मुद्दामा भएका आदेश वा फैसलाका कारण भूठो अभियोग लगाएका

छन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा यस काण्डका मुख्य सुत्रधार वादीका प्रमुख गवाह मेघराज भट्टले शाही आयोगसमक्ष गरेको बयानमा प्र. वीरेन्द्रकुमार कर्णले धना वि.क. बाट निजको पति जिउने कामी समेत संलग्न रहेको डाँका मुद्दा जिताउनका लागि माग गरेको भनी उल्लेख गरेको र सोही व्यहोरा एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिसमक्ष बयान गरेको भएतापनि अदालतमा आई बयान गर्दा केही फरक गरी सापटी दिएको कुरा स्वीकार गरेको तर तथ्यमा भने स्पष्ट नभई बयान गरेको देखिन्छ । बरामदी रकमकै हकमा पनि सधैं आवतजावत गर्ने बारका अध्यक्ष अधिवक्ता मेघराज भट्टले रकम सीधै लगी दिनसक्ने देखिँदा किन धना वि.क. लाई प्रतिवादीसमक्ष रोई कराई गर्न पठाए सो पनि पत्थार लाग्दो देखिँदैन । धना वि.क. र जिउने कामीलाई प्रयोग गरिएको र सो क्रममा शाही आयोगले मेघराज भट्टले न्यायाधीशलाई पैसाको कार्यमा उपयोग भई रहेको अवस्था देखिँदा शकैशंकाका भरमा प्रतिवादी जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले दावीबमोजिमको कसूर गरेको ठहर्‍याउन पर्याप्त प्रमाण पुगेको भन्न मिल्ने देखिएन । प्रमुख रूपमा प्रस्तुत गरेको विवादित रकम बरामदी मुचुल्का समेत शुरुदेखिनै प्रभावशून्य (Void ab initio) भइरहेको छ ।

श्री सर्वोच्च अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६२।११।१९ मा भएको फैसलाले शाही आयोगलाई गैरसंवैधानिक ठहर गरी सकेको र सो आयोगले गरेको सम्पूर्ण कार्यहरू गैरकानूनी भई सकेको तथा शाही आयोगमा ज्यादतीका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न माधवप्रसाद ओझाको अध्यक्षतामा गठित आयोगले शाही आयोगका कार्यलाई गैरकानूनी भनी त्यसमा संलग्न सबै अनुसन्धान अधिकृत समेतलाई दोषी करार गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५३ अनुसार विभागीय कारवाही गर्न सिफारिश गरेको समेत परिप्रेक्ष्यमा वादी

न्यायपरिषद्को उजूरी (दावी) खिम्बर हुन नसकेकोले सो दावीबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले सफाई पाउने ठहर्छ। वादी न्यायपरिषद्को दावी पुग्न सक्दैन।

प्युठान जिल्लाको तत्कालीन स्थानीय प्रशासनले आफूलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी न्यायपालिकाको गरिमामा नै आघात पुऱ्याउने कार्य गरेको पाइयो। सो कार्यमा प्युठान जिल्लाका तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकारी रामप्रसाद घिमिरेको प्रमुख भूमिका रहेको देखिएकाले निजलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले गरेका ज्यादती जाँचबुझ गर्न गठित आयोगले सिफारिश गरेअनुसार र जिल्ला प्रहरी कार्यालय प्युठानका प्रमुख प्र.ना.उ. मोहनराज जोशी र प्रहरी निरिक्षक मनोजकुमार के.सी. लाई आवश्यक विभागीय कारवाही गर्न र आइन्दा यस्तो प्रकारको कार्य हुन नदिन आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी सबै जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा जिल्ला प्रहरी कार्यालयसमेतलाई निर्देशन दिनु भनी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयमा लेखी पठाउनु। प्रतिवादी जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णको शरीरबाट बरामद भएको रकम रु. २०,०००/- निजको शरीरबाट बरामद भएको कुरा प्रतिवादीले मौकामा, न्याय परिषद्बाट गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति तथा यस अदालत समेतमा स्वीकार गरेको र सो रकम अधिवक्ता मेघराज भट्टबाट सापटी लिएको भनी बयानमा लेखाएको र सो रकम अधिवक्ता एवं प्युठान जिल्ला वारका अध्यक्ष मेघराज भट्टले समेत आफूले दिएको भनी यस अदालतमा बयान गर्दा स्वीकार गरेको पाइन्छ। यसर्थ प्रतिवादी जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्ण, तथा अधिवक्ता मेघराज भट्टले क्रमशः पदीय एवं पेशागत आचारसंहिताविपरीत हुने गरी रकम लिनेदिने कार्य गरेको देखिन आयो। तसर्थ बरामद भएको रु. २०,०००/- जफत हुन्छ। अतः पदीय आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेकोमा जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णलाई आवश्यक कारवाही गर्न न्याय परिषद्लाई र अधिवक्ता मेघराज भट्टलाई

आवश्यक कारवाही गर्न नेपाल कानून व्यवसायी परिषद्लाई फैसलाको प्रति साथै राखी जानकारी दिने भन्ने मिति २०६५।१।२६ को पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङको फैसला।

न्यायाधीशको आचारसंहिता, २०५५ मा न्यायाधीशले पालना गर्नुपर्ने आचरणको बारेमा उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त व्यवस्थामा न्यायाधीशले व्यक्तिगत व्यवहारको रूपमा कसैसँग व्यक्तिगत तवरले सापटी लिने दिने कार्य गर्नु हुँदैन भनी नलेखिएको र कानून व्यवसायी आचारसंहितामा पनि सो व्यवस्था भए गरेको देखिँदैन। भ्रष्टाचारका सम्बन्धमा अदालतबाट सफाई पाइसकेको अवस्थामा खराब आचरण पनि रहन नगएको स्वतः पुष्टि हुन जान्छ। पुनरावेदन अदालतले मलाई पदीय एवं पेशागत आचारसंहिताविपरीत हुने गरी रकम लिनेदिने गरेको र सो सापटी रकम रु. २०,०००/- जफत हुने ठहऱ्याएको तथा पदीय आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेको भनी आवश्यक कारवाही गर्न न्यायपरिषद्लाई जानकारी दिने ठहऱ्याएको हदसम्मको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने वीरेन्द्रकुमार कर्णको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादीबाट रकम बरामद भएको तथ्य स्थापित भएको, रकमको लेनदेन अदालतको चेम्बरमा भएको, सो रकम रिसवतको रूपमा प्रतिवादीले ग्रहण गरेको, प्रतिवादीले सो रकम सापटी लिएको भनी गरेको जिकीर मेघराज भट्ट, जिउने कामी, धना वि.क. समेतले न्यायिक जाँचबुझ समितिसमक्ष गरेको बयानबाट खण्डित भएको छ। जाँचबुझ समितिले गरेको अनुसन्धान तहकीकात एवं प्रमाणलाई कुनै प्रामाणिक मूल्य नदिई न्याय परिषद्प्रति पूर्वाग्रह र प्रतिवादीतर्फ अनावश्यक सहानुभूति राखी प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरेको फैसला गैरकानूनी र त्रुटिपूर्ण हुँदा सोलाई बदर गरी माग दावीबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने न्यायपरिषद्को तर्फबाट परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेकोले सोको जानकारी एक अर्कालाई गराई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक न्यायपरिषद् सचिवालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारीले रु.२०,०००/- आफूबाट बरामद भएकोमा विपक्षीले स्वीकार गरेको अवस्था छ । शाही आयोगका कारवाहीलाई सूचनाको रूपमा लिई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा एक सदस्यीय समिति गठन भई उक्त समितिको प्रतिवेदनका आधारमा न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णउपर मुद्दा चलाइएको हुँदा सो कार्य तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम भएको छ । न्यायाधीशको आचारसंहिता विपरीत रकम लिएको भन्ने तथ्य पुष्टि भैरहेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचारमा सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी वहस गर्नुभयो । पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल, शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती, शिव रिजाल, नरेन्द्र पाठक, जगन्नाथ महतो र जयकान्त लाल दासले भ्रष्टाचारसम्बन्धी शाही आयोग असंवैधानिक भएको ठहर गरी राजीव पराजुली विरुद्ध भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग समेत भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलासबाट निर्णय भएको र प्रस्तुत मुद्दाको शुरु कारवाही उठान नै उक्त शाही आयोगबाट भएकाले स्वतः अमान्य छ । न्यायपरिषद्द्वारा गठित जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा पनि तत्कालीन शाही आयोगको छानबीन कारवाही संविधानविपरीत भनी औल्याएको अवस्थामा कारवाहीको उठान नै

गैरकानूनी र गैरसंवैधानिक भएको स्थितिमा पेशागत आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेको भनी न्यायपरिषदलाई कारवाही गर्न सिफारिश गर्ने पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर हुनु पर्छ भनी वहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस सुनी पुनरावेदनपत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, दाङ्गले गरेको फैसला मिले नमिलेको के हो पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्छ वा पुग्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी लीलाराम पौडेल समेत भएको डाँका मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी रिसवत लिन खान खोजी रहेको भन्ने विशेष सूत्रबाट जानकारी प्राप्त हुन आएकोले प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णको रीतपूर्वक खानतलासी गर्दा रु.१०००/- एकहजार दरका १७ थान नोटहरू र रु.५००/- (पाँच सय) दरका ६ (छ) थान नोट गरी जम्मा नगद रु.२०,०००/- (बीस हजार) बरामद हुन आएको भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, प्युठानबाट खटी गएको टोलीले गरेको मिति २०६१।१२।१० को बरामदी मुचुल्काको आधारमा अनुसन्धान हुँदा जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले रिसवत लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) को खण्ड (क), नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) तथा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४क को उपदफा (४) को खण्ड (क) बमोजिम भ्रष्टाचार ठहरिने कसूर गरेको देखिएको भनी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३ को उपदफा (१) र सोही उपदफाको देहाय (क) बमोजिम सजायको माग दावी लिई उजूरी प्रतिवेदन दायर भएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलासबाट मिति २०६२।१।१९ मा भएको फैसलाले शाही आयोगलाई गैरसंवैधानिक ठहर गरिसकेको र

सो आयोगले गरेको सम्पूर्ण कार्यहरू गैरकानूनी भई सकेको तथा शाही आयोगमा ज्यादतीका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न माधवप्रसाद ओझाको अध्यक्षतामा गठित आयोगले शाही आयोगका कार्यलाई गैरकानूनी भनी त्यसमा संलग्न सबै अनुसन्धान अधिकृत समेतलाई दोषी करार गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५३ अनुसार विभागीय कारवाही गर्न सिफारिश गरेको समेत परिप्रेक्ष्यमा दावीबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले सफाई पाउने तर पदीय आचारसंहिता विपरीत हुने गरी रकम लिने कार्य गरेको देखिएकोले वरामद भएको रु.२०,०००/- जफत गरी पदीय आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेकोमा जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णलाई आवश्यक कारवाही गर्न न्याय परिषदलाई जानकारी दिने भनी पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुर दाङले फैसला गरेपश्चात् वादी तथा प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ।

४. वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट परेको पुनरावेदनपत्र यस अदालतको संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग लगायतका असंवैधानिक निकायले गैरकानूनी रूपमा क्षेत्राधिकारविहीन अनुसन्धान तहकीकात गरेको कारणबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान नै हुन नसक्ने एक खालको अवस्था रहेको र न्यायपरिषद्बाट भएको जाँचबुझलाई स्वतन्त्र जाँचबुझ मान्नुपर्ने स्थितिमा मुद्दाको विषयवस्तुभिन्न प्रवेश गरी निरोपण गर्नुपर्ने अर्को अवस्था सिर्जना हुन पुगेकोले क्षेत्राधिकारविहीन निकायको शून्य प्रभावी कामकारवाहीको एउटा पक्षलाई जानकारीमा लिई संविधान र कानूनबमोजिमको अर्को स्वतन्त्र निकाय न्यायपरिषद्को जाँचबुझ समितिले दिएको प्रतिवेदनको हैसियत पनि शून्य नै हुने हो वा त्यसलाई स्वतन्त्र छानबीनको संज्ञा दिई मान्यता दिन मिल्ने हो भन्ने सम्बन्धमा जटिल संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम

प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्ने निर्णय भएपश्चात् यस इजलासमा पेश हुन आएको देखिन्छ।

५. यसमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग, काठमाडौंको मिति २०६१।१२।१० को अख्तियारी पत्रबाट भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले प्रयोग गर्ने सबै अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने गरी आफूलाई अख्तियारी प्राप्त भै आएको र प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी लीला पौडेल समेत भएको डाँका मुद्दाको फैसलालाई प्रभाव पार्ने गरी प्रतिवादीबाट रिसवत माग गरी रुपियाँ लिन खान खोजिरहेको भन्ने विशेष सूत्रबाट जानकारी प्राप्त हुन आएकोले आजै निजको शरीर खानतलासी गरी प्रतिवेदन दिनु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयलाई मिति २०६१।१२।१० मा पत्राचार गरेको देखिन्छ। सोही पत्रको आधारमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, प्युठानले जिल्ला न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णको खानतलासी गरी रिसवत लिएको नगद वरामद गरी मानिस सहित दाखिला गर्न प्रहरी निरिक्षक मनोज के.सी.लाई खटाई निजले रु २०,०००/- वरामद भएको भनी सोही दिन नगद र मानिस दाखिल गरेको भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, प्युठानमा प्रतिवेदन गरेको देखिन्छ। यसबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई अख्तियारी पत्र दिने कार्य, प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयलाई जिल्ला न्यायाधीशको शरीर खानतलासी गर्न दिएको आदेश र जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट प्रहरी निरिक्षक कर्मचारी खटाई प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णको शरीर खानतलासी लिने कार्य एकै दिन भएको देखिन्छ।

६. तत्पश्चात् सोही दिन प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णको वयान लिई निज प्रतिवादीलाई

रिसवत दिने भनिएका अधिवक्ता मेघराज भट्टको कागज मिति २०६१।१२।११ गराई सोही दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्युठानले सक्कल मिसिल र मानिस भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगमा पठाएको देखिन्छ। उक्त शाही आयोगले मिति २०६१।१२।१७ मा तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजसमक्ष कारवाहीको लागि प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेपछि तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सचिवालयबाट आवश्यक कारवाहीको लागि मिसिल न्यायपरिषद् सचिवालयमा आए पश्चात् मिति २०६१।१२।२९ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशको अध्यक्षतामा एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति गठन भएको देखिन्छ। सो समितिले प्रतिवेदन पेश गरेको आधारमा प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णउपर मुद्दा चलेको देखिन्छ।

७. प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचारको कसूरमा अभियोग दायर गर्दा मुख्य आधारको रूपमा रहेको तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा (३) तथा न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिद्वारा प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले घूसखाई भ्रष्टाचार गरेको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी न्यायपरिषद्मा पेश गरेको रायसहितको प्रतिवेदनको मुख्य राय यस प्रकार रहेको देखिन्छ :-

“भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको मिति २०६१।१२।१० को पत्रबाट कसैले तस्करी गरेको वा राजश्व छलेको वा अनियमित ठेक्का पट्टा वा कमिसनमा संलग्न भएको वा प्रचलित कानूनबमोजिम भ्रष्टाचार मानिने कार्य गरेको कुरा कुनै स्रोतबाट जानकारी पाएमा भ्रष्टाचारसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम अनुसन्धान अधिकारीले प्रयोग गर्ने सबै अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने

गरी प्युठानका प्रमुख जिल्ला अधिकारी रामप्रसाद घिमिरेलाई अख्तियारी दिएको पाइयो। भ्रष्टाचार निवारण शाही आयोगको अख्तियारीबमोजिम प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णउपर भ्रष्टाचारको आरोपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशबमोजिम र निजबाट भए गरेको कामकारवाही र भ्रष्टाचार निवारण शाही आयोगबाट भए गरेको कामकारवाही संविधानले तय गरेको अधिकारक्षेत्रको त्रुटि एकातर्फ रहेको छ भने वीरेन्द्रकुमार कर्णबाट रु.२०,०००।- नगद बरामद हुन आएको छ। क्षेत्राधिकारात्मक त्रुटिको कारवाहीबाट बरामद भएको नगदले जटिलता सिर्जना गरेको छ। संविधानको व्यवस्थाविपरीत गरेको कारवाही ग्रहणयोग्य नभएबाट अधिकारविहीन अधिकारीबाट भएको बरामद, त्यस्ता अधिकारीले लिएको बयान, गरेको कामकारवाहीको मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक देखिँदैन। तथापी प्युठान जिल्ला अदालतका न्यायाधीश वीरेन्द्रकुमार कर्णले आफूबाट रु.२०,०००।- बरामद भएको, सो बरामद भएको रूपैयाँ भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले श्री ५ महाराजाधिराज सरकारसमक्ष जाहेर गरेको प्रतिवेदन साथ रहेका नम्बर टिपेका नोटहरू नै रहेको तथ्यलाई समितिमा बयान गर्दा स्वीकार गरेको अवस्था छ,

८. भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको गठन एवं निरन्तरता दिने कार्य संविधानको व्यवस्था र उद्देश्य विपरीत भएकाले आयोगलाई निरन्तरता दिने २०६२।१।१६ को आदेश यस अदालत विशेष इजलासबाट असंवैधानिक ठहर भै मिति २०६२।१।११ मा निवेदक राजीव पराजुलीको हकमा संजीव

पराजुली विरुद्ध भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग समेत वन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा (नेकाप २०६२, अङ्क ११, पृ १३०७) निर्णय भैसकेको छ। उक्त निर्णयपश्चात् भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगद्वारा कारवाही चलाई निर्णय भएका मुद्दाहरूमा परेका पुनरावेदनहरू, २०६२ सालको फौ.पु.नं. ३७५४, ३७५५, ३७७३, ३७७४, ३१४३, ३१४४, ३१३७, ३१३८, ३१४० पुनरावेदकहरू क्रमशः भविराज इङ्गनाम, जमुनाकृष्ण ताम्राकार, शान्तमुनी ताम्राकार, कमलभक्त श्रेष्ठ, शेरबहादुर देउवा, प्रकाशमान सिंह, निशा थापा (क्षेत्री), नन्दनहरि शर्मा, र शशीकुमार अर्याल र विपक्षी तत्कालीन श्री ५ को सरकार भएका भ्रष्टाचार मुद्दाहरूमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६२।१।२१ मा फैसला हुँदा मिति २०६१।१।१५ को आदेशद्वारा गठित भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगलाई निरन्तरता दिने मिति २०६२।१।१६ मा भएको आदेश नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को उद्देश्य र भावना विपरीत भई संविधानसँग बाझिई अमान्य घोषित भै भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग कायम रहन नसकी सो आयोगबाट भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाहीले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ठहरी विशेष इजलासबाट निर्णय भै सकेको अवस्थामा कानून शून्य कामकारवाहीको औचित्यताका सम्बन्धमा केही बोलिरहन परेन भनी निवेदक राजीव पराजुलीको हकमा संजीव पराजुली भएको मुद्दामा भएको आदेशलाई आधार लिई विभिन्न निर्णयहरू भएको देखिन्छ। यसबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले कारवाही चलाएकोमा सो ले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भन्ने विभिन्न मुद्दाहरूमा नजीर प्रतिपादन भई यस अदालतबाट अभ्यास एवं अनुसरण भएको पाइन्छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले गरेको सम्पूर्ण कारवाहीका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न माधवप्रसाद ओझाको अध्यक्षतामा गठित आयोगले शाही आयोगका कार्यलाई गैरकानूनी भनी त्यसमा

संलग्न सबै अनुसन्धान अधिकृत समेतलाई दोषी करार गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५३ अनुसार विभागीय कारवाही गर्न सिफारिश गरेको देखिन आउँछ।

९. प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णउपरको भ्रष्टाचारको मुद्दाको कामकारवाहीको उठान भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगबाट भएकोमा विवाद छैन। पुनरावेदक वीरेन्द्रकुमार कर्ण बहालवाला जिल्ला न्यायाधीश भएकोले न्यायाधीशका सम्बन्धमा तत्कालीन बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९१ को उपधारा ३ अनुसार कार्य क्षमताको अभाव वा खराब आचरण भएकोले वा आफ्नो पदीय कर्तव्यको पालना इमानदारीपूर्वक नगरेकोमा जिल्ला अदालतको कुनै न्यायाधीशलाई पदबाट मुक्त गर्न वा खराब आचरणको आधारमा मुद्दा चलाउन न्यायपरिषद्ले सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको अध्यक्षतामा जाँचबुझ समिति गठन गरी आरोपको जाँचबुझ गराउने र सो जाँचबुझ समितिको सिफारिशको आधारमा कारवाही तय गर्ने गरी राज्यका अन्य निकाय वा पदाधिकारीका सम्बन्धमा भन्दा फरक न्यायपालिकाको निष्पक्षता र स्वतन्त्रतालाई अक्षुण्ण राख्न न्यायाधीश उपर हुने कारवाही सम्बन्धमा संविधानमा नै छुट्टै व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको र शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तलाई अनुशीलन गरेको छ। यसका अतिरिक्त संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा पारीत मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १०, न्यायिक स्वतन्त्रताका आधारभूत सिद्धान्त, १९८५ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ (ICCPR-1966) को धारा १४ समेतले स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मूल्य मान्यतालाई मानव अधिकार

संरक्षण र विधिको शासनको कडीको रूपमा लिएका छन्। नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य भएकोले उपरोक्त प्रस्ताव, घोषणापत्र आदिको कार्यान्वयन गर्नु अन्तराष्ट्रिय दायित्वसमेत रहेको छ।

१०. समग्रमा न्यायिक स्वतन्त्रताभित्र न्यायाधीशहरूको नियुक्ति उनीहरूले विना कुनै हस्तक्षेप आफ्नो कार्यसम्पादन गर्नसक्ने कुरा सुनिश्चित हुने किसिमले हुनु पर्ने, वाह्य हस्तक्षेप र दबावबाट न्यायाधीशहरूको सेवाको सुरक्षाका लागि स्पष्ट र गम्भीर गल्ती, असक्षमता र अदक्षताको आधारमा मात्र निर्धारित समय भन्दा अघि न्यायाधीशहरूलाई पदमुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने, तथा शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तको परिपालना गरिनु पर्ने आदि जस्ता विषयवस्तुहरू पर्दछन्। यस अर्थमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाका लागि न्यायाधीशको नियुक्तिदेखि कार्यगत स्वतन्त्रता (व्यक्तिगत र सांगठनिक) तथा सेवाको सुरक्षा एवं आचरण र वर्खास्त गर्ने मापदण्ड र प्रक्रियाहरूमा अन्य निकायको हस्तक्षेप नरहने गरी ती विषयहरू राज्यको संविधान वा कानूनबमोजिम सुनिश्चित गरिनुपर्ने कुरामा मुख्य जोड दिइएको छ। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, वर्तमान अन्तरिम संविधान, २०६३, न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ तथा नियमावलीले न्यायाधीशको खराब आचरण मानिने आधार, कारवाही गर्ने प्रक्रिया आदि सुनिश्चित गरी रहेको अवस्थामा संविधान र कानूनले व्यवस्था नगरेको भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनबमोजिम प्रशासकीय अधिकार प्रयोग गर्ने नेपाल सरकारको अधिकृतले न्यायपालिका जस्तो छुट्टै निकायमा सेवारत जिल्ला न्यायाधीशको पदमा बहाल रहेको व्यक्तिलाई प्रहरी प्रशासन प्रयोग गरी अनधिकृत रूपमा खानतलासी गर्ने, पक्राउ गर्ने, वयान लिने आदि अनुसन्धान तहकीकातका नाममा गरिएका सम्पूर्ण कामकारवाही संविधानले अंगिकार गरेको स्वतन्त्र न्यायपालिका, शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त, संवैधानिक सर्वोच्चता र विधिको

शासनविपरीतका गैरकानूनी र गैर संवैधानिक कामकारवाहीहरू हुन। सभ्य समाजमा अनुचित मानिने यस्ता कामकारवाहीलाई लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा मान्यता दिनु उचित हुन सक्दैन। न्यायाधीशबाट कुनै आचरण विपरीतको कार्य हुने स्थिति देखिएमा वा भएको पाइएमा सोको जाँच र कारवाही न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ५ र ६ अन्तर्गत हुने हो। कुनै गैर र असम्बद्ध निकायबाट हुन सक्दैन। प्रस्तुत प्रकरणमा न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ अन्तर्गत जाँचबुझ र कारवाही गर्ने निकाय सक्रिय र जिवन्त छँदाछँदै गैह्र असान्दर्भिक निकायबाट भए गरिएका कार्य प्रारम्भतः नै अनधिकृत भई प्रभावशून्य हुने हुँदा सोलाई बदर गराई राख्नु नपर्ने, प्रभावशून्य घोषित गरे पुग्ने देखियो।

११. जिल्ला न्यायाधीशले खराब आचरण मानिने कुनै कार्य गरेको अवस्थामा जाँचबुझ गर्ने प्रक्रिया, संयन्त्र र कारवाहीको विधि संविधान र न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ समेतमा समावेश भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको अनुसन्धान तहकीकात क्षेत्राधिकारविहीन भई प्रारम्भतः शून्यप्रभावी (Ab-initio-void) देखिन्छ।

१२. यस स्थितिमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको अनुसन्धान तहकीकातबाट जिल्ला न्यायाधीशउपर भ्रष्टाचार मुद्दा चल्लै नसक्ने अवस्था भएपनि प्रारम्भिक अनुसन्धान तहकीकातलाई सूचना वा जानकारीको रूपमा ग्रहण गरी न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम सर्वोच्च अदालतका बहालवाला न्यायाधीशको अध्यक्षतामा जाँचबुझ समिति गठन गरी त्यसले स्वतन्त्र रूपमा जाँचबुझ गरिदिएको प्रतिवेदन समेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको अवस्था हुँदा जाँचबुझ समितिले दिएको प्रतिवेदनको हैसियत पनि शून्य नै हुने हो वा

त्यसलाई स्वतन्त्र छानबीनको संज्ञा दिई मान्यता दिन मिल्ने हो भन्ने सम्बन्धमा एक जटिल संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासले मुख्य प्रश्न उठाएको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेकै दिन प्रतिवादीको शरीर खानतलासी लिन प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयलाई लिखित आदेश दिएको र जिल्ला प्रहरी कार्यालयले पनि सोही दिन प्रतिवादीको शरीर खानतलासी लिई प्रतिवादीलाई पक्राउ गरेको देखिएकोले उक्त निकायहरूका कामकारवाही स्वाभाविक र नियमित देखिन नआई पूर्व नियोजितरूपमा गरिएको देखिन आउँछ। यसरी यस अदालतको मिति २०६२।११।१९ को फैसलाबाट असंवैधानिक भनी ठहर भै सकेको निकायले एउटा प्रशासकीय कर्मचारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी सोही प्रत्यायोजन अधिकारको आधारमा राज्यको छुट्टै अंगको रूपमा रहेको न्यायपालिका जस्तो निकायमा सेवारतस् जिल्ला न्यायाधीशलाई आफ्नो कार्यक्षमा नै प्रचलित संविधान र कानूनविपरीत वरामद गरी उठान गरेको कारवाही तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजसमक्ष जाहेर गरी तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराजको प्रमुख सचिवालयले न्यायपरिषद्मा सिफारिश गरी पठाएपश्चात् न्यायपरिषद्बाट छानबीन समिति गठन गरेको देखिएकोले न्यायपरिषद्ले गठन गरेको छानबीन समिति स्वतन्त्र रूपमा गठन भएको देखिएन। न्यायपरिषद्बाट गराइएको जाँचबुझको कामकारवाही समेत भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको अनुसन्धान कारवाहीसँग अन्तर्निभर (Interdependent) रहेको देखिन्छ।

१३. अनाधिकृत र गैरकानूनी रूपमा हासिल गरेको प्रमाणलाई अदालतले मान्यता प्रदान गर्दैन। कुनै पनि गैरकानूनी खानतलासी वा

गैरकानूनी सोधपुछले प्राप्त प्रमाणलाई मात्र दूषित गर्दैन यो प्रक्रियाबाट पत्ता लगाएको तथ्यलाई पनि दूषित गर्दछ। यस प्रकारको गैरकानूनी खानतलासी वा सोधपुछबाट प्राप्त गरेको प्रमाण प्रतिवादीको विरुद्धमा स्वीकार गर्नु वृष वृक्षको फलसम्बन्धी सिद्धान्त (Fruit of Poisonous Tree Doctrine) विपरीत हुन जान्छ। यदि प्रमाण संकलनको स्रोत, अधिकारक्षेत्र र प्रक्रिया नै दूषित छ भने त्यसको परिणाम स्वरूप प्राप्त प्रमाण ग्रहणयोग्य हुन सक्दैन। यसो गर्नु भनेको विषालु वृक्षबाट पोषिलो फल प्राप्त हुन्छ भन्नु सरह हो। प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा न्यायपरिषद्बाट छानबीन समिति गठन गरी मुद्दा चलाइएको भनिएपनि यस अदालतको मिति २०६२।११।१९ को फैसलाबाट असंवैधानिक ठहर भएको निकायले संविधान र कानूनविपरीत एउटा प्रशासकीय कर्मचारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी जिल्ला न्यायाधीशलाई आफ्नो कार्यक्षमा नै खानतलासी लिई रकम वरामद भएको भनी उठान गरेको कारवाही स्वतः प्रभाव शून्य हुने र त्यस्तो कारवाहीबाट प्राप्त गरेको प्रमाण ग्रहणयोग्य नहुने हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी कारवाही र प्रमाण संकलनलाई मान्यता दिई प्रतिवादीउपरको कारवाही र छानबीनलाई निरन्तरता दिएको न्याय परिषदको कामकारवाही वृष वृक्षको फलसम्बन्धी सिद्धान्त (Fruit of Poisonous Tree Doctrine) विपरीत देखिन आयो।

१४. यसका अतिरिक्त प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न न्यायपरिषद्बाट गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा पनि एकातर्फ गैरसंवैधानिक निकायको रूपमा रहेको भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको अनुसन्धान तहकीकात क्षेत्राधिकारविहीन भएकोले अधिकारक्षेत्रविहीन अधिकारीबाट भएको वरामदी, वयान र गरेको कामकारवाहीको मूल्याङ्कन नै गरिरहन आवश्यक नभएको कुरा उल्लेख गरिएको छ भने

अर्कातर्फ त्यस्तो गैरकानूनी र क्षेत्राधिकारविहीन कामकारवाहीको परिणामस्वरूप निज जिल्ला न्यायाधीशबाट बरामद भएको भनी देखाइएको रकमले जटिलता सिर्जना गरेको भन्दै भ्रष्टाचार वा अन्य उपयुक्त कारवाही चलाउनु पर्ने राय व्यक्त गरिएको छ। यसबाट उक्त जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदन आफैमा निष्पक्ष नभई भ्रामक र विरोधाभाषपूर्ण समेत देखिन आएको छ।

१५. यसरी न्यायपरिषद्बाट भएको छानबीन प्रक्रिया स्वतन्त्र नभई गैरकानूनी र दूषित छानबीन प्रक्रियाको निरन्तरता मात्र भएको देखिएकोले त्यसलाई मान्यता दिन मिल्ने अवस्था देखिँदैन। यस स्थितिमा प्रारम्भिक अनुसन्धान तहकीकात गर्ने भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग वा प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा प्रहरी कर्मचारीको प्रारम्भिक अनुसन्धान तहकीकातलाई सूचना वा जानकारीको रूपमा ग्रहण गरी न्याय परिषद्बाट गराइएको जाँचबुझको कामकारवाही समेत भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको अनुसन्धान कारवाहीसँग अन्तर्निभर रहेबाट संविधान र कानूनप्रतिकूल हुन सक्ने वा नसक्ने सम्बन्धमा असमञ्जस्यताको स्थिति सिर्जना भएको छ भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको रायसँग सहमत हुन सकिने अवस्था देखिएन। गैरकानूनी स्रोत र प्रक्रियाबाट उठान भएको कारवाही र त्यसको निरन्तरता अन्तिम अवस्थासम्म पनि गैरकानूनी नै हुन्छ।

१६. यस स्थितिमा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग जस्तो असंवैधानिक निकायले गैरकानूनी रूपमा क्षेत्राधिकारविहीन अनुसन्धान तहकीकात गरेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दाको उठान नै हुन नसक्ने देखिन्छ। यस्तो क्षेत्राधिकारविहीन र गैरकानूनी अनुसन्धान तहकीकातलाई आधार मानी न्यायपरिषद्बाट भएको जाँचबुझलाई स्वतन्त्र जाँचबुझ मानी मुद्दाको विषयवस्तुभित्र प्रवेश गरी निरोपण गर्नुपर्ने अवस्थासमेत देखिँदैन।

१७. यसका अतिरिक्त न्यायपरिषद्बाट गठित जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित भ्रष्टाचार मुद्दा चलाउनु पर्ने भन्ने मुख्य आधार पनि उक्त गैरकानूनी अनुसन्धान तहकीकातबाट बरामद भएको भनिएको रकमलाई लिइएको छ। तर, पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रारम्भदेखिनै रकम आफूबाट बरामद भएको स्वीकार गरेपनि उक्त रकम आफूले सापटीस्वरूप लिएको भनेको पाइन्छ। घूस दिने भनिएका मेघराज भट्टले मिति २०६१।१२।११ मा गरेको घटना विवरण कागजमा प्रतिवादीबाट बरामद भएको रकम आफूले दिएको होइन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ, भने न्यायपरिषद् ऐन, २०४७ को दफा ६ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिसमक्ष दिएको वयानमा आफूलाई जिल्ला प्रशासनमा बोलाई सर्वोच्च अदालत, शाही आयोग र दरवारबाट अख्तियारी आयो भनी राज्यलाई सहयोग गर्नुहोस् भनी खाम दिएकोले सो खाम लगेर प्रतिवादीलाई दिएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। साथै निजले मिति २०६३।३।२९ मा पुनरावेदन अदालत, तुल्सीपुर दाङ्गमा दिएको निवेदनमा स्थानीय प्रशासनले मानसिक दवाव दिई ज्यान जानेसम्मको स्थितिमा पुऱ्याई आफ्नो अनुकूल वयान गर्न दवावमा पारेको र प्रतिवादीले घर जान्छु केही रकम आवश्यक छ भनी भन्नु भएकोले रु.२०,०००। मैले सापटी दिएको हुँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीलाई रिसवत दिने भनिएका मेघराज भट्टले मौकामा आफूले कुनै रकम नदिएको व्यहोरा उल्लेख गरेका, जाँचबुझ समितिसमक्ष जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट राज्यलाई सहयोग गर्नु पर्‍यो भनी खाम दिएकोले सो खाम प्रतिवादीलाई दिएको भनी उल्लेख गरेको र पछि, अदालतसमक्ष मानसिक दवावमा परेर त्यस्तो वयान गरेको र प्रतिवादीलाई आफूले सापट दिएको भनी उल्लेख गरेबाट निजको भनाईमा एकरूपता नदेखिएकोले स्वीकारयोग्य (Credible) प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न योग्य (Admissible) देखिएन। यसरी हरेक पटकको भनाइ फरकफरक रहेको

व्यक्तिको अभिव्यक्तिलाई प्रामाणिक महत्व दिन मिल्ने देखिँदैन ।

१८. यसैगरी जिउने कामीले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रमा न्यायाधीशलाई रकम दिने मेरो योजना पनि थिएन दिएको पनि होइन । न्यायाधीशले कुनै पनि रकम मबाट माग गरेका तथा लिएका पनि होइनन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । धना वि.क. को वकपत्रमा पनि लोग्नेलाई छुटाउन न्यायाधीशलाई रकम दिने सम्बन्धमा कुनै सरसल्लाह नभएको, न्यायाधीशले लोग्ने छुटाउन रकम चाहिन्छ पनि नभनेको भनी प्रतिवादीलाई रकम दिएको कुरामा इन्कार रहेको देखिन्छ । यसका साथै प्युठान जिल्ला अदालतका तत्कालीन सेस्तेदारले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्रमा प्रतिवादीबाट वरामद भएको रकम निजले सापटी लिएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले पनि सो रकम आफूबाट वरामद भएको र सापटीस्वरूप लिएको भनी शुरुदेखि अन्तिम अवस्थासम्म भनेको देखिएको अवस्थामा प्रतिवादीबाट वरामद भएको रकम रिसवत लिएको रकम नभई सापट लिएको रकम हो भन्ने कुरा तथ्यगत रूपमा पुष्टि भएको देखियो ।

१९. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट सर्वोच्च अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६२।१।११ मा भएको फैसलाले शाही आयोगलाई गैरसंवैधानिक ठहर गरी सकेको र सो आयोगले गरेको सम्पूर्ण कार्यहरू गैरकानूनी भई सकेको तथा शाही आयोगको ज्यादतीका सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न माधवप्रसाद ओझाको अध्यक्षतामा गठित आयोगले शाही आयोगका कार्यलाई गैरकानूनी भनी त्यसमा संलग्न सबै अनुसन्धान अधिकृत समेतलाई दोषी करार गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५३ अनुसार विभागीय कारवाही गर्न सिफारिश गरेको समेत परिप्रेक्ष्यमा वादी दावीबाट प्रतिवादी वीरेन्द्रकुमार कर्णले सफाई पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेकै

देखिएकोले सदर हुने ठहर्छ । तर वादी दावी नभएको विषयमा वरामद भएको सापटी रकम रु.२०,०००/- जफत गरी पदीय आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेको भनी प्रतिवादीलाई आवश्यक कारवाही गर्न न्याय परिषदलाई र मेघराज भट्टको हकमा कानून व्यवसायी परिषदमा जानकारी दिने भन्ने मिति २०६५।१।२६ को पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उक्त फैसलाको अंश वदर हुने गरी केही उल्टी हुने ठहर्छ । न्यायपरिषदको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम वरामद भएको सापटी रकम रु.२०,०००/- जफत गरी पदीय आचारसंहिता विपरीत कार्य गरेको भनी प्रतिवादीलाई आवश्यक कारवाही गर्न न्यायपरिषदलाई जानकारी दिने भन्ने मिति २०६५।१।२६ को पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर दाङको फैसला सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङको फैसलाको तपसील खण्डको देहाय १ नं.मा उल्लिखित लगत कट्टा गरी सो रकम फिर्ता पाऊँ भनी प्रतिवादीको निवेदन परे कानूनबमोजिम फिर्ता दिनु भनी पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङमा लेखी पठाई दिनु --१
दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ---२

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह
न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६९ साल भदौ २८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८८९८

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
०६९-WS-००१०
आदेश मिति: २०६९।८।२१।५

विषय:- उत्प्रेषण, प्रतिषेधयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदक: जि. भोजपुर, दलगाउँ गा.वि.स. वडा नं.
१ घर भई नेपाल न्याय सेवा, सरकारी
वकील समूह रा.प. प्रथम श्रेणीको पदमा
कार्यरत युवराज सुवेदी समेत
विरूद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- निजामती सेवाको सामान्यज्ञ (Generalist) अन्तर्गतको सचिव पदमा निजामती सेवाकै विशिष्टकृत सेवाअन्तर्गत कार्यरत विशेषज्ञ (Specialist) को रूपमा रहेको न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतहरूलाई बढुवा गर्न नमिल्ने भनी अर्थ गर्ने हो भने निजामती सेवाको नीति निर्माण एवं नेतृत्व तहको सचिव पदमा निजामती सेवाको कुनै खासखास सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको मात्र वर्चस्व कायम हुन जाने र अर्को सेवा चाहिँ सो अवसरबाट सदाका लागि वञ्चित हुन जाने अवस्था सिर्जना हुने ।

(प्रकरण नं.११)

- कानूनले स्पष्ट रूपमा कुनै भेदभाव नगरेको स्थितिमा कुनै एउटा प्रयोजनका लागि

गरिएको कानूनी प्रावधानको अर्को अर्थ लगाई निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवा गर्दा निवेदकहरूउपर भेदभावको व्यवहार नभएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- नेपाल न्याय सेवा बाहेक अन्य सेवाहरूको लागि निजामती कर्मचारीहरूको केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा अभिलेख रहने कर्मचारीहरूको सोही मन्त्रालयबाट त्यस्तो अभिलेख भिकाई हेर्न सक्ने र नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीको हकमा न्याय सेवा आयोगमा रहेको निजहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन लगायतको अभिलेख भिकाई हेरी ऐनको दफा १९ बमोजिम निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवा प्रक्रिया प्रशस्त गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदकहरूको तर्फबाट: रिट निवेदक किरण पौडेल एवं विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण नेउपाने र मातृकाप्रसाद निरौला

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता पुष्पराज कोइराला, विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी, तेजनारायण पौडेल र मदनबहादुर धामी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क)
- नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा र बढुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(१)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता भई पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

हामी निवेदकहरूमध्ये अधिकांशतः तत्काल प्रचलित निजामती सेवा ऐन, २०१३ र निजामती सेवा नियमावली, २०२१ बमोजिम निजामती सेवामा प्रवेश गरेका र अन्य केही निवेदकहरू निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० बमोजिम निजामती सेवामा प्रवेश गरी हाल नेपाल न्याय सेवाको कानून समूह, सरकारी वकील समूह र न्याय समूहको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदमा कार्यरत छन्। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ ले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न नेपाल निजामती सेवा र अन्य आवश्यक सेवाहरूको गठन गर्न सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेको छ। सोही अनुरूप निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ ले निजामती सेवाको गठन गरी विभिन्न १० वटा सेवाहरू रहने व्यवस्था गरेको छ। सोही ऐनको दफा ४ मा निजामती सेवामा रहने राजपत्राङ्कित पदहरू मध्ये तृतीय श्रेणीदेखि विशिष्ट श्रेणीसम्मका ४ श्रेणीहरू रहने व्यवस्था छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ प्रारम्भ भएपछि मिति २०५५।३।२९ मा पहिलो संशोधन भएको र सो संशोधनबाट ऐनको दफा ६ को उपदफा (१) पछि उपदफा (१क) थप गरिएको थियो। तत्पश्चात् मिति २०६४।४।२३ मा भएको दोस्रो संशोधनले उक्त उपदफा (१क) मा पुनः संशोधन भई "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथिल्लो पदहरूमा सेवा समूह वा उपसमूह रहने छैन" भन्ने व्यवस्था गरियो। फलस्वरूप निजामती सेवा ऐनको दफा ३ बमोजिम गठन भएको १० वटा निजामती सेवाहरू मध्ये ८

वटा सेवाका विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुनको लागि समान आधार र व्यवहार लागू हुने तर न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवालाई तत् तत् सेवा समूहभित्रमात्र सीमित गरी सो दुईवटा सेवा बाहेकका अन्य सेवाहरूमा विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुन नपाउने गरी बन्देज लागन गएको छ।

निजामती सेवा ऐनको दफा १९ को उपदफा (२) ले राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा गर्ने सारभूत आधारहरू तोकिदिएको छ। जस अनुसार नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदमा ज्येष्ठता र कार्यकुशलताको आधारमा छनौट गरी बढुवा गरिने र सचिव वा सो सरहको रिक्त पदमा बढुवा गर्दा सम्भाव्य उम्मेदवारहरू मध्येबाट उपलब्ध भएसम्म तेब्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेलाई सिफारिश गर्ने र सोमध्ये नेपाल सरकारले ज्येष्ठता र कार्यकुशलताका आधारमा उपयुक्त ठहर्‍याएको उम्मेदवारलाई बढुवा गर्ने गरी किटानी आधारहरू तय गरिएको छ। यसका अतिरिक्त विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुन सम्भाव्य उम्मेदवार हुनको लागि उच्चस्तरीय व्यवस्थापन तालीम प्राप्त गर्नुपर्ने, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गणना गर्दा जति वर्ष न्यूनतम सेवाअवधि आवश्यक पर्ने हो पछिल्लो त्यति वर्षको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गरिने, रिक्त पदमा बढुवा गर्दा प्रत्येक वर्षको पुस महिनाभित्र एकपटक र असार महिनाभित्र एक पटक गरी वर्षको दुईपटक गर्नुपर्ने व्यवस्थाहरू समेत निर्धारण गरिएका छन्।

यसरी निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवाको कारवाही गर्ने नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषदले निजामती सेवा ऐनबमोजिम गठन भएका सेवाहरूमध्ये नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाबाहेक अन्य सेवाहरूलाई खुल्ला राखी ती सबै सेवा अन्तर्गत कार्यरत योग्यता पुगेका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीमा कार्यरत सहसचिवहरूलाई सचिव पदमा बढुवा गर्न योग्य मानी ती सबै सेवाका सहसचिवहरूको मूल्याङ्कन गरी योग्यतम्

उम्मेदवारहरूलाई बहुवा सिफारिश गर्दै आएको छ। तर निजामती सेवाअन्तर्गत नै गठन भएका सेवा भएपनि नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवामा कार्यरत सहसचिवहरू जतिसुकै योग्य, दक्ष, कुशल र ज्येष्ठ भई कार्यरत रहेका भएपनि विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा हुने अवसरबाट वञ्चित रहिआएको अवस्था छ। अर्कोतर्फ, न्याय सेवा र लेखापरीक्षण सेवाका सहसचिवहरूको तुलनामा अन्य सेवाका सहसचिवहरूको वृत्ति विकास छिटो रूपमा हुने तर, न्याय सेवाका सहसचिवहरू वर्षौसम्म एउटै पद र श्रेणीमा बसिरहनुपर्ने विभेदजन्य अवस्थाको सिर्जना हुन गएको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा १२(२) (च) ले प्रदान गरेको पेशा र रोजगारी गर्ने हक समेतका संवैधानिक हकहरू हामी निवेदकहरूको लागि समेत समान रूपमा लागू हुने हकहरू हुन्। तर निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा मिति २०६४।४।२३ मा भएको दोस्रो संशोधनबाट थपिएको व्यवस्थाले नेपाल न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाको पदमा विशिष्ट श्रेणीमा समेत सेवा समूह कायमै रहने र अन्य सेवाहरूमा प्रथम श्रेणीभन्दा माथि कुनै सेवा समूह कायम नरहने गरी असमान व्यवस्था राखेको कारणले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिमको बहुवा समितिले सचिव पदमा बहुवा सिफारिश गर्दा न्याय सेवाका अधिकृतहरूलाई बाहेक गर्दै आएको छ।

यसैगरी, नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीका लागि २०५१।३।६ देखि लागू भएको नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ (१) ले कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा राजपत्राङ्कित पदमा हुने बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउनेमा सम्बन्धित समूहका कर्मचारीहरूलाई मात्र योग्य मानेको छ। सो

व्यवस्थाले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित तहका कर्मचारीको पदोन्नति र वृत्ति विकासमा अवाञ्छित रूपमा कुण्ठित पारेको अवस्था छ। यो व्यवस्थाले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीलाई अभि विभेदपूर्ण र असमान व्यवहार गरी वृत्ति विकासमा एकप्रकारले अवरोध नै पैदा गरेको छ। किनभने, एकैमितिमा बहुवा भई समान पदमा बहाल रहेका अन्य सेवाका सहसचिवहरू विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा भएको ५ वर्ष पूरा भई अवकाशको चरणमा पुग्दा पनि न्याय सेवाका सहसचिवहरू सोही पदमा रहिरहनु पर्ने र विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा हुनै नपाई अवकाश हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ। यस्तो कानूनी व्यवस्था निःसन्देह रूपमा न्याय सेवाप्रतिको असमान र स्वेच्छाचारी व्यवस्था हो। समानताको हक निरपेक्ष रूपमा लागू नहुने भए तापनि कुनै कानूनी व्यवस्था कसैको हकमा लागू हुने र कसैको हकमा नहुने गरी व्यवस्था गर्दा त्यस्तो वर्गीकरण विवेकसम्मत र औचित्यपूर्ण हुनै पर्दछ। अन्यथा त्यस्तो वर्गीकरण स्वेच्छाचारी र अन्यायपूर्ण हुन जान्छ। अन्ततः त्यस्तो स्वेच्छाचारी वर्गीकरणले संविधानद्वारा प्रत्याभूत समानताको हकलाई नै निष्प्रभावी र औचित्यहीन बनाई दिन्छ। त्यसैले एउटै निजामती सेवाभित्रका कुनै सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरू विशिष्ट श्रेणीसम्म बहुवा हुने सहज र स्वाभाविक मार्ग प्रदान गर्ने तर अर्को सेवाको कर्मचारीको हकमा सो मार्गलाई सीमित, संकुचित र अस्वाभाविक रूपमा औचित्यहीन बनाई बहुवा हुने अवसर नै नदिने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१क) को कानूनी व्यवस्था र न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा, बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(१) मा रहेका क्रमशः “ नेपाल न्याय सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको” भन्ने र “सम्बन्धित समूहका” भन्ने वाक्यांशहरू संविधानको धारा १३ को उपधारा (१) र (२) ले प्रत्याभूत गरेको समानताको हक

विपरीत रहेको हुँदा न्यायिक पुनरलोकन गरी अलग गर्ने सिद्धान्त (Doctrine of Severability) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ ।

समान तह र स्तरका कर्मचारीहरूलाई छानेर बहुवा गर्दा सचिवस्तरको श्रेणीमा पुग्ने तर समानस्तरका न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई भने बाहेक गर्ने गर्दा न्याय सेवाका कर्मचारीहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन हुन गएको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २२ ले अयोग्य नभएको, दफा २१ (१)(ख) र निजामती सेवा नियमावलीको नियम ७५ (१) बमोजिम शैक्षिक योग्यता समेत हासिल गरेका सहसचिवहरू निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवाको लागि योग्य हुन्छन् । सो पदमा बहुवा गर्दा वस्तुनिष्ठ मापदण्ड अपनाउनु पर्दछ भन्नेसम्म ऐनको आशय रहेकोमा सोको विपरीत त्रुटिपूर्ण व्याख्या गरी स्वेच्छाचारी तवरले बहुवा गर्ने गरिएबाट न्याय सेवाका योग्य, ज्येष्ठ र कुशल सहसचिवहरू नेपाल सरकारको सचिव पदमा बहुवा हुनबाट बञ्चित भई वृत्ति विकासको स्वाभाविक मार्ग नै अवरूद्ध हुन गएको छ । ऐनको दफा १९(२)(ड) ले बहुवाको कारवाही प्रत्येक वर्षको पुस महिनाभित्र एक पटक र असार महिनाभित्र एकपटक गरी वर्षमा दुई पटक गरिने निश्चित गरेको हुँदा निकट भविष्यमै रिक्त रहने सचिव पदमा नेपाल न्याय सेवाका योग्य, वरिष्ठ, कुशल सहसचिवहरू सचिव पदमा बहुवा हुनबाट पुनः बञ्चित हुने प्रबल सम्भावना रहेको त्यसरी न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई बाहेक गरी सचिव पदमा बहुवा गर्दा संविधानको धारा १२(३) (च), १३ र १९ द्वारा प्राप्त हामी निवेदकहरूको मौलिक हक एवं निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९(२) ले प्रदान गरेको कानूनी हकको हनन हुन जाने हुन्छ ।

निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा रहने नेतृत्वले विकासमूलक अवधारणा (Incremental Approach) र उदाहरणीय परिवर्तन (Paradigm

shift) को अनुभूति दिनु पर्दछ । सो दिन नसके सार्वजनिक प्रशासनमा रूपान्तरण हुँदैन । यसलाई अझ गतिशील बनाउन निजामती सेवा ऐनले स्पष्ट रूपले प्रतिबन्ध नलगाएको अवस्थामा नेपाल न्याय सेवाका योग्य, कुशल र दक्ष सहसचिवहरूलाई बहुवा समितिले मूल्याङ्कन नै नगर्ने र बाहेक गर्ने जुन कार्य गर्दै आएको छ, त्यो कार्यबाट न्याय सेवाप्रति नै अन्याय भएको छ । निजामती सेवा ऐनको दफा ६(१क) मा नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखापरीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह वा उपसमूह नरहने उल्लेख भएको कारण सोही ऐनको दफा १९(२) को खण्ड (ख)(ग) र (घ) ले नेपाल न्याय सेवाका रा.प. प्रथम श्रेणीका सहसचिव वा सो सरहका योग्य, दक्ष, ज्येष्ठ र कुशल कर्मचारीहरूलाई नेपाल सरकारको सचिवस्तरको पदमा बहुवा गर्नमा कुनै बन्देज नभएपनि बहुवा समितिले मूल्याङ्कन गर्ने गरेको छैन । विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा गर्न बहुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवारहरू मध्येबाट उपलब्ध भएसम्म रिक्त पदको तेब्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेहरूलाई सिफारिश गर्नुपर्ने र त्यसरी सिफारिश गरिएका उम्मेदवारहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले ज्येष्ठता र कार्यकुशलाको आधारमा उपयुक्त ठहर्‍याएको उम्मेदवारलाई बहुवा गर्ने ऐनको दफा १९(२)(ख) मा स्पष्ट उल्लेख छ । हामी निवेदकहरू मध्ये अधिकांशले विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नेपाल सरकारले तोकेको उच्च स्तरीय व्यवस्थापन तालीम (Senior Executive Development Training) प्राप्त गरिसकेका छौं । अन्य सेवाका सहसचिवहरू सचिवको पदमा बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन यो तालीम आवश्यक भए जस्तै न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई पनि यो तालीम आवश्यक पर्ने हुँदा हामी न्याय सेवाका सहसचिवहरूले पनि यो तालीम लिइसकेका छौं ।

ऐनको दफा १९(२) ले न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई सचिव पदमा बढुवा गर्न रोक नलगाएको अवस्थामा मन्त्रिपरिषदले ऐनले निषेध नगरेको अवस्थामा पनि न्याय सेवामा कार्यरत सहसचिवहरूमध्येबाट सचिव पदमा बढुवा गर्ने कार्य नगरी न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई बाहेक गरी सचिव पदको बढुवा गर्दा गरिआएको कामकारवाहीबाट हामी निवेदकहरूलाई अपूरणीय क्षति पुग्न गएको छ ।

नेपाल न्याय सेवाका सहसचिवहरूलाई यस सेवा अन्तर्गतका समूहभित्रको विशिष्ट श्रेणीमा मात्र बढुवा हुन सम्भाव्य उम्मेदवार मान्ने हो भने ऐनको दफा १९(२) ले खुल्ला राखेको कानूनी व्यवस्थाको संकुचित व्याख्या हुन गई न्याय सेवाका अधिकृतहरूको वृत्ति विकासमा घोर अन्याय पर्न जान्छ । न्याय सेवाका रा.प. प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूमा ऐनको दफा २२ मा उल्लेख भएजस्तो बढुवाका लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने कुनै अवस्था विद्यमान पनि छैन । दफा २६ बमोजिम सेवा परिवर्तन गरेको कारण कुनै निश्चित अवधिसम्म बढुवा हुन नपाउने अवस्था पनि छैन । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७८क. ले निर्धारण गरेको कार्य कुशलताको मूल्याङ्कनको आधारमा अन्य सेवाका सहसचिवहरूको भन्दा न्याय सेवाका सहसचिवहरूको न्यून अङ्क आएको भन्ने आधार र अवस्था पनि छैन । ऐनले गरेको वर्गीकरण अनुरूप सेवा समूहको विभाजन समेत विवेकसम्मत, न्यायपूर्ण, स्वच्छ एवं मनासिव हुन सकेको छैन । नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बढुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ४(२)(क) ले राजपत्राङ्कित सेवामा विशिष्ट श्रेणी समेत रहने गरेको व्यवस्था अन्य सेवाका लागि नभई यही सेवाका लागि सम्म हो । ऐनको दफा १९(२)(क) को व्यवस्थालाई सचिव पदमा बढुवा गर्दाको विगतको अभ्यासले समेत स्वीकार गरेको अवस्था छ । कानून समूहको सचिवलाई नेपाल

सरकारको मुख्य सचिव पदमा बढुवा नियुक्ति गरी यसलाई स्वीकार गरिएको कुरा एउटा नजीरको रूपमा लिन सकिन्छ । यसरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६(१क) को “नेपाल न्याय सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको” भन्ने वाक्यांश र न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा, बढुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको “सम्बन्धित समूहका” भन्ने वाक्यांशले प्रकारान्तरमा न्याय सेवाका रा.प. प्रथम श्रेणीका सहसचिवहरूलाई निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवा हुनबाट रोक लगाउने अवस्था सिर्जना गरेको छ । अतः उक्त वाक्यांशहरू उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी निर्णय मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ ।

साथै ऐनको दफा १९(२)(ड) ले राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको रिक्त सचिव पदमा बढुवाको लागि कारवाही गर्दा प्रत्येक वर्षको पौष महिनाभित्र एक पटक र असार महिनाभित्र एक पटक गरी वर्षको २ पटक गरिने उल्लेख गरेको छ । न्याय सेवामा रहने रा.प. प्रथम श्रेणीका सहसचिवहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम न्याय सेवा आयोगमा रहन्छ । प्रत्येक वर्ष भरिने र मूल्याङ्कन हुने कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फारामले कर्मचारीको क्षमता, दक्षता र कार्यकुशलताको वस्तुगत मूल्याङ्कन गर्ने भएकोले ऐनको दफा २० अनुसारको बढुवा समितिले न्याय सेवा आयोगबाट कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम भिकाई रिक्त पदको यकीन गरी नेपाल न्याय सेवाका रा.प. प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूमध्ये अवधि पुगेका योग्य, जेष्ठ र कार्यकुशलता भएका सहसचिवहरूलाई समेत वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन गरी ऐनको दफा १९(२) बमोजिम विशिष्ट श्रेणीको रिक्त सचिव पदमा बढुवा गर्नु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशसहितको उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पूर्जा समेत जारी गरिपाऊँ । साथै निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिवस्तरको पदहरू रिक्त रहेको र निकट भविष्यमा थप सचिवको पद रिक्त हुँदै

जाने अवस्था रहेको हुँदा नेपाल न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट बहुवा हुने र ऐनको दफा २० बमोजिमको बहुवा समितिको सिफारिशमा नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट अन्य सेवाका सचिवहरूको बहुवा हुने व्यवस्था अनुरूप तत्कालै मन्त्रपरिषद्बाट अन्य सेवाका सहसचिवहरू सचिव पदमा बहुवा नियुक्तिका लागि सिफारिश भएमा न्याय सेवाका सम्भाव्य र योग्य उम्मेदवारहरूलाई अपूरणीय क्षतिसमेत पुग्ने हुँदा प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलाग्दै बहुवा समितिले न्याय सेवालाई बाहेक गरी सचिव पदको बहुवा सिफारिश गरेमा यो रिट निवेदनको औचित्य समाप्त हुने हुँदा सुविधा सन्तुलनका दृष्टिले समेत न्याय सेवाका सम्भाव्य सहसचिवहरूलाई मूल्याङ्कनमा समावेश नगराई बहुवा समितिबाट एकतर्फी रूपमा मूल्याङ्कन र निर्णय गरी सचिव पदमा बहुवा सिफारिश समेत नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेतको जारी गरिपाउँ भन्ने समेत रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना पठाउनु । साथै निवेदकहरूले बहुवा सम्बन्धी विषयमा रिट निवेदन दिएको र चाँडो किनारा हुन उपयुक्त देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ, भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।५।७ को आदेश ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह, उपसमूह नरहने व्यवस्था छ । विशेषज्ञताको लागि उक्त दुई सेवाहरू अलग रहनुपर्ने आधारमा सो व्यवस्था रहेको र सो सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम

श्रेणीका कर्मचारी राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बहुवा हुन सक्ने अवस्थालाई सो व्यवस्थाले बन्देज नलगाएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत लोक सेवा आयोगका तर्फबाट पेश भएको मिति २०६१।५।२७ को लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को उपदफा (१) बमोजिम निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदभन्दा एकतहमुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता र ५ वर्षको सेवा अवधि पुग्नु पर्ने हुन्छ । तर सोही उपदफा (२) ले महिला, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, दलित, अपांग र पिछडिएको क्षेत्रमा स्थायी बसोवास भएका निजामती कर्मचारीहरूको सेवा अवधि उल्लिखित अवधिभन्दा एकवर्ष कम भएपनि बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन पाउने व्यवस्था गरेको छ । सो कानूनी व्यवस्था बमोजिम शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरी सेवा अवधि पुगेका नेपाल न्याय सेवाका रा.प.प्रथम श्रेणीका सहसचिवहरू निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा हुनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नमिल्ने देखिँदैन । त्यस्तै दफा १९ को उपदफा (२) ले उक्त ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा सो उपदफामा व्यवस्था भएबमोजिम बहुवा हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैको खण्ड (ख) ले सचिव वा सो सरहको रिक्त पदमा बहुवा गर्न बहुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवारमध्येबाट उपलब्ध भएसम्म रिक्त पदको तेब्वर संख्यामा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनबाट उपयुक्त ठहर्‍याएका उम्मेदवारलाई बहुवा सिफारिश गर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको र खण्ड (ग) मा उल्लेख भएबमोजिम नेपाल सरकारले तोकेको उच्चस्तरीय व्यवस्थापन तालीम समेत उत्तीर्ण गरेको, दफा २१ बमोजिम न्यूनतम सेवा अवधि पुगेको र शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको

कर्मचारीलाई राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको रिक्त सचिव पदमा बढुवाको लागि दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवार बनाई बढुवा गर्न सक्ने नै देखिन्छ। निजामती सेवा ऐनको दफा १९(१) मा नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बाहेक अन्य निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बढुवा गर्दा दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिको सिफारिशमा गरिने व्यवस्था भएअनुरूप नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बाहेक अन्य राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा हुन योग्यता पुगेको नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न कुनै बाधा पुग्ने देखिदैन।

जहाँसम्म ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) मा "नेपाल न्याय सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको" भन्ने र नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा र बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको "सम्बन्धित समूहको" भन्ने शब्दहरू संविधानसँग बाभिएको भनिएको छ, सोतर्फ हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) मा -नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कुनै कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा गर्नेछ, भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेकोले सो अनुकूल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा हुने बढुवा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा गर्ने गरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ को उपदफा (१) मा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदलाई बाहेक गरेको अवस्था हो। ऐनको दफा ६(१क) ले नेपाल न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा समूह रहने व्यवस्था गरेको छैन। त्यसैगरी नेपाल न्याय सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन,

नियुक्ति, सरूवा र बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (१) को व्यवस्था पनि नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा कार्य क्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा हुने बढुवामा आकर्षित हुने व्यवस्था हो। नेपाल न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा कुनै समूह नरहेको र नेपाल न्याय सेवा लगायत कुनै पनि सेवाका सहसचिवलाई बढुवा गर्न उक्त कानूनी व्यवस्थाले कुनै अवरोध सिर्जना नगरेको र संविधानसँग बाभिएको अवस्था पनि नहुँदा बदर गर्नुपर्ने अवस्था र स्थिति छैन भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६९।६।४ को लिखत जवाफ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) को कानूनी व्यवस्था अनुसार नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह, उपसमूह रहन नसक्ने व्यवस्था भएको हुँदा दफा १९(१) मा नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बाहेक अन्य निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बढुवा गर्दा दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिको सिफारिशमा गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको र दफा २० को उपदफा (१) मा नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा र राजपत्र अनङ्कित पदबाट राजपत्राङ्कित पदमा बढुवा हुने पदबाहेक निजामती सेवाको अन्य राजपत्राङ्कित पदमा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न देहाय बमोजिमको बढुवा समिति रहनेछ, भन्ने उल्लेख छ। तसर्थ नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको पदमा कार्यरत कर्मचारीको बढुवा सिफारिश गर्ने कार्य यस बढुवा समितिको अधिकारक्षेत्रभित्र नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने बढुवा समितिको सचिवालय सामान्य प्रशासन मन्त्रालय समेतको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६९।६।२ को लिखत जवाफ।

नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूलाई न्याय सेवाभित्रै विशिष्ट

श्रेणीमा बढुवा हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको तर अन्य आठवटा सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूको लागि आफ्नो सम्बन्धित सेवामा विशिष्ट श्रेणीको पदमा सेवा समूह नभएकोले निजहरूले नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा हुने अपेक्षा राख्ने र निजहरूलाई बढुवा गरिनुलाई एउटै र समान श्रेणीमा राखी हेर्नु हुँदैन । अन्य सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाई आफ्नो सेवा समूहभित्र विशिष्ट श्रेणीको पद नभएकोले आफ्नो सेवा समूहभित्र बढुवा हुने अवसर प्राप्त छैन । तर न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाका कर्मचारीहरूलाई आफ्नै सेवा समूहभित्र विशिष्ट श्रेणीको पदमा सेवा समूह रहेकोले आफ्नो सेवा समूहभित्र बढुवा हुन पाउने अवसर प्राप्त छ । त्यसैले ऐनले न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीबीच वर्ग छुट्टयाई विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा हुने सन्दर्भमा पृथक व्यवस्था गरेको हो । यस्तो बर्गीकरणको उद्देश्य बोधगम्य (Intelligible) रहेको छ । न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवा हुन सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नसक्ने र अन्य सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नपाउने व्यवस्था भएकोले यस्तो व्यवस्थालाई विभेदकारी भन्न मिल्दैन ।

नेपाल न्याय सेवामा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि समेत सेवा समूह कायम रहेको र अन्य सेवाहरूमा भने राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा सेवा समूह नरहेको कारणले निवेदकहरूलाई भेदभाव भएको अर्थ गर्न सकिँदैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) ले नै यस्तो व्यवस्था गरेको हुँदा यो विधायिकी बुद्धिमताबाट निर्धारण भएको एउटा नीति नै हो । यस्तो व्यवस्थाको औचित्यतर्फ अदालतले न्यायिक परीक्षण गर्न पनि

मिल्दैन । सो व्यवस्था हुनु अगावैदेखि नेपाल न्याय सेवामा विशिष्ट श्रेणीको पद रहेको देखिन्छ । नेपाल न्याय सेवा गठन भएदेखि नै सो सेवामा विशिष्ट श्रेणीको पद रहेको र सो सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू आफ्नो सम्बन्धित सेवाभित्र नै विशिष्ट श्रेणीको पदमा मात्र बढुवा भइआएको तथा न्याय सेवामा अन्य सेवाको कर्मचारीको सुरूवा तथा बढुवा नहुने व्यवस्था २०४६ साल अगाडिसम्म पनि निरन्तर चलिरहेको थियो । २०४७ सालको संविधानले न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सुरूवा, तथा बढुवाको सिफारिश गर्न न्याय सेवा आयोगको छुट्टै व्यवस्था गरेको र सोही व्यवस्था वर्तमान अन्तरिम संविधान, २०६३ समेतमा रहिरहेको छ । उक्त संविधानको धारा ११४ को उपधारा (१) मा न्याय सेवा आयोगको व्यवस्था रहेको छ । रिट निवेदकहरूले माग गरेबमोजिम न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले नेपाल सरकारको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार मान्ने हो भने अन्य सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाईसमेत न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार मान्ने र बढुवा गर्नुपर्ने हुन्छ । तर न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा सुरूवा र बढुवा गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा मात्र गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था भएकोले अन्य सेवाका कर्मचारीहरूलाई न्याय सेवाको पदमा सुरूवा वा बढुवा गर्न मिल्दैन ।

न्याय सेवामा विशिष्ट श्रेणीको पदलाई समेत समूहीकृत गरिएको हुँदा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू आफ्नै सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदको लागि मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने भएकोले ऐनको दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले निजहरूलाई बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार मान्न सक्ने कानूनी अवस्था नै

छैन । ऐनको दफा २० को उपदफा (१) मा-"नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा र राजपत्र अनङ्कित पदबाट राजपत्राङ्कित पदमा बढुवा हुने बाहेक निजामती सेवाको अन्य राजपत्राङ्कित पदमा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न एक बढुवा समिति रहनेछ" भन्ने व्यवस्था भएकोले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू उक्त समितिको अधिकारक्षेत्रभित्र नै नपर्ने हुँदा सो बढुवा समितिले न्याय सेवामा कार्यरत निवेदकहरूलाई सचिव पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार मान्न सक्ने अवस्था नै छैन ।

ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) को व्यवस्था मिति २०५१।३।२९ मा भएको प्रथम संशोधनबाट कायम भएको हो । मिति २०६४।४।२३ मा भएको दोस्रो संशोधनले लेखा परीक्षण सेवा समेत थप गरेको हुँदा न्याय सेवाको हकमा शुरूदेखि नै कायम भएको व्यवस्थालाई हाल आएर चुनौती दिन पाइँदैन । व्यवहार, अभ्यास र आचरणबाट स्वीकार गरी निरन्तर अबलम्बन हुँदै आएको व्यवस्थालाई बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने मागदावी लिन बिबन्धनको सिद्धान्तले पनि मिल्दैन । अन्य सेवामा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा समूह नरहेको तर न्याय सेवामा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि पनि सेवा समूह रहेको भिन्नतालाई नहेरी दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बढुवा) नियमरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको सम्बन्धित समूहका भन्ने वाक्यांश न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको हकमा लागू हुने नभई राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको सहसचिव पदको हकमा सम्ममात्र लागू हुने व्यवस्था हो भन्ने कुरा सो नियमको अनुसूची ३ को खण्ड (६२) को व्यवस्थाले समेत पुष्टी गर्दछ । विशिष्ट श्रेणीलाई समूहमा सीमित नगरिएपछि नियम ११(१) को अन्तिम

वाक्यांशको उल्लिखित व्यवस्था विशिष्ट श्रेणीको बढुवाको हकमा आकर्षित हुनै सक्दैन । तसर्थ, सो व्यवस्था बदर गर्नुपर्ने कुनै आधार कारण समेत देखिँदैन । अतः निवेदकले उल्लेख गरेका कानूनी व्यवस्थाहरू बदर गर्नुपर्ने कुनै औचित्यपूर्ण आधार नभएको र निवेदकहरूको बृत्तिविकासमा अवरोध पनि नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६९।६।९ को लिखित जवाफ ।

न्याय सेवा आयोगले नेपाल न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदको बढुवाको लागि सोही सेवाका न्याय, कानून र सरकारी वकील समूहका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका सम्भाव्य उम्मेदवारहरूको कार्यसम्पादन, कार्यक्षमता कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम समेतका आधारमा सबैभन्दा योग्यलाई विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा गर्न नेपाल सरकारसमक्ष न्याय सेवा आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ बमोजिम सिफारिश गर्दछ । न्याय सेवा आयोगले विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा गर्न सिफारिश गरेउपर निवेदकहरूले कुनै गुनासो गरेको पनि देखिँदैन । कानूनबमोजिम बढुवा सिफारिश गर्ने न्याय सेवा आयोगको कार्यबाट निवेदकहरूको कुनै हक हनन् पनि नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत न्याय सेवा आयोगको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६९।६।९ को लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट रिट निवेदकमध्येका किरण पौडेल एवं विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सुशीलकुमार पन्त, विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण नेउपाने र मातृकाप्रसाद निरौलाले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ ले निजामती सेवाको गठन हुने व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार न्याय सेवा समेत एक हो । ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) मा न्याय सेवा

र लेखा परीक्षण सेवा वाहेक अन्य सेवामा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह वा उपसमूह रहने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ । तर सो दफा ६ को उपदफा (१क) मा २०६४।४।२३ रिस्मा भएको दोस्रो संशोधनले न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवामा भने राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणी भन्दा माथि पनि सेवा समूह रहने व्यवस्था गरेको छ । सो व्यवस्थाले निजामती सेवाको अन्य सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बहुवा हुनबाट न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवामाकार्यरत सहसचिवहरूलाई बन्देज लगाई निजहरूको बृत्तिविकासमा अवरोध सिर्जना गरेको छ । त्यसरी न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवालार्इ वाहेक गरी अन्य सेवाका सहसचिवहरू सचिवमा बहुवा हुन पाउने तर न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवामा रहेको मात्र आधारले सचिव पदमा बहुवा हुन अयोग्य गराउने कानूनी प्रावधान समानताको हक विपरीत भई अन्यायपूर्ण छ । त्यसरी सचिव पदको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुनबाट वञ्चित गरी बेग्लै बर्गीकरण गर्नुपर्ने कुनै औचित्य र आधार पनि देखिँदैन । ऐनको दफा १९ र २० मा भएको बहुवा सम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा पनि न्याय सेवालार्इ वाहेक गरेको स्पष्ट देखिन्छ । त्यसैले दफा ६ को उपदफा (१क) को व्यवस्थालार्इ निरपेक्ष रूपमा नहेरी दफा १९ र २० को व्यवस्थासँग दाँजेर हेर्नु पर्दछ । दफा १९ को उपदफा १ ले नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमावाहेक अन्य निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बहुवा गर्दा दफा २० बमोजिमको बहुवा समितिको सिफारिशमा गरिने व्यवस्था गरेको छ भने दफा २० को उपदफा (१) मा समेत नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा वाहेक निजामती सेवाको अन्य राजपत्राङ्कित पदमा बहुवाको लागि सिफारिश गर्न बहुवा समिति रहने व्यवस्था गरेको छ । तर न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बहुवा गर्न छुट्टै न्याय सेवा आयोग रहने भएकाले व्यवहारमै निजामती सेवा

ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिमको बहुवा समितिले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूलाई सचिव पदमा बहुवा गर्न नमिल्ने स्थिति पैदा भएको छ । त्यसैले यी समग्र व्यवस्थाहरूलाई हेर्दा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू सचिव पदमा बहुवा हुन नसक्ने हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) को "नेपाल न्याय सेवाका पदमा वाहेक अन्य सेवाको" भन्ने वाक्यांश बदरभागी छ । यसका अतिरिक्त न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांशले पनि न्याय सेवाका ३ वटा समूहभित्रका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू बीचमै भेदभावको सिर्जना गरेको छ । किनभने सोही नियमको नियम ५ ले न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदलाई समुहिकृत गरेको छैन । तर नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांशले कुनै समूहको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बहुवा गर्दा भने सम्बन्धित समूहमा रहेका सहसचिवहरू मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार हुने संकुचित व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ सो व्यवस्था समेत बदरभागी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाई नेपाल सरकारको सचिव पदको बहुवाको लागि र न्याय सेवाभित्रको कुनै समूहको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बहुवा हुनको लागि समेत मार्ग प्रसस्त हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता पुष्पराज कोइराला, विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू सूर्यनाथप्रकाश अधिकारी, तेजनारायण पौडेल र मदनबहादुर धामीले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क)

ले न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवालाई विशिष्टीकृत सेवा बनाई सो सेवाभित्रको बहुवाको कार्यलाई सम्म निजामती सेवाको अन्य सेवाको बहुवाभन्दा फरक किसिमले नियमित गर्न खोजेको हो । सो व्यवस्थाबमोजिम ऐनको दफा २० बमोजिम गठन हुने बहुवा समितिले सचिव पदमा बहुवाको लागि सिफारिश गर्दा न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा अन्य सेवाबाट बहुवा भई आउनसम्म रोक लगाएको भएतापनि ती सेवाभित्रका योग्य राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाई अन्य सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा गर्नु हुँदैन भनी रोक लगाएको छैन । न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित कर्मचारीको अभिलेख न्याय सेवा आयोगमा रहने र अन्य सेवाका कर्मचारीहरूको अभिलेख सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा रहने हुँदा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूको मूल्याङ्कन गरी सचिव पदमा बहुवा सिफारिश गर्न कार्यविधिगत अस्पष्टता रहेको मात्र हो । यसैकारण ऐनको दफा २० बमोजिम गठित बहुवा समितिले न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीलाई नेपाल सरकारको सचिव पदमा बहुवा गर्न सिफारिश नगरेको अवस्था हो । तर निवेदकहरूले बढर गरिपाउँ भनी माग गरेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) ले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतलाई सचिव पदमा बहुवा हुनबाट रोक्ने गरी कुनै व्यवस्था गरेकै छैन । सो व्यवस्थाले न्याय सेवामा छुट्टाछुट्टै समूह गठन गर्न रोक नलगाएको सम्म हो । यसको अर्थ न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू निजामती सेवाको सेवा समूह नै लागू नहुने सचिव पदमा बहुवाको लागि अयोग्य हुन्छन् भन्ने होइन । निजामती सेवाको सचिव पदमा बहुवा सिफारिश गर्न ऐनको दफा २० बमोजिम गठन हुने बहुवा समितिले संविधान एवं निजामती सेवा ऐनबमोजिम

बहुवा हुन सम्भाव्य उम्मेदवार बन्ने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूको अभिलेख आफैँले राख्नुका साथै न्याय सेवाको अधिकृतको हकमा न्याय सेवा आयोगबाट अभिलेख माग गरी बहुवा प्रक्रियालाई प्रशस्त गर्न कुनै कानूनी बाधा देखिँदैन । दफा ६ को उपदफा (१क) ले केवल न्याय सेवामा समूह कायम राख्ने प्रयोजनका लागि मात्र नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा समूह वा उपसमूह रहने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको हो । यसका साथै न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति सरूवा र बहुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांश केवल सहसचिवको हकमा मात्र आकर्षित हुने नभई न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित सबै पदहरूको हकमा लागू हुने सामान्य व्यवस्था हो । सो वाक्यांशले न्याय सेवाको विभिन्न समूहमा रहने पदहरूलाई विशिष्टीकृत बनाउने उद्देश्यअनुरूप माथिल्लो पदमा बहुवा हुन सम्बन्धित समूहको कर्मचारीलाई सम्भाव्य उम्मेदवार मानिएको हुँदा सो वाक्यांश समेतलाई बढर गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तसर्थ, निवेदकहरूको माग बमोजिम निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा, रहेको "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक" भन्ने वाक्यांश र नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति सरूवा र बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा रहेको "सम्बन्धित समूहका"भन्ने व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको नहुँदा रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।
दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरियो । निर्णयतर्फ, विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गरिनु पर्ने देखियो:-

१. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा रहेको "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा वाहेक" भन्ने वाक्यांश र नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा र बढुवा) नियमहरू २०५१ को नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांशले नेपाल न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतलाई निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवा गर्न बन्देज लगाएको हो, होइन र सो व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हकविपरीत छ, छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम निरोपण हुनुपर्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विवेचना गरौं। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा रहेको "नेपाल न्याय सेवाको पदमा वाहेक" भन्ने व्यवस्था र नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरूवा र बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (११) को अन्तिम वाक्यमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांशको कारण नेपाल न्याय सेवामा कार्यरत राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा गर्न सोही ऐनको दफा २० बमोजिम गठन हुने बढुवा समितिले मूल्याङ्कन नै गर्न नमिल्ने भई न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू सचिव पदमा बढुवा हुन नपाई निजहरूको बृत्तिविकासमा प्रतिकूल असर परेको, न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू पनि निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको

सचिव पदमा बढुवा हुन योग्य भएकोले बृत्तिविकास गर्न पाउने समानताको हकबाटै बञ्चित हुन पुगेको हुँदा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूको समेत मूल्याङ्कन गरी सचिव पदको बढुवासम्बन्धी कारवाही गर्नु गराउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको मुख्य माग रहेको देखिन्छ।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा प्रयुक्त "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा वाहेक" भन्ने वाक्यांशलाई निवेदकहरूले सचिव पदमा बढुवाका लागि न्याय सेवाका प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूलाईवाहेक गर्ने मुख्य आधार रहेको भनी प्रश्न उठाएको हुँदा सो दफा ६ को उपदफा (१) र (१क) को दुवै व्यवस्थालाई एकैसाथ हेरिनु पर्ने देखिएको छ। जसअनुसार दफा ६ मा समूह तथा उपसमूहहरू भन्ने शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा निजामती सेवामा तोकिएबमोजिमका विभिन्न समूह तथा उपसमूहहरू रहन सक्ने छन् भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ भने उपदफा (१क) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा वाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा, समूह वा उपसमूह रहने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

४. दफा ६ को उपर्युक्त संरचना हेर्दा निजामती सेवामा विभिन्न समूह एवं ती समूहअन्तर्गत उपसमूहहरूसमेत रहन सक्ने देखिन्छ। तथापि निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथिका पदहरूमा भने समूह वा उपसमूहको व्यवस्था आकर्षित नहुने वा लागू नहुने भन्ने देखिन्छ। तर नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको हकमा भने राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथिको पदमा समेत समूह वा उपसमूहको व्यवस्था रहने भन्ने सोही उपदफा

(१क) को व्यवस्थाबाट देखिन्छ। उपदफा (१क) ले नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको हकमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि पनि समूह वा उपसमूह रहने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा सो दुई वटा सेवाको हकमा राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीसम्म नै समूह वा उपसमूह कायम रहन सक्ने भन्ने देखिन्छ।

५. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) मा प्रयुक्त "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि सेवा समूह वा उपसमूह रहने छैनन्" भन्ने व्यवस्थाबाट नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको विभिन्न समूहअन्तर्गत विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पदमा समेत विशिष्टीकरणको अवधारणा कायम गर्न खोजिएको देखिन्छ। सोबमोजिम नेपाल न्याय सेवाअन्तर्गत पर्ने विभिन्न समूहको विशिष्ट श्रेणीमा सोही सेवाका सम्बन्धित समूहको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू तत् तत् समूहको विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा हुन सक्ने देखिन्छ। तर सो उपदफा (१क) ले निजामती सेवा अन्तर्गत पर्ने अन्य सेवाहरू अर्थात् दफा ३ बमोजिम गठन भएका विभिन्न १० वटा सेवाहरूमध्ये नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवा बाहेक बाँकी ८ वटा सेवाहरूमा भने राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीसम्म मात्र समूह वा उपसमूह रहने व्यवस्था गरेको देखिँदा ती सेवाहरूमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीसम्मलाई विशेषज्ञ (Specialist) पदको रूपमा र सोभन्दा माथि अर्थात् विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पदलाई समूह वा उपसमूहमा सीमित नगरी सो पदलाई सामान्यज्ञ (Generalist) पदको रूपमा ग्रहण गरेको देखिन्छ।

६. निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव वा सो सरहको पद नीति निर्माण तहको उच्च प्रशासनिक पद हो। सो पदमा रहने

पदाधिकारीले सम्बन्धित निकायको नीति निर्धारण गरी त्यसको कार्यान्वयन गर्ने मूलभूत जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुपर्ने र सांगठनिक नेतृत्व क्षमता देखाउनु पर्ने हुन्छ। त्यसैले सो पदलाई कुनै खास विषय वा विधाको विशेषज्ञको रूपमा मात्र सीमित वा विशिष्टीकृत नगरी निजामती सेवा अन्तर्गत जुनसुकै सेवाबाट पनि निजामती सेवाको सचिवको पदपूर्ति गर्न सकिने गरी ऐनको दफा १९(२) (ख) मा फराकिलो दायरा बनाइएको देखिन्छ। यो व्यवस्थाले सचिव पदमा बढुवाको सिफारिश गर्न दफा २० बमोजिम गठन हुने बढुवा समितिलाई निजामती सेवाभित्रका सबै सेवाहरूबाट योग्यतम व्यक्तिको छनौट गर्न सक्ने गरी फराकिलो दायरा उपलब्ध गराएको र सो प्रयोजनको लागि निजामती सेवाअन्तर्गतको जुनसुकै सेवाभित्रको योग्यतम राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतलाई सचिव पदमा बढुवाको लागि सिफारिश गर्न सक्षम बनाएको देखिन्छ।

७. विपक्षी बढुवा समिति र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११४ को उपधारा (१) मा नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा गर्दा वा त्यस्तो पदमा बहाल रहेको कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा गर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूलाई विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवा गर्न सम्भाव्य उम्मेदवार मान्न नमिल्ने, त्यसो गर्दा संवैधानिक र कानूनी जटिलता उत्पन्न हुने, यदि निजहरूलाई पनि सचिव पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार मान्ने हो भने अन्य सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीलाईसमेत न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार

मान्नु पर्ने हुन्छ भन्ने समेतको जिकीर लिएको देखियो ।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११४ मा न्याय सेवा आयोगको व्यवस्था गरी न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा समेत गर्दा न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा गरिनु पर्ने गरी संवैधानिक व्यवस्था गरिएको बाट न्याय सेवालाई निजामती सेवाअन्तर्गतका अन्य सेवाहरूभन्दा बेग्लै स्थान दिई न्याय सेवा अन्तर्गतका राजपत्राङ्कित पदहरूमा नयाँ भर्नाद्वारा स्थायी पूर्ति गर्ने अवस्थामा लोकसेवा आयोगको सिफारिशमा गर्ने, सोबाहेक त्यस्तो पदहरूमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा लगायतका कार्यहरू न्याय सेवा आयोगको सिफारिशमा मात्र गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था भएको देखिन्छ । संविधानले नै न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित पदहरूमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा समेतको कार्यका लागि छुट्टै न्याय सेवा आयोगको व्यवस्था गरेको हुँदा न्याय सेवाभित्रको राजपत्राङ्कित पदहरूमा हुने बढुवा सम्बन्धी कार्यमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिम गठन हुने बढुवा समितिको अधिकार रहन नसक्नेमा कुनै द्विविधा छैन ।

९. न्याय सेवाभित्रको राजपत्राङ्कित पदहरूमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवालगायतका कार्यको लागि सिफारिश गर्ने छुट्टै न्याय सेवा आयोग रहेको कारणले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले न्याय सेवाभित्रको राजपत्राङ्कित पदहरूमा बढुवाको सिफारिश गर्ने अवस्था आउँदैन । तर न्याय सेवा अन्तर्गतको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सो ऐनको दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा गर्न सिफारिश गर्न दफा २० बमोजिम गठन हुने बढुवा समितिलाई ऐनको कुनै पनि व्यवस्थाले निषेध गरेको वा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृत दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा हुन अयोग्य हुने

भनी बाहेक गरेको वा अयोग्य घोषित गरेको अवस्था छैन । न्याय सेवाअन्तर्गतका विभिन्न समूहभित्र रिक्त हुने राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा गर्दा न्याय सेवा आयोगले गर्ने व्यवस्था भएपनि न्याय सेवाअन्तर्गतका विभिन्न समूहमा आबद्ध भै कार्यरत रहेका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन अयोग्य हुने वा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूलाई बाहेक गरी निजामती सेवाका अन्य सेवाहरूमा कार्यरत राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू मात्र ऐनको दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा हुनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने भन्ने व्याख्या गर्दा त्यस्तो व्याख्या सर्वथा एकाङ्गी र आत्मपरक हुनुको साथै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ र २० समेतको उद्देश्य र भावनाको प्रतिकूल हुन जान्छ । त्यसैले संविधानमा नै न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित पदहरूमा नियुक्ति, सरूवा, बढुवा र विभागीय कारवाही गर्न छुट्टै न्याय सेवा आयोगको व्यवस्था रहेको र न्याय सेवाको काम प्रकृति तथा सो सेवाको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता समेतको कारणले सो सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा अन्य सेवाबाट बढुवा हुन नपाउने गरी विशेष व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यसैले न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा निजामती सेवाका अन्य सेवामा कार्यरत राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू बढुवा हुन नसक्ने व्यवस्था भएको भन्ने आधार देखाई न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरू निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १९ बमोजिम हुने सचिव पदको बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुनै नसक्ने भन्ने देखिँदैन ।

१०. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) ले- "नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवाको पदमा बाहेक" भन्ने वाक्यांश राखी यी दुईवटा सेवाभित्र

राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथिसम्म नै समूह रहने तर अन्य सेवाहरूमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि समूह उपसमूह रहने छैन भन्ने व्यवस्था गरेकोबाट न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवालाई निजामती सेवाभित्रको अरू सेवाहरूभन्दा कार्य प्रकृतिका आधारमा पनि विशिष्ट सेवा मानेको र सोहीअनुरूप उक्त दुवै सेवाहरूमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि पनि समूह रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यसैकारण ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) ले समूह कायम राख्ने प्रयोजनको लागि सम्म नेपाल न्याय सेवा र नेपाल लेखा परीक्षण सेवालाई बाहेक गरेको हो। सो उपदफा (१क) ले ती दुईवटा सेवालाई बाहेक गर्नुको अन्य कुनै कारण रहेको पनि देखिँदैन। समूह वा उपसमूह कायम राख्ने प्रयोजनका लागि अरू सेवाबाट न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवालाई बाहेक गरी छुट्टयाएको कुरालाई अन्यथा अर्थ गर्दै निजामती सेवा ऐनको दफा १९ अनुरूप सचिव पदमा गरिने बहुवाको प्रयोजनको लागि नै ती दुईवटा सेवालाई बाहेक गरेको भन्दै सचिवको पदमा उक्त दुई वटा सेवालाई बाहेक गरी निजामती सेवाका अन्य सेवाहरूमा कार्यरत राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूमात्र सचिव पदको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार मानिएको भन्ने विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालय समेतको लिखित जवाफसमेतबाट देखिन्छ।

११. न्याय सेवा र लेखा परीक्षण सेवाभित्रको विशिष्टकरणको अपरिहार्यतालाई कायम राख्न निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) र दफा १९(१) मा प्रयुक्त भएका नेपाल न्याय सेवाको पदमा बाहेक" भन्ने वाक्यांशहरूलाई अनावश्यक रूपमा विस्तार गरी ती वाक्यांशले न्याय सेवाको विशिष्टकृत सेवामा कार्यरत राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतहरूलाई निजामती सेवाअन्तर्गतको समूहीकृत नगरिएको एवं विशिष्टकरण पनि नगरिएको सचिव पदमा

बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार नै बन्न नमिल्ने भनी बाहेक गर्न मिल्ने देखिँदैन। निजामती सेवाको सामान्यज्ञ (Generalist) अन्तर्गतको सचिव पदमा निजामती सेवाकै विशिष्टकृत सेवाअन्तर्गत कार्यरत विशेषज्ञ (Specialist) को रूपमा रहेको न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतहरूलाई बहुवा गर्न नमिल्ने भनी अर्थ गर्ने हो भने निजामती सेवाको नीति निर्माण एवं नेतृत्व तहको सचिव पदमा निजामती सेवाको कुनै खासखास सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूको मात्र वर्चस्व कायम हुन जाने र अर्को सेवा चाँहि सो अवसरबाट सदाका लागि वञ्चित हुन जाने अवस्था सिर्जना हुन जान्छ।

१२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले निजामती सेवाअन्तर्गत गठन हुने विभिन्न सेवाहरूका बीचमा नै असमान वा भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्ने कुनै ठाउँ दिएको पनि छैन। समूह कायम गर्ने प्रयोजनको लागि निजामती सेवा ऐनअन्तर्गत कुनै सेवालाई छुट्टै प्रकारले वर्गीकरण (Classification) गरिएको कुरालाई आधार देखाई ऐनले परिकल्पना नै नगरेको सन्दर्भ अर्थात् सचिव पदमा बहुवा हुन समेत त्यस्तो सेवालाई बहिस्करण गरेको भन्ने अर्थ लगाई बहुवा समितिलगायतका विपक्षी निकायहरूले गरेको निजामती सेवा ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) को व्याख्या र प्रयोग एवं ती निकायबाट पेश भएको लिखित जवाफका तर्कहरूमा यो इजलास सहमत हुने अवस्था रहेन।

१३. देशको निजामती प्रशासनको केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सो मातहत निजामती सेवा ऐनको दफा २० बमोजिम गठन हुने बहुवा समिति एवं दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बहुवा गर्न अख्तियारप्राप्त नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् कार्यालय समेतले निजामती सेवा ऐनका सम्बन्धित प्रावधानहरूको व्याख्या र प्रयोग गर्दा सो ऐनको समग्र उद्देश्य एवम् निजामती सेवाको गुणस्तर र सर्वोत्तम हितका लागि सहयोगी हुने गरी व्याख्या र

प्रयोग गर्नुपर्दछ। तर प्रस्तुत विवादमा निवेदकहरूले जुन प्रश्न उठाई यस अदालतसम्म न्यायको लागि आउनु परेको हो, सो विषयमा विपक्षीहरूले आफूखुसी रूपमा कानूनको अपव्याख्या र प्रयोग गर्ने गरेको देखिएको छ। विपक्षी निकायहरूको यस्तो गलत बुझाई एवम् कानूनको गलत व्याख्याबाट निजामती सेवा ऐनले भेदभाव नगरेको अवस्थामा पनि निवेदकहरूलाई भेदभाव गरेको र निजहरूको सचिव पदमा बढुवा हुन पाउने हकलाई इन्कार गरेको प्रष्ट देखिन आउँछ। अतः कानूनले स्पष्ट रूपमा निवेदकहरूको कुनै भेदभाव नगरेको स्थितिमा कुनै एउटा प्रयोजनका लागि गरिएको कानूनी प्रावधानको अर्को अर्थ लगाई अपव्याख्या गरी विपक्षी निकायहरूले दिएको लिखित जवाफबाटसमेत निवेदकहरूले भने जस्तै निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवा गर्दा निजहरूको भेदभावको व्यवहार नभएको भन्न मिल्ने।

१४. निवेदकहरूले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६ को उपदफा (१क) को नेपाल न्याय सेवाको पदमा बाहेक अन्य सेवाको भन्ने वाक्यांश नै बदर गरिपाउँ भनी माग गरेको भएपनि सो वाक्यांशले निवेदकहरू लगायत न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा हुन नपाउने गरी बन्देज लगाएको वा प्रतिकूल व्यवस्था गरेको भन्ने नदेखिएको, बरू सो वाक्यांश नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि पनि समूह रहन सक्ने प्रयोजनका लागि मात्र प्रयुक्त भएको देखिएको, त्यसरी न्याय सेवामा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीभन्दा माथि पनि समूह रहने भन्ने व्यवस्थाले दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा हुनबाटै निवेदकहरूलाई रोक लगाएको भन्ने अर्थ र व्याख्या गर्न नमिल्ने हुँदा उक्त वाक्यांश सविधानप्रतिकूल वा भेदभावजन्य भन्ने देखिएन। अतः उक्त वाक्यांश बदर नै गर्नुपर्ने अवस्था भने देखिएन।

१५. न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित अधिकृतहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको अभिलेख न्याय सेवा आयोगमा रहने हुँदा व्यवहारिक रूपमा न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूको मूल्याङ्कन गर्न निजामती सेवा ऐनको दफा २० बमोजिमको बढुवा समितिले नमिल्ने भन्ने पनि तर्क रहेको देखिन्छ। सो बारेमा विचार गर्दा ऐनको दफा २० बमोजिम गठन हुने बढुवा समितिले सोही ऐनको दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा बढुवा गर्ने प्रयोजनको लागि योग्यता पुगेका निजामती सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका सम्भाव्य अधिकृतहरूको अभिलेख सम्बन्धित निकायहरूबाट भिकाई निजहरूले प्राप्त गरेको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन वापतको अङ्कसमेतलाई हेरी दफा १९(२) (ख) बमोजिम सिफारिश गर्नुपर्दछ। यस प्रयोजनको लागि नेपाल न्याय सेवा बाहेक अन्य सेवाहरूको लागि निजामती कर्मचारीहरूको केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा अभिलेख रहने कर्मचारीहरूको सोही मन्त्रालयबाट त्यस्तो अभिलेख भिकाई हेर्न सक्ने र नेपाल न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीको हकमा न्याय सेवा आयोगमा रहेको निजहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन लगायतको अभिलेख भिकाई हेरी ऐनको दफा १९ बमोजिम निजामती सेवाको सचिव पदमा बढुवा प्रक्रिया प्रशस्त गर्नुपर्ने देखिन्छ। तर विपक्षी बढुवा समितिसमेतले ऐनको दफा ६ को उपदफा (१क) को कानूनी व्यवस्थाको गलत व्याख्या गरी दफा १९ बमोजिम सचिव पदमा हुने बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारहरूको छनौट गर्ने फराकिलो दायरालाई नै सीमित र संकुचित गर्ने गरेको देखियो। त्यसैले अब उपरान्त सचिव पदमा बढुवा सिफारिश र बढुवा नियुक्ति गर्दा सोको लागि योग्य र सम्भाव्य नेपाल न्याय सेवाका राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूसमेतलाई बढुवाको प्रक्रियामा समावेश

गराई सिफारिश गर्नु, सो प्रयोजनको लागि न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसहितको अभिलेख न्याय सेवा आयोग वा जो जोसँग बुझ्नु पर्ने हो बुझी मागी सचिव पदको बहुवाको लागि उम्मेदवार सिफारिश गर्ने निर्णय गर्नु र सो सिफारिशभित्र परेका उम्मेदवारहरूमध्येबाट दफा १९ बमोजिम निजामती सेवाको सचिव पदमा बहुवा गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिएको छ। अब, जहाँसम्म न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन नियुक्ति, सरूवा र बहुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम ११ को उपनियम (१) को अन्तिम वाक्यमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने व्यवस्था समेतले न्याय सेवाभित्रकै कर्मचारीहरूमा विभेद गरेको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको माग रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त नियम ११(१) मा "कुनै समूहको रिक्त राजपत्राङ्कित पदहरूमा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा गर्नको निमित्त त्यस्तो रिक्त पदभन्दा एक श्रेणीमुनिको पदमा नियमावलीको नियम ७५ को खण्ड (ख) बमोजिमको सेवा अवधि र हाल बहाल रहेको पदमा सेवा प्रवेशको लागि निर्धारित न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेका सम्बन्धित समूहका कर्मचारी सम्भाव्य उम्मेदवार हुनेछन्" भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसरी प्रस्तुत नियम ११(१) को व्यवस्था नेपाल न्याय सेवाका सबै समूहका राजपत्राङ्कित सबै श्रेणीका पदहरूमा कार्यक्षमताको आधारमा बहुवा गर्नको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि गरिएको देखिन्छ। त्यसैले यो व्यवस्थालाई न्याय सेवाभित्रको कुनै एउटा समूह वा सो समूहअन्तर्गतको राजपत्राङ्कित कुनै एउटा श्रेणी वा पदको हकमा मात्र लागू हुने व्यवस्था भनी निरपेक्ष रूपमा हेर्न र अर्थ गर्न मिल्दैन। अर्को शब्दमा उक्त व्यवस्था न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीदेखि माथिका सबै श्रेणी र पदहरूमा

समान रूपमा लागू हुने सामान्य व्यवस्था भन्ने देखिन्छ।

१६. नेपाल न्याय सेवाअन्तर्गत भिन्नभिन्न समूहहरू गठन भएको र ती समूहअन्तर्गतको कामको प्रकृति, त्यस्तो काम गर्न आवश्यक पर्ने कार्य विशिष्टता र क्षमतालगायतका आधारमा बेग्लाबेग्लै समूहअन्तर्गत बेग्लाबेग्लै विशिष्टीकृत प्रशासन गर्ने उद्देश्यले त्यस्ता समूहहरू गठन भएको देखिन्छ। सोही अनुरूप नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा न्याय सेवाको राजपत्राङ्कित पदमा बहुवा गर्दा तोकिएबमोजिम योग्यता पुगेका सम्बन्धित समूहका कर्मचारीहरूलाई मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने गरी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

१७. नियम ११(१) को अन्तिम वाक्यांशमा प्रयुक्त भएको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने शब्दहरूलाई सोही नियम ५ सँग सादृश्य गरी हेरिएमा सो नियम ५ ले न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको कर्मचारीलाई समूहीकृत गरिएको छैन। यस अवस्थामा निवेदकहरूले दावी गरे जस्तो नियम ११(१) को उक्त वाक्यांशले न्याय सेवाभित्रको कुनै एउटा समूहको विशिष्ट श्रेणीमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा अर्को समूहको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृतलाई बहुवा हुन नमिल्ने गरी बाहेक गरेको हो कि भन्ने जस्तो लाग्दछ। तर नियम ५ ले विशिष्ट श्रेणीको कर्मचारीलाई समूहीकृत नगर्ने जुन व्यवस्था गरेको छ, त्यसको आशय हेर्दा विशिष्ट श्रेणीमा बहुवा भइसकेपछि मात्र कुनै एउटा समूहबाट अर्को समूहमा जानसम्म रोक नलगाई खुल्ला गरेको देखिन्छ। तर नियम ११(१) को अन्तिम हरफमा रहेको "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांशले न्याय सेवाको कुनै समूहको रिक्त रहेको विशिष्ट श्रेणीको पदमा कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवा हुनको लागि भने सम्बन्धित समूहको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको अधिकृत मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने देखिन आउँछ। यदि निवेदकहरूले दावी गरे जस्तो न्याय

सेवाको कुनै एउटा समूहको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवा हुन सो सेवाको जुनसुकै समूहको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई योग्य मान्ने हो भने न्याय सेवाभित्रको समूह विभाजनको औचित्य माथि नै प्रश्न चिन्ह खडा हुन पुग्दछ। किनभने नियम ११(१) लाई यस इजलासले केवल विशिष्ट श्रेणीको बढुवामा मात्र आकर्षित हुने व्यवस्थाको रूपमा हेरी निरपेक्ष रूपमा त्यसको व्याख्या गर्ने स्थिति छैन।

१८. न्याय सेवाभित्र समूह प्रणाली कायम रहेसम्म नियम ११(१) को अन्तिम हरफमा प्रयुक्त "सम्बन्धित सेवाका" भन्ने वाक्यांशको उपस्थिति वा विद्यमानतालाई नकार्न सकिँदैन। यदि सो वाक्यांश भिक्किदिने हो भने न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बढुवा) नियमहरू २०५१ को समग्र उद्देश्य र संरचना नै खल्वलिन जाने देखिन्छ। त्यसैले न्याय सेवाभित्र समूह प्रणालीको औचित्यलाई अन्यथा नगरेसम्म उक्त वाक्यांशलाई भेदभावपूर्ण वा अनावश्यक मान्न सकिने अवस्था छैन। न्याय सेवाभित्रको समूह प्रणालीलाई निवेदकहरूले कुनै प्रतिवाद वा अन्यथा भन्न सक्नु भएको पनि छैन। समूह प्रणालीको औचित्यमा कुनै प्रश्न नै नउठाई त्यसलाई स्वीकार गर्ने तर तदनुरूप सम्बन्धित समूहका रिक्त राजपत्राङ्कित पदमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा हुने बढुवाको लागि सम्बन्धित समूहका कर्मचारीलाई मात्र सम्भाव्य उम्मेदवार मान्ने स्कानूनी व्यवस्थालाई चाहिँ अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्ने मागदावी विरोधाभाषपूर्ण देखिएको छ।

१९. अर्कोतर्फ, न्याय सेवाको विशिष्ट श्रेणीको पदमा बढुवाको लागि नियम ११(१) को विवादित वाक्यांशलाई बाधक मानी बदर नै घोषित गर्दा पनि निवेदकहरूले दावी गरे जस्तो न्याय सेवाको कुनै एउटा समूहको विशिष्ट श्रेणीको पदमा अर्को समूहसमेतबाट बढुवा गर्न स्वतः

मार्ग प्रशस्त हुन सक्तैन। किनभने फैसलाको माध्यमबाट कुनै कानूनको समग्र संशोधन वा परिमार्जन गर्ने कार्य यस अदालतले गर्ने होइन। त्यसमा सम्बन्धित निकाय नै निर्णायक हुन्छ। त्यसैले विवादित वाक्यांश भिक्का वा बदर गर्दा उत्पन्न हुने असर र सो नियमको प्रयोगमा देखापर्ने जटिलताहरूलाई नहेरी सतही रूपमा त्यसलाई भिक्न वा बदर गर्न पनि सकिँदैन। न्याय सेवाभित्रको राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीदेखि माथिका सबै श्रेणी र पदहरूमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बढुवाका लागि सम्भाव्य उम्मेदवार तोक्नको लागि सामान्य रूपमा राखिएको सो व्यवस्थालाई प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट बदर गर्न मनासिव पनि हुँदैन। तसर्थ रिट निवेदकहरूले न्याय सेवाअन्तर्गत कायम रहेको समूह प्रणालीलाई स्वीकार गरेको अवस्थामा सो प्रणालीलाई नै धरासायी हुने गरी नियम ११(१) को अन्तिम हरफमा प्रयुक्त सम्बन्धित समूहका भन्ने वाक्यांश भिक्न वा बदर गर्न मिल्ने देखिएन। अतः नियम ११(१) को अन्तिम हरफमा प्रयुक्त "सम्बन्धित समूहका" भन्ने वाक्यांश बदर गरिपाऊँ भन्ने हदसम्मको रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यो आदेशको प्रतिलिपिसमेत राखी आवश्यक कार्याथ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई लेखी पठाउनु। साथै प्रस्तुत आदेशको वीधार्थ फैसला कार्यान्वयन महानिर्देशनालयसमेतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल मंसिर २१ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत (उप सचिव):- विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८९९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
मुद्दा नं.०६७-WF-००१०
आदेश मिति: २०६९।६।२५।५

विषय:- परमादेश समेत ।

निवेदक: जिल्ला धनुषा, धनौजी गा.वि.स.वडा नं.७
घर भई हाल जिल्ला धनुषा जनकपुर
नगरपालिका वडा नं.४ बस्ने जगदीश
गिरी

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका वडा
नं.८ स्थित जनकपुर चुरोट कारखाना
लि.जनकपुर समेत

- कम्पनी ऐन, २०२१ अनुरूप प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको नियमावली जारी भएको र सो नियमावलीबमोजिम सञ्चालक समितिले बनाएको नियम नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेपछि मात्र लागू हुने भन्ने व्यवस्था रहेबाट जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको नियमावली र जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को हैसियत समान हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली कम्पनी

ऐन, २०२१ को दफा १२ द्वारा प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत नेपाल सरकारले बनाएको नियमावली भन्ने देखिएको हुँदा उक्त नियमावली नेपाल कानूनको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने देखिएकोले सो नियमावलीद्वारा व्यवस्थित हक अधिकारको प्रचलनको लागि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट निवेदन दिन नपाउने भन्ने नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- कारखाना र बीमा संस्थानबीच भएको सम्झौताअनुसार बीमा संस्थानले त्यस्तो बीमा हरेक बर्षको अप्रिल १४ तारिख (प्रायः बैशाख १ गते) देखि मात्र पुनारम्भ गर्ने गरेको देखिएको र निवेदकको बढुवा भई तलब बृद्धि भएको मिति र अवकाश मितिको अवधिभित्र १४ अप्रिल (बैशाख १) परेको नदेखिएको हुँदा बीमा संस्थानको नियमअनुसार निवेदकले दावीबमोजिमको बीमा रकम भुक्तानी पाउने अवस्था देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता प्रकाश के.सी.
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
शर्मा पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ता राजिव
आचार्य

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२,१०७(२)

- कम्पनी ऐन २०२१ को दफा ११, १२, १३७(क)
- जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५६ को ७३(क)(२)

आदेश

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की: यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने आदेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छः-

म निवेदक तत्कालीन धान चामल निर्यात कम्पनी जनकपुरमा मिति २०३२।१।२६ गतेबाट अधिकृत छैठो पदमा नियुक्ति पाई कार्य गर्दै आएकोमा उक्त कम्पनीबाट जनकपुर चुरोट कारखाना लि.मा मिति २०४०।३।१९ को अन्तर संस्थान निर्णय बमोजिम मिति २०४०।३।२० बाट हाजीर हुने गरी छैठो तहमा सरुवा गरियो । मेरो कार्य सन्तोषजनक भएकाले म सातौ तहमा बढुवा भएँ । सोही क्रममा सेवा गर्दै जाँदा सञ्चालक समितिको बैठक नं.१८२५ को निर्णयअनुसार आठौ तह अप्राविधिक पदमा २०६२।७।२ गतेदेखि नै लागू हुने गरी बढुवा गरियो । मैले आफ्नो दायित्व बमोजिम कार्य गर्दै जाँदा यसै परिप्रेक्ष्यमा ०६।१।२४ गतेमा मेरो उमेर ५८ वर्ष पूरा भएकोले कारखानाको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५६ को नियम ७५(क) अनुसार २०६२।१।२५ गतेदेखि लागू हुने गरी कारखानाको सेवाबाट अनिवार्य अवकाश दिइयो । सो आठौ तह अप्राविधिक पदको कायम भएको स्केल बमोजिम विमासम्बन्धी सुविधा नियमावलीमा उल्लेख भएबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय गरी वृद्धि भएको रु.१०,३८०। शुरु स्केलमा विमाङ्क रकम कायम गरी प्रिमियम बुझाउनु पर्नेमा २०६२ साल आषाढ मसान्तसम्म कायम रहेको पूरानै सातौ

तहको तलव स्केल बमोजिम प्रिमियम बीमा संस्थानलाई बुझाएको कुरा मिति २०६२।१।२५ गतेमा अनिवार्य अवकाश पाएपछि कारखानामा आफ्नो सेवाको अवधिभरको हिसाव किताव गर्न जाँदा उक्त कुरा थाहा भयो ।

म निवेदकले तत्कालीन अध्यक्षज्यू जनकपुर चुरोट कारखाना लि. र सञ्चालक समितिमा समेत मेरो आठौ तहको २०६२ साल साउनदेखि लागू तलवमानमा मिति २०६२।७।२ देखि म निवेदकको शुरु स्केल रु.१०,३८०। कायम भै सोहीअनुसार जनकपुर चुरोट कारखाना लि. कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क) बमोजिम मैले खाईपाई आएको २०६२ सालको शुरु तलव स्केल बमोजिम वृद्धि भएअनुसार बीमा संस्थानसँग समन्वय राखी विमाङ्क रकम कायम गरी सोहीबमोजिम बाँकी प्रिमियमवापत रकम कायम गरी सोही बमोजिमको बाँकी रकम कारखानाबाट भुक्तान गराई पाउन मिति २०६२।१०।१० गते माग गरेकोमा मागबमोजिम कारखानाले दिन इन्कार गरी मिति २०६३।१।१५ गते मौखिक जानकारी दिएको हुनाले अन्यायमा परी सम्मानीत अदालतसमक्ष निवेदन प्रस्तुत गरेको छु । विपक्षीले मेरो आठौ तहको शुरु स्केलबमोजिम बीमा रकम जम्मा गरी एकमुष्ट बीमा रकममा वृद्धि हुनुपर्ने रु.१,३८,३००। गरी जम्मा रु.६,२२,८००। भुक्तानी दिनु पर्नेमा जम्मा रु.४,८४,०००। मात्र लिन मलाई दवाव दिइरहेकोमा आजसम्म मैले सो रकम भुक्तानी लिएको छैन । जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क) बमोजिमको बीमा सुविधाबाट वञ्चित गर्ने क्रिया नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(ड), १७ द्वारा प्रदत्त मेरो हकमा प्रत्यक्षतः आघात पर्ने कार्य गरेको हुँदा जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क)(२) बमोजिम शुरु स्केलमा वृद्धि भएबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय गरी वृद्धि

भएअनुसार हुने विमाङ्क रकम कायम गरिनेछु भन्ने सेवा शर्त नियमावलीबमोजिम मेरो मिति २०६२।७।२ देखि लागू हुने गरी बहुवापछिको शुरु स्केल रु.१०,३८०।को विमाङ्क प्रिमियम कायम गरी बीमाको Maturity को मितिसम्ममा थप रकम हुनुपर्नेमा विपक्षीले भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी मलाई विमासम्बन्धी सुविधा दिन इन्कार गरेको क्रिया नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(ड), १७ तथा जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क)(२) समेतको प्रतिकूल भएको हुँदा विपक्षीलाई मेरो बहुवा भै आठौँ तहमा पदस्थापना भएअनुसार सोही पदको शुरु स्केलबमोजिम प्रिमियम कायम गरी बीमा रकम भुक्तानी गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी उद्योग बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना लि. जनकपुर समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।३।३२ को आदेश ।

जनकपुर चुरोट कारखाना लि. कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क)(२) अनुसार बीमा संस्थानसँग समन्वय राख्दा राष्ट्रिय बीमा संस्थानको मिति २०६२।७।२८ को पत्रद्वारा कारखानाको बीमा प्रारम्भ मिति १४ अप्रिल १९८२ भएकोले १४ अप्रिलपश्चात् बहुवा वा बीमाङ्क वृद्धि भएका व्यक्तिहरूको सन्दर्भमा निजहरूको आगामी १४ अप्रिल नपुग्दै बीचमा राजीनामा वा अवकाश प्राप्त भएका व्यक्तिहरूको बीमा कभर नियमअनुसार गर्न नमिल्ने भनी लेखी आएको छ । नियमावलीको नियम ७३(क)(२) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय राखी वृद्धि भएअनुसार हुने विमाङ्क रकम कायम गरिने गरेको तथा कारखाना र बीमा संस्थानबीच भएको पूर्व सहमतिअनुसार बीमा संस्थानले त्यस्तो बीमा हरेक वर्षको अप्रिल १४ तारिख (प्रायः बैशाख १ गते) देखि मात्र पुनारम्भ गर्ने गरेकोले विपक्षीको तलव वृद्धि भएको मिति, अवकाश मितिको अवधिभित्र १४ अप्रिल (बैशाख १) नपरेको हुँदा बीमा संस्थानको नियमअनुसार विपक्षीको दावीबमोजिमको बीमा रकम भुक्तानी नपाउने प्रष्ट छ । विपक्षीले सञ्चालक समितिमा दिएको भनिएको निवेदनको अन्तिम टुगो नलाग्यै मागबमोजिमको रकम दिन इन्कार गरी मिति २०६३।१।१५ गते मौखिक जानकारी दिएको भनी सर्वथा भ्रूठा व्यहोरा उल्लेख गरी निवेदन दर्ता गराउनु भएको छ । हामीले नियमावलीको नियम ७३ (क)(२) समेतको अक्षरस पालना गरेको, कानूनको प्रतिकूल कुनै कार्य हामीबाट नभएको, कानूनबमोजिम गरेको कार्यबाट विपक्षीलाई संविधानद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको मान्न नसकिने समेतका आधारबाट विपक्षीको दावी खारेज होस् भन्ने जनकपुर चुरोट कारखाना लि., सोका महाप्रबन्धक र महानिर्देशक समेतको लिखित जवाफ ।

निवेदक जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी भएको र निजको नियुक्ति अवकाश तथा बीमाका रकमलगायत सेवा सुविधाहरू सोही

कम्पनीको नियमबमोजिम हुने भएको एवं सो सम्बन्धमा मन्त्रालयले कुनै निर्णय गरिदिएको वा गरी दिनु पर्ने अवस्था नभएकोले विपक्षीले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने नै देखिदैन । यस मन्त्रालयबाट निवेदकको हक जाने कुनै किसिमको कामकारवाही वा निर्णय भएको छैन । निवेदक आफैले पनि त्यस्तो कुनै दावी लिन सकेका छैनन् । यसरी विपक्षी बनाउनु नै नपर्ने निकायलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योग बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता प्रकाश के.सी.ले संयुक्त इजलासबाट फैसला हुँदा उल्लेख भएका नजीरहरू नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको कम्पनी ऐनबमोजिम स्थापित संस्था होइनन् । त्यसकारण ती कुनै पनि नजीर प्रस्तुत मुद्दासँग आकर्षित हुन नसक्ने हुँदा जनकपुर चुरोट कारखानाको कर्मचारी प्रशासन नियमावली, २०५६ कानून नै भएको हुँदा उक्त नियमावलीबमोजिम दायर भएको निवेदन कानूनसंगत नै रहेकोले रिट क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी न्याय निरोपण गर्न मिल्दछ । निवेदक मिति २०६२।७।२ गतेदेखि लागू हुने गरी आठौँ तह अप्राविधिक पदमा बढुवा भै निजको तलव स्केल रु.१०,३८०। कायम भएको छ । सो तहको पदको कायम भएको स्केलबमोजिम जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ मा उल्लेख भएबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय गरी बृद्धि भएको शुरु स्केलमा बीमा रकम कायम गरी प्रिमियम दिनुपर्नेमा पुरानै तहको तलव स्केलबमोजिमको प्रिमियम बीमा रकम संस्थानलाई बुझाएको अवस्था हुँदा निवेदकको बढुवा मितिदेखिनै लागू हुने गरी बीमा रकम प्रिमियम कायम गरी निवेदकलाई रकम

भुक्तानी गर्नु भनी निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना लि. को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता राजिव आचार्यले नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको संस्थानहरूले बनाएको विनियमावली समेतलाई नेपाल कानून सरह मान्यता प्रदान गरी सम्मानीत अदालतले पूर्ण रूपमा ग्रहण गरी फैसला समेत गरिरहेको अवस्था समेतबाट सोही प्रकृतिको जनकपुर चुरोट कारखानाको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ लाई कानून सरह मान्यता प्रदान गरिनु पर्दछ । जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क)(२) मा भएको व्यवस्थाबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय राखी बृद्धि भए अनुसार हुने विमा रकम कायम गरिने गरेको तथा कारखाना र बीमा संस्थानबीच भएको पूर्व सहमतिअनुसार बीमा संस्थानले त्यस्तो बीमा हरेक वर्षको अप्रिल १४ तारिखदेखि मात्र प्रारम्भ गर्ने गरेको हुँदा विपक्षी निवेदकको तलव बृद्धि भएको मिति र अवकाश मितिको अवधिभित्र १४ अप्रिल नपरेको हुँदा बीमा संस्थानको नियम अनुसार निवेदकको दावीबमोजिमको बीमा रकम भुक्तानी गर्न नमिल्ने भएकोले रिट खारेज हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले विपक्षी निवेदकको नियुक्ती, सेवा, शर्त, सुविधा र अवकाशसम्बन्धी कार्यहरू मन्त्रालयले नगर्ने हुँदा र निवेदकको हकमा आघात पर्ने गरी नेपाल सरकारले कुनै कार्य नगरेको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी निवेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निम्न प्रश्न माथि निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो:

- क) जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको कर्मचारी सेवा, शर्त सम्बन्धी नियमावली, २०५६ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा रिट निवेदन दिन मिल्ने हो वा होइन ?
- ख) निवेदकक मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको कर्मचारी सेवा, शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५६ अन्तर्गतको हक प्रचलनको लागि संवैधानिक उपचारको हकअन्तर्गत यस अदालतमा रिट निवेदन दिन मिल्ने हो वा होइन भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १३७(क) अन्तर्गत स्थापना भएको सरकारी कम्पनी भएकोमा विवाद देखिँदैन। उक्त कारखानाको उद्देश्य हेर्दा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उद्योग धन्दाको योगदान बढाउँदै लैजान पर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी जनसाधारणले उपभोग गरी आएको आवश्यक वस्तुहरुको आपूर्तिमा आत्म निर्भर हुनुको साथै देशको आर्थिक समृद्धितर्फ योगदान पुऱ्याउने भन्ने यसको प्रवन्ध पत्रबाट देखिन्छ। यस कारखानाको शेयरवालाहरुमा अर्थ सचिव र एकाउण्टेण्ट जनरल, उद्योग वाणिज्य सचिव र एकाउण्टेण्ट जनरल तथा निर्देशक उद्योग विभाग र एकाउण्टेण्ट जनरल- रहेको र यसको शेयरको खरिद विक्री वा हस्तान्तरण समेत कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १३७क बमोजिम नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संगठित संस्थाहरुलाई मात्र गर्न सकिने यसको प्रवन्धपत्रबाट देखिन्छ। यसरी हेर्दा विपक्षी कारखाना पूर्णरूपमा सरकारी लगानी र स्वामित्व रहेको, नेपाल सरकारले व्ययभार वहन गर्नुपर्ने संस्था भन्ने

देखिन्छ। अर्कोतर्फ प्र. कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १३७(ख) को कानूनी प्रावधान बमोजिम नेपाल सरकारको आदेश वा निर्देशनको पालना गर्नु सो कारखानाको कर्तव्य रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त सो ऐनको दफा ११ बमोजिम उक्त ऐनसँग नवाभिने गरी दफा १२ मा उल्लिखित कुराहरु समेत खुलाई आफ्नो नियमावली बनाउने अधिकार सो कारखानालाई प्राप्त हुनुको साथै यसरी बनाएको नियमावली सम्बन्धित विभागबाट स्वीकृत भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था कम्पनी ऐनमा गरिएको देखिन्छ। सोही कानूनी व्यवस्थाअनुरूप जनकपुर चुरोट कारखानाको नियमावली, २०४३ बनाइएको देखिन्छ। सो नियमावलीको नियम ५४(२) ले ऐन, प्रवन्ध पत्र र सो नियमावलीको अधिनमा रही कारखानाको सुव्यवस्था र सञ्चालनको लागि कर्मचारी तथा मजदुरहरुको नियुक्ति, खोसुवा, बहुवा आदि र सम्पूर्ण आन्तरिक प्रशासन र आर्थिक व्यवस्था सम्बन्धी नियमहरु बनाई लागू गर्न सञ्चालक समितिले सक्ने व्यवस्था गरेअनुरूप जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५६ बनाई उक्त नियमावली सम्बन्धित विभागबाट स्वीकृत भए पश्चात लागू भएको देखिन्छ। यसबाट विपक्षी कारखाना राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा उद्योग धन्दाको योगदान बढाउँदै लैजाने र देशको आर्थिक समृद्धितर्फ योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यले सरकारी कम्पनीको रूपमा खडा गरिएको संस्था देखिएको र यसका कर्मचारीहरुको सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली निर्माण गर्ने तथा संशोधन गर्ने कार्य सम्बन्धित विभागको प्रत्यक्ष नियन्त्रणमा हुने हुँदा विपक्षी कारखाना नेपाल सरकारको प्रत्यक्ष नियन्त्रणमा रहेको संस्था भन्ने देखिन्छ।

३. कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १२ बमोजिम नियम बनाउन सक्ने व्यवस्था कम्पनी ऐनले गरेकोमा विवाद छैन। सो बमोजिम बनेको जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको नियमावली निर्माण भएको र सो नियमावलीले कारखानाको

सुव्यवस्था र सञ्चालनको लागि कर्मचारी तथा मजदुरहरूको नियुक्ति, खोसुवा, बहुवा आदि र सम्पूर्ण आन्तरिक प्रशासन र आर्थिक व्यवस्थासम्बन्धी नियमहरू बनाई लागू गर्न सक्ने अधिकार सञ्चालक समितिलाई प्रदान गरेको छ। तर त्यस्तो नियम नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। यसरी कम्पनी ऐन, २०२१ अनुरूप प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको नियमावली जारी भएको र सो नियमावलीबमोजिम सञ्चालक समितिले बनाएको नियम नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेपछि मात्र लागू हुने भन्ने व्यवस्था रहेबाट जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको नियमावली र जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को हैसियत समान हुने देखिन्छ।

४. सञ्चालक समितिले बनाएको जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५६ नेपाल सरकारको सम्बन्धित विभागले वाध्यात्मक रूपमा जस्ताको तस्तै स्वीकृति गर्ने पर्ने भन्ने नभई लागू हुनको लागि भने स्वीकृति अनिवार्य रहेको अवस्था देखिन्छ। उल्लिखित व्यवस्थाले जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली बनाई लागू गर्ने अन्तिम अधिकार जनकपुर चुरोट कारखानाको सञ्चालक समितिलाई प्रदान गरेको नभई केवल कार्य सहजताका लागि सञ्चालक समितिलाई नियमावलीको मसौदा गर्ने कार्यसम्म सुम्पिएको र सो मसौदा स्वीकृतिको लागि सम्बन्धित विभागमा पेश गर्ने दायित्व पनि सो समितिको रहेको देखिन्छ। यस स्थितिमा जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १२ द्वारा प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत नेपाल सरकारले बनाएको नियमावली भन्ने देखिएको हुँदा उक्त नियमावली नेपाल कानूनको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने देखिएकोले सो नियमावलीद्वारा

व्यवस्थित हक अधिकारको प्रचलनको लागि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८ (२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट निवेदन दिन नपाउने भन्न मिलेन।

५. तसर्थ, तत्काल प्रचलित कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत स्थापित विपक्षी कारखानाले बनाएको कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावलीलाई उक्त कारखाना र त्यसका कर्मचारीहरू बीचको आपसी सम्बन्धको निर्धारण तथा व्यवस्थापन गर्ने आन्तरिक बन्दोवस्तको लिखत मात्र मान्नु पर्ने भनी विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको कर्मचारी सेवा शर्त सम्बन्धी नियमावली, २०५६ लाई नेपाल कानूनको रूपमा मान्यता दिन वा अंगिकार गर्न सकिने अवस्था देखिएन भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको रायसँग सहमत हुन सकिएन।

६. अव निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३ (क)(२) मा उल्लिखित शुरु स्केलमा बृद्धि भएबमोजिम बीमा संस्थानसँग समन्वय गरी बृद्धि भएअनुसार हुने बीमा रकम कायम गरिने भन्ने व्यवस्थाबमोजिम मिति २०६२।७।२ देखि लागू हुने गरी बहुवा पछिको शुरु स्केल रु.१०,३८०। को विमा रकम कायम गरी बहुवा भै तेस्रो तहमा पदस्थापना भएअनुसार सोही पदको शुरु स्केलबमोजिम प्रिमियम कायम गरी बीमा रकम भुक्तानीका लागि आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य दावी रहेको छ। निवेदक मिति २०६२।७।२ देखि लागू हुने गरी आठौं तह अप्राविधिक पदमा बहुवा भएकोमा विवाद देखिँदैन। जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३ को व्यवस्था हेर्दा कारखानाको स्थायी कर्मचारीलाई शुरु

तलव स्केलको पाँच वर्षको तलव रकम वरावरको सावधिक जीवन बीमा गरिने व्यवस्था नियम ७३(क)(१) मा र कारखानाको कर्मचारीहरूको शुरु तलव स्केलमा वृद्धि भएमा बीमा संस्थानसँग समन्वय राखी वृद्धि भए अनुसारको विमाङ्क रकम कायम गरिने भन्ने व्यवस्था नियम ७३(क) (२) मा उल्लेख गरिएको देखिन्छ ।

७. निवेदक मिति २०६२।७।२ देखि लागू हुने गरी बहुवा भई मिति २०६२।९।२५ देखि लागू हुने गरी उमेर हदका कारण सेवा निवृत्त भएको भन्ने देखिन्छ । यसरी बहुवा भएपछि शुरु तलव स्केल रु १०,३८०। हुने हुनाले सोहीबमोजिम बीमाङ्क रकम कायम हुनु पर्छ भन्ने नै निवेदकको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना समेतको लिखित जवाफ हेर्दा कारखानाको बीमा प्रारम्भ मिति १४ अप्रिल १९८२ भएकोले १४ अप्रिल (प्रायः वैशाख १ गते) पश्चात् बहुवा वा बीमाङ्क वृद्धि भएका व्यक्तिहरूको सन्दर्भमा निजहरूको आगामी १४ अप्रिल नपुग्दै बीचमा राजीनामा वा अवकाश प्राप्त भएका व्यक्तिहरूको बीमा कभर नियमानुसार गर्न नमिल्ने भनी बीमा संस्थानसँग समन्वय राख्दा राष्ट्रिय बीमा संस्थानको मिति २०६२।७।२८ को पत्रद्वारा लेखी आएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । विपक्षीको उक्त भनाईलाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको पनि देखिँदैन । यसरी विपक्षी कारखाना र बीमा संस्थानबीच भएको सम्झौताअनुसार बीमा संस्थानले त्यस्तो बीमा हरेक वर्षको अप्रिल १४ तारिख (प्रायः वैशाख १ गते) देखि मात्र पुनारम्भ गर्ने गरेको देखिएको र निवेदकको बहुवा भई तलव वृद्धि भएको मिति र अवकाश मितिको अवधिभित्र १४ अप्रिल (वैशाख १) परेको नदेखिएको हुँदा बीमा संस्थानको नियमअनुसार निवेदकले दावीबमोजिमको बीमा रकम भुक्तानी पाउने अवस्था देखिन आएन ।

८. तसर्थ विवेचित आधार कारणबाट निवेदक मागबमोजिम बहुवा भएको पदको शुरु

स्केलबमोजिम प्रिमियम कायम गरी बीमा रकम भुक्तानी गर्नु भन्ने आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतबहादुर कार्की

माननीय न्यायाधीश वैद्यनाथ उपाध्यायको राय

यसमा निवेदकले जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५६ बमोजिम मिति २०६२।७।२ देखि लागू हुने गरी बहुवा भएपछि कायम भएको शुरु स्केलबमोजिम बीमाङ्क कायम गरी प्रिमियम तिर्नुपर्नेमा विपक्षीले भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी बीमासम्बन्धी सुविधा दिन इन्कार गरेको क्रिया नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२ (ड), १७ तथा जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ को नियम ७३(क)(२) समेतको प्रतिकूल भएको भनी बहुवा पदस्थापना भएअनुसार सोही पदको शुरु स्केलबमोजिम प्रिमियम कायम गरी बीमा रकम भुक्तानी गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशलगायतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य दावी लिएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत रिट निवेदन संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडको सञ्चालक समितिले बनाई लागू गरेको कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५६ लाई नेपाल कानूनको मान्यता दिन नसकिने र उक्त नियमलाई विपक्षी कारखाना र यसका कर्मचारीहरूको बीचको सम्बन्धलाई परिभाषित गर्ने तथा व्यवस्थित गर्ने लिखत वा सम्झौताको हैसियतमा मात्र हेर्नु बुझ्नु पर्ने हुँदा यस्तो सम्बन्धको जरियाबाट उत्पन्न विवादको सम्बन्धमा तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने भन्ने

आफ्नो राय कायम गरी संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं.०६७६ मा भएको संयुक्त इजलासको निर्णयमा उक्त इजलासको रलिङ्ग बाभिन गई कानूनको व्याख्यासम्बन्धी प्रश्न उठेको भनी पूर्ण इजलासमा पेश गर्ने आदेश दिएको देखिएकोले सर्वप्रथम जनकपुर चुरोट कारखाना लि.को कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५६ नेपाल कानूनको परिभाषाअन्तर्गत पर्छ वा पर्दैन र उक्त नियमावलीले व्यवस्था गरेको हक अधिकारको प्रचलनका लागि यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १३७(क) अन्तर्गत स्थापना भएको र यसको स्थापना हुँदा अन्य निजी कम्पनी सरह प्रवन्धपत्र र नियमावलीको व्यवस्था गरेको सरकारी कम्पनी भन्नेमा विवाद देखिँदैन । कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा ११ बमोजिम उक्त ऐनसँग नवाभिने गरी दफा १२ मा उल्लिखित कुराहरू समेत खुलाई आफ्नो नियमावली बनाउने अधिकार विपक्षी कारखानालाई प्राप्त भएकोले सोही कानूनी व्यवस्थाअनुरूप जनकपुर चुरोट कारखानाको नियमावली, २०४३ बनाइएको देखिन्छ । सो नियमावलीको नियम ५४(२) ले ऐन, प्रवन्धपत्र र सो नियमावलीको अधिनमा रही कारखानाको सुव्यवस्था र सञ्चालनको लागि कर्मचारी तथा मजदुरहरूको नियुक्ति, खोसुवा, बहुवा आदि र सम्पूर्ण आन्तरिक प्रशासन र आर्थिक व्यवस्थासम्बन्धी नियमहरू बनाई लागू गर्न सञ्चालक समितिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ ।

शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त अनुसार राज्यको तीन अंग मध्ये कानून बनाउने मुख्य अख्तियारी व्यवस्थापिकाको भएको तथ्य संवैधानिक विधिशास्त्रमा सर्वस्वीकार्य रूपमा रहेको छ । व्यवस्थापिकाले संविधानले निर्धारण गरेको प्रक्रिया बमोजिम विधेयक पेश गरी ऐनको रूप लिने, र

व्यवस्थापिकाको बैठक नवसेको अवस्थामा तत्काल केही गर्न आवश्यक परेको स्थितिमा जारी भएका अध्यादेश स्वीकार गरी त्यसले ऐनको रूप लिने व्यवस्था देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा आधार लिएको तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ९ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कुनै पनि विषयमा बनाइने ऐनहरू सर्वप्रथम विधेयकको रूपमा प्रस्तुत भई संसदमा पेश हुने र संसदको दुवै सदनबाट उक्त विधेयक पारित भएपछि मात्र संसदमा प्रस्तुत विधेयकले कानूनको रूप धारण गर्ने देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ८ मा पनि व्यवस्थापन कार्यविधि अन्तर्गत यस प्रकारको व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

यसरी संविधानतः कानून निर्माणको सम्पूर्ण अधिकार व्यवस्थापिकालाई भएतापनि राज्यले सम्पादन गर्नुपर्ने कार्य क्षेत्रको व्यापकता र विविधताको कारणले हरेक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित कानूनको निर्माण गर्ने विशेषज्ञता र पर्याप्त समय व्यवस्थापिकालाई प्राप्त नहुने भएकोले प्राविधिक तथा विशिष्ट ज्ञानको आवश्यकतापर्ने विषयहरूमा ऐनको रूपमा आधारभूत नीति निर्धारण गरी सोको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने विस्तृत कानूनको निर्माण गर्न कार्यपालिका तथा सो अन्तर्गतका अन्य निकायहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्ने गरिएको पाइन्छ । तर यसरी प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत स्वेच्छाचारी रूपमा कानून निर्माण गर्न नपाइने भएकोले यसका लागि निश्चित सिद्धान्त र सीमाको विकास भएको पाइन्छ । प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत कानूनको निर्माण गर्दा सम्बन्धित ऐनसँग बाभिने गरी गर्न नपाइने र प्रत्यायोजित अधिकार मूल ऐनको स्पष्ट अख्तियारीवेग पुनः प्रत्यायोजन हुन नसक्ने सिद्धान्तको विकास भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा Sub-delegation को सिद्धान्त क्रियाशील हुन्छ । त्यो हो Delegatus non potest delegare अर्थात् A delegate cannot further delegate unless the parent law itself gives authority to the

government to that effect. यस प्रकार कुनै ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अधिकारको प्रयोग गरी कुनै ऐन निर्माण गरिन्छ भने ऐनले स्पष्ट अख्तियार दिएको अवस्थामा बाहेक त्यस्तो नियमले कानून निर्माण गर्ने अख्तियार पुनः प्रत्यायोजन गर्न मिल्दैन । यदि यसरी पुनः प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी कुनै नियम बनाइन्छ भने त्यसले कानूनको स्थान ग्रहण गर्न सक्दैन ।

उल्लिखित सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिमा संसदबाट पारीत भई कानूनको रूप धारण गर्ने ऐन बाहेकको कानूनको मान्यता पाउने अन्य “सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम” को स्रोत र निर्माण हुने प्रक्रिया फरक हुने भएपनि यी कानूनहरूको निर्माण कुनै एक निकायबाट मात्र हुने नभई संविधान वा कुनै ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सोही ऐनमा उल्लिखित उद्देश्य प्राप्तिको लागि कार्यपालिका वा कुनै संवैधानिक निकाय वा कुनै पेशा, व्यवसायको नियमनका लागि ऐनले नै सिर्जना गरेको नियमनकारी निकायहरूबाट हुने गरेको देखिन्छ । व्यवस्थापिकाले बनाएको ऐन बाहेक अन्य कुनै नियम, विनियम तथा उपनियमहरूले कानूनको हैसियत प्राप्त गर्नको लागि यस्ता नियम, विनियम तथा उपनियमहरू बनाउने बारेमा सम्बन्धित सरकारी निकाय वा नियमनकारी निकायलाई प्रचलित ऐनले नै कुन उद्देश्य प्राप्तिको लागि त्यस्ता नियम वा विनियम बनाउने हो सो समेत किटान गरी नियम वा विनियम बनाउने अधिकार प्रत्यायोजन गरेको हुनु पर्दछ । यसरी ऐनले दिएको अख्तियारी प्रयोग गरी सोही ऐनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बनाइएका नियम, विनियम, उपनियमले मात्र कानूनको मन्यता पाउने हुन्छ ।

नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ (ड) ले गरेको कानूनको परिभाषा अनुसार सबै नेपाल ऐनहरू, नेपालको कुनै भागमा कानून सरह लागू हुने “सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम” लाई कानून मानेको देखिन्छ । विपक्षी जनकपुर चुरोट कारखाना एउटा सीमित दायित्व

भएको सरकारी कम्पनी हो । अन्य कम्पनी सरह यसले पनि कम्पनीको प्रबन्धपत्र र नियमावली बनाई स्थापना भएको देखिन्छ । यसबाट विपक्षी कारखाना कुनै ऐन वा कानूनद्वारा स्थापित सरकारी निकाय, विभाग वा नियमनकारी निकाय नभई तत्काल प्रचलित कम्पनी ऐन, २०२१ अनुसार तयार पारिएको प्रबन्धपत्र तथा नियमावलीमा गरिएको व्यवस्थाअनुसार दर्ता भएको एउटा उद्योग भएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । यो कारखानामा नेपाल सरकारको स्वामित्व रहेको तथा यसका सबै सेयर धनीहरू सरकारी निकाय वा विभाग भएको देखिए पनि यसलाई सरकारी निकाय वा विभाग सरहको मान्यता प्रदान गर्न मिल्ने देखिँदैन । यसका अतिरिक्त सरकारको तर्फबाट गर्नुपर्ने कुनै सार्वजनिक दायित्व वा जिम्मेवारी उक्त कारखानाले गर्नुपर्ने भनी कुनै प्रचलित कानून वा ऐनले तोकेको पनि देखिँदैन ।

यस स्थितिमा शेयरधनीको रूपमा नेपाल सरकार वा यसको कुनै विभाग वा कार्यालय रहेको भन्ने कारणले मात्र अन्य निजी लगानीमा स्थापित कम्पनी वा प्रतिष्ठानको भन्दा बढी वा विशेष हैसियत वा कानून बनाउने विशेष अख्तियारी प्राप्त गर्दछ भनी व्याख्या गर्नु समानताको सिद्धान्तअनुकूल हुने देखिएन । यदि सरकारी कारखाना भएको कारणले कम्पनी ऐन, २०२१ को दफा १२ बमोजिम बनाएको नियमावली प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत बनाएको मान्ने हो भने पनि सो नियमावलीको नियम ५४(२) ले कारखानाको सुव्यवस्था र सञ्चालनको लागि कर्मचारी तथा मजदुरहरूको नियुक्ति, खोसुवा, वढुवा आदि र सम्पूर्ण आन्तरिक प्रशासन र आर्थिक व्यवस्था सम्बन्धी नियमहरू बनाई लागू गर्न सञ्चालक समितिलाई प्रदान गरेको अधिकार प्रत्यायोजित अधिकार पुनः प्रत्यायोजन हुन नसक्ने भन्ने सिद्धान्तको विपरीत देखिन जान्छ । कुनै उद्योग व्यवसाय वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले कम्पनी ऐनबमोजिम स्थापित कारखाना वा कम्पनीका

सञ्चालक समितिले बनाएका नियमावलीलाई नेपाल कानूनको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने भनी व्याख्या गर्दा यस्तै प्रकृतिका विभिन्न संघ संस्थाहरूले बनाएका नियमलाई पनि नेपाल कानून मान्नु पर्ने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ। जुन कुरा यस अदालतबाट स्थापित सिद्धान्त र न्यायिक पुनरालोकनको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ।

यस स्थितिमा प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित जनकपुर चुरोट कारखानाको कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५६ लाई कानून मान्न तथा उक्त नियमावलीमा व्यवस्थित हकलाई कानूनी हक मान्न नमिल्ने देखिँदा त्यस्तो हकको प्रचलनको लागि तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुने देखिएन। जनकपुर चुरोट कारखानाको कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५६ लाई नेपाल कानूनको मान्यता दिन मिल्ने गरी व्याख्या भएको बहुमत रायसँग सहमत हुन नसकेकोले यो छुट्टै राय व्यक्त गरेको छु।

तसर्थ, जनकपुर चुरोट कारखानाको कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली, २०५६ लाई नेपाल कानूनको रूपमा मान्यता दिन सकिने अवस्था नभएकोले सो नियमावलीमा व्यवस्थित हकलाई पनि कानूनी हक मान्न नमिल्ने हुँदा त्यस्तो हकको प्रचलनको लागि यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन नसक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। रिट निवेदन खारेज गर्ने बहुमतको निर्णयमा सहमत भएपनि मुद्दाको तथ्य भित्र प्रवेश गरी निर्णय गरेको निर्णयाधारमा असहमत भएकोले आफ्नो छुट्टै निर्णयाधार प्रस्तुत गरेको छु। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

इति संवत् २०६९ साल असोज २५ गते रोज ५ शुभम् इजलास अधिकृत:- कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं. ८९००

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रि.नं. २०६८-WO-१०४१
आदेश मिति: २०६९।६।८।२

विषय: उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: का.जि.,का.म.न.पा.वडा नं. ३४ बस्ने
गोरखा बडीमालिका जे.भी.कम्पनीको
तर्फबाट अख्तियारप्राप्त विजय मल्ल
विरुद्ध

विपक्षी: सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालय,
ताहाचल समेत

- २० महिनामा सम्पन्न गर्ने प्रतिवद्धतासहित सम्झौता गरिएको कार्य ५ वर्ष व्यतीत हुँदासम्म पनि सम्पन्न नगर्ने तथा पटकपटक काम छाडी हिड्ने र सम्बन्धित कार्यालयले उपस्थित भई कार्य सुचारु गर्न पटकपटक मौका दिँदा समेत कामप्रति उदासीनता देखाउने कार्य प्रारम्भिक रूपमा नै गैरजिम्मेवारपूर्ण देखिन आउने।
- सार्वजनिक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने जिम्मेवारी लिने पक्षले तोकिएको समयमा, तोकिएको गुणस्तर कायम गर्दै सम्झौताबमोजिमको कार्य गर्नु कानूनी र नैतिक दायित्व भएकाले भौतिक पूर्वाधारको अपर्याप्तता खड्किएको विकासोन्मुख मुलुकमा द्रुततर रूपमा भौतिक पूर्वाधार विकास गर्दै लैजानुपर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको वस्तुतथ्यलाई यस क्षेत्रमा संलग्न सबैले हृदयंगम गर्नुपर्ने।

- आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न हरसम्भव प्रयास गर्दागर्दै पनि काबूबाहिरको परिस्थिति पर्न गई कार्य सम्पन्न हुन नसक्नु अर्कै स्थिति हो तर यसको लागि प्रयास गरेको समेत पनि नदेखिनुलाई उचित मान्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.८)
- कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सम्झौताअनुरूपको दायित्व सारभूतरूपमा पालना नगरेको अवस्थामा कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय अन्यथा देखिन नआउने ।
(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता दुर्गाबन्धु
पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१)(ग)

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

म निवेदक समेतले दर्ता गरेको गोरखा कन्स्ट्रक्शन कम्पनी नेपाल प्रा.लि. र हरिसिंह बोहोरा समेतले दर्ता गरेको बडीमालिका निर्माण सेवा कम्पनी प्रा.लि. का बीच भएको सम्झौताबमोजिम खडा गरिएको गोरखा बडीमालिका जे.भी. कम्पनीले नेपालगञ्ज नगरपालिका कार्यालयसँग सम्झौता गरी नेपालगञ्ज स्थित महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको डिग्री ब्लक, गर्ल्स होस्टेल तथा बाउण्ड्री बाल निर्माण कार्यको लागि रु.१,९६,७८,३२३।४६ मा ठेक्का लिएको थियो । पचास प्रतिशतभन्दा बढी काम सम्पन्न गरेपछि देशमा विद्यमान रहेको

राजनीतिक संक्रमणकालीन अवस्था, बन्द हडताल, घेराउ जस्ता कारण र निर्माण सामग्रीमा भएको तीव्र मूल्यवृद्धि, निर्माण सामग्रीको अभाव, इन्धनको अभाव, जे.भी. पार्टनर हरिसिंह बोहोराको दुःखद निधन तथा रु.३१,७६,०१७।६९ (भ्याट सहित) को छैटौँ रनिङ्ग बीलको भुक्तानी नदिएको र उल्टै जे.भी. कम्पनीको तर्फबाट नगरपालिकाको पक्षमा जारी गरेको परफमेन्स बन्डको रूपमा रहेको रु.९,८५,०००।- रकम पर्याप्त हुँदाहुँदै नगरपालिकाले रु. १५,००,०००। (प्रन्ध लाख) थप बैंक ग्यारेन्टी मागी दैनिक काम चलाउनको लागि थोरै रकम मात्र उपलब्ध गराउने र बैंक जमानतको आधारमा निर्माण सामग्री उपलब्ध गराउन नगरपालिका जमानी बसी दिने सहमती भएकोमा सो काम समेत नगरपालिकाले नगरी उक्त गैरकानूनी रूपमा थपिएको बैंक ग्यारेन्टी समेत जम्मा रु. २४,८५,०००।- को बैंक ग्यारेन्टी दावी गरी भुक्तानी लिएको र सार्वजनिक खरीद ऐन बमोजिमको मूल्यवृद्धि (Price Excalation) को पटकपटक माग गर्दा पनि त्यसप्रति वेवास्ता गरेको कारणले निर्धारित समयभित्र काम सम्पन्न हुन सकेको थिएन ।

यसै बीचमा नगरपालिकाले मिति २०६८।७।६ को पत्रबाट सोही मितिदेखि करार भंग भएको जानकारी गराएको सम्बन्धमा प्रचलित कानूनबमोजिम आवश्यक कानूनी उपचारमा जाने यस कम्पनीको हक सुरक्षित नै छ ।

मूल्यवृद्धि अनुसार ठेक्काको रकममा वृद्धि गरी २०६८ चैत मसान्तसम्मको समय अवधि थप गर्न अनुरोध गर्दागर्दै नगरपालिकाले मिति २०६८।७।१८ को पत्रबाट सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयलाई कालोसूचीमा राख्नका लागि अनुरोध गरी पठाएबमोजिम मिति २०६८।१०।२६ को पत्रबाट स्पष्टीकरण माग गरेकोमा मिति २०६८।११।३ मा पत्र बुझी सोको जवाफ मिति २०६८।१२।२ मा पेश गरेको भएतापनि सो जवाफलाई वास्तै नगरी मिति

२०६९।१।१५ को गोरखापत्रमा यस जे. भी. कम्पनीलाई १ वर्ष ६ महिनाको लागि कालोसूचीमा राख्ने भनी सूचना प्रकाशन गरिएकोले साँच्चै अन्यायमा परी न्यायिक उपचारको निमित्त प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालत समक्ष उपस्थित भएको छु ।

ठेक्काको काममध्ये पचास प्रतिशत काम सम्पन्न भएको कुरा नगरपालिकाले लेखेको मिति २०६८।७।१८ को पत्रमा स्वीकार गरेको तर जम्मा ठेक्का रकम रु.१,९६,७८,३२३।४६ भएकोमा पचास प्रतिशत रकम नदिई जम्मा रु. ७०,१०,७५०।०५ मात्र भुक्तान गरेको कुरा समेत स्वीकार गरेको र पटकपटक रनिङ विलको भुक्तानी पाउन अनुरोध गर्दा समेत भुक्तानी नदिएको कारण ठेक्काको काम अगाडि बढाउन नसकेको वस्तुगत यथार्थता स्पष्ट देखिएको छ ।

सार्वजनिक खरीद ऐनको दफा ६३ को उपदफा (१) बमोजिम कालोसूचीमा राखेको भनिएको छ । जसको अर्थ दफा ६३(१) अन्तर्गत खण्ड (क) देखि (च) सम्मका सबै अवस्थालाई आकृष्ट गर्न खोजेको हुन्छ । तर स्पष्टीकरण पेश गर्ने मौका दिँदा दफा ६३(१)(ग) को अवस्था मात्र देखाई स्पष्टीकरण सोधिएकोमा कालोसूचीमा राख्ने सूचना प्रकाशित गर्दा सो खण्ड (ग) मा मात्र सीमित नरही पुरै ६३(१) लाई प्रयोग गरेबाट निर्णय र स्पष्टीकरण प्रष्टै रूपमा बाझिएको देखिएको छ ।

सन् २०१० जुन महिनासम्मको लागि ठेक्काको अवधि थप गरेको कुरा नगरपालिकाले नै स्वीकार गरेकै छ । जुन अवस्था र परिस्थितिको कारणबाट करारको अवधि जुन २०१० सम्मको लागि बढाइएको हो त्यही अवस्था र परिस्थितिमा २०६८ चैत्रसम्मको लागि म्याद थप अनुरोध गरिएकोमा म्याद थप पनि नगर्ने र निर्णय पनि गरिएन ।

उल्लिखित तथ्य र कानूनको आधारमा विपक्षीहरूको उक्त काम कारवाही र निर्णयबाट

मलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च), १३(१) र १९(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं माथि उल्लिखित कानूनद्वारा प्रदत्त कानूनी हकहरू समेत हनन् हुन गएको र ती हकहरू प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

अतः विपक्षी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयको मिति २०६९।१।१५ को गोरखापत्रमा यस जे.भी.कम्पनीलाई १ वर्ष ६ महिनाको लागि कालोसूचीमा राख्ने भनी गरेको निर्णय र सो निर्णयबमोजिम प्रकाशित सूचना तथा यस सम्बन्धमा निवेदकलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी भएका यावत काम कारवाही निर्णय, सूचना, पत्राचार आदि उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई कालोसूचीबाट हटाई यथावत रूपमा निर्माण तथा ठेक्कापट्टासम्बन्धी कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश लगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो लाग्दा ठहरे बमोजिम हुने गरी उक्त निर्णय र सूचना कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथावत रूपमा निर्माण तथा ठेक्कापट्टासम्बन्धी कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई हेरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै आधार कारण भए यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल कागजात साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवधि व्यतीत

भएपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा छलफल निमित्त मिति २०६९।२।५ को तारिख तोकी सोको सूचना विपक्षीलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

यसमा हाल निवेदन माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदनको कारवाहीलाई अग्राधिकार प्रदान गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६९।२।८ को आदेश ।

तीस दिनभित्र लिखित स्पष्टीकरण पेश गर्न निवेदकलाई सूचना दिएकोमा २०६८।१।१३ मा सूचना प्राप्त गरी सोको ३१ औं दिन मिति २०६८।१।२।३ मा यस कार्यालयमा लिखित स्पष्टीकरण पेश गरेको अभिलेखबाट देखिएकोले त्यसलाई कानूनी आधार मान्न नसकिएको । स्पष्टीकरणमा जुनसुकै कुरा उल्लेख गरे पनि निवेदकले सम्झौताबमोजिमको कार्य सम्पन्न नगरेकोले कानूनबमोजिम कालोसूचीमा राख्नु परेको हो । रिट निवेदनको प्रकरण १ मा निजले सम्झौताबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्न नसकेको कुरा स्वयं स्वीकार गरेको देखिँदा कालोसूचीमा राख्ने गरी यस कार्यालयबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले काम सम्पन्न भएको छैठौं रनिङ्ग वील भुक्तानीका लागि पटक-पटक अनुरोध गरिएकोमा भुक्तानी नदिनुका साथै थप बैंक ग्यारेण्टी माग गरेका कारण रकम अभाव भई समयमा काम सम्पन्न हुन नसकेको हो । निवेदकको कारणबाट सम्झौताबमोजिमको

कार्य सम्पन्न हुन नसकेको नभई विपक्षी नगरपालिकाकै कारणबाट त्यस्तो भएकोतर्फ ध्यान दिइएको छैन । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१)(ग) बमोजिम स्पष्टीकरण सोधिएकोमा दफा ६३(१) बमोजिम कालोसूचीमा राखिएको त्रुटिपूर्ण छ । कालोसूचीमा राख्दा प्रक्रियागत र कार्यविधिगत त्रुटि भएको छ । मैले पेश गरेको स्पष्टीकरण म्याद नाघी पेश भएको भनी हेर्दै नहेरी निर्णयमा पुगेबाट प्राकृतिक न्यायको समेत उल्लंघन भएको छ । न्यायिक विवेकको प्रयोग नगरी कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री दुर्गाबन्धु पोखरेलले कार्यसम्पन्न गर्नुपर्ने गरी सम्झौतामा उल्लेख भएको अवधि तीन पटकसम्म थप्दा पनि निवेदकले कार्यसम्पन्न गर्न सकेको अवस्था छैन । साथै थपिएको समयमा कार्य सम्पन्न नभएमा ठेक्का तोडिने कुराको समेत जानकारी गराइएकै छ । निवेदकलाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१)(ग) बमोजिम नै स्पष्टीकरण सोधिएको र सोही दफा प्रयोग गरी कालोसूचीमा राखिएको हुँदा स्पष्टीकरण सोध्दा र कारवाही गर्दा फरक कानूनी आधार उल्लेख गरेको अवस्था छैन । स्पष्टीकरण ३१ औं दिनमा पेश भएको भन्ने कुरासम्म निर्णयमा उल्लेख भएपनि त्यसलाई हेर्दै नहेरिएको भन्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षको तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस सुनी रिट निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकलाई कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि छ, छैन र निवेदन जिकीरअनुसार सो निर्णय बदर हुनु पर्ने हो,

होइन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा ठेक्का सम्झौताबमोजिमको करीब ५० प्रतिशत कार्यसम्पन्न गरेकोमा छैठौँ रनिङ्ग वीलको भुक्तानी नदिएको, थप बैंक ग्यारेण्टी माग गरेको लगायत विभिन्न कारणबाट समयमा कार्यसम्पन्न हुन नसकी विपक्षी नगरपालिका कार्यालयमा म्याद थपको लागि दिएको निवेदनअनुसार म्याद पनि नथप्ने र निर्णय पनि नगरी उल्टै ठेक्का तोडी कालोसूचीमा राख्न लेखी पठाएअनुसार विपक्षी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयले मैले पेश गरेको स्पष्टीकरण समेत नहेरी स्पष्टीकरण सोधिएभन्दा फरक कानूनी आधारबाट कालोसूचीमा राखेको हुँदा मिति २०६९।१।१५ को निर्णयलगायतका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई यथावत काम गर्न दिनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदकको मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । विपक्षी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयको लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकले स्पष्टीकरण पेश गर्न दिइएको सूचनाबमोजिमको म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेश नगरी ३१ औँ दिनमा पेश गरेको तथा सम्झौताबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्न नसकेकोले कानूनबमोजिम कालोसूचीमा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. यसमा महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको डिग्री ब्लक, गर्ल्स होस्टल र कम्पाउण्ड वाल समेत सम्झौता भएको मितिले २० महिनाभित्र निर्माणसम्पन्न गर्ने गरी निवेदक कम्पनी र विपक्षी नेपालगञ्ज नगरपालिका कार्यालय बीच १५ जनवरी २००७ मा सम्झौता भएको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद रहेको पाइँदैन । सम्झौता रकम रु.१,९६,७८,३२३।४६ भएको उक्त कार्यको लागि निवेदकले मिति २०६३।१०।३ मा कार्यादेश लिएको

देखिन आउँछ । त्यस्तै निवेदकले पटक-पटक गरी तीन पटकसम्म शुरु सम्झौतामा तोकिएको निर्माण सम्पन्न गर्नुपर्ने अवधि थप गर्नको लागि निवेदन दिई विपक्षी नगरपालिकाकोतर्फबाट जुन २०१० सम्म अवधि थपिएको र सो अवधिमा समेत निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न नसकेको कुरालाई रिट निवेदन लेखमा नै स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

४. यस प्रकार निवेदक कम्पनीले पटकपटक म्याद थप गराई सम्झौताको अवधि अस्वाभाविक रूपमा बढाएको देखिए पनि ५० प्रतिशतभन्दा बढी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न नसकेको कुरालाई मानेकै देखिन्छ । सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयबाट प्राप्त यस सम्बन्धी प्रमाणित कागजात अवलोकन गर्दा निवेदकले सम्झौता तथा कार्यतालिकाबमोजिम काम गर्न नसकेकोले प्रगति विवरण पेश गर्न विपक्षी नगरपालिका कार्यालयबाट मिति २०६४।१०।१३ र १५ दिनदेखि निर्माण कार्य बन्द रहेकोले अविलम्ब कार्य सुचारू गर्न मिति २०६५।१।२५ मा पत्राचार भैरहेको देखिन आएबाट प्रारम्भिक चरणदेखि नै निवेदकले सम्झौताको शर्त पालना गरेको मान्न सकिने आधार देखिँदैन ।

५. यसका साथै विपक्षी नगरपालिकाबाट तुरुन्त उपस्थित भई कार्यसञ्चालन गर्न मिति २०६५।३।३ मा निवेदकलाई पत्राचार गरिएको देखिन्छ । तत्पश्चात् मिति २०६५।१।२४ मा सो सम्बन्धी सार्वजनिक सूचना नै प्रकाशित भएको र पुनः मिति २०६५।१।२५ मा कार्य सम्पन्न गर्न पत्राचार गरिएको देखिएको छ । निवेदक स्वयंले २०६५।१।२५ मा काम शुरु गरेको भनी नगरपालिकालाई जानकारी गराएकोमा हालसम्म पनि निर्माणस्थलमा कुनै कार्य शुरु नगरेकोले कालोसूचीमा राख्न नपर्ने आधार भए ७ दिनभित्र लिखित स्पष्टीकरण पेश गर्न मिति २०६६।१।५ मा सूचना दिइएको र सोको जवाफ समेत पेश गरेको देखिन्छ । तर त्यसरी पटक-पटक जनाएको

प्रतिवद्धताविपरीत निर्माण कार्य सुचारु नगरेको हुँदा ठेक्का तोडने कारवाही भैरहेकोले ठेक्का तोड्न नपर्ने कुनै कारण भए ७ दिनभित्र जवाफ पेश गर्न मिति २०६६।१।२४ मा पत्राचार गरिएकोमा अब उप्रान्त निर्माण कार्य निरन्तर सञ्चालन गर्ने छु भनी पुनः प्रतिवद्धता जनाई मिति २०६६।१।२८ मा निवेदन दर्ता गराएको देखिन्छ ।

६. तत्पश्चात् फेब्रुअरी २००८ देखि जुन २०१० सम्म म्याद थप्ने गरी मिति २०६६।१।२।७ मा म्याद थप भएकोमा त्यसरी थपिएको अवधि व्यतीत भैसक्दा समेत काममा कुनै प्रगति नभएको र निर्माण कार्यप्रति कुनै चासो नदेखाएकोले आवश्यक कागजातसहित १० दिनभित्र नगरपालिका कार्यालयमा उपस्थित हुन र नभए आवश्यक कारवाही भैजानेछ भनी मिति २०६६।२।२७ मा पत्राचार गरिएकोमा निवेदक उपस्थित नै नभएको कारण मिति २०६६।७।६ मा ठेक्का तोड्ने निर्णय भई मिति २०६७।७।१८ को पत्रबाट कालोसूचीमा राख्ने कारवाहीको लागि अख्तियारवाला निकाय सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयमा लेखी पठाएको देखिन्छ । विपक्षी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयबाट नेपालगञ्ज नगरपालिकाको उक्त पत्रबमोजिम सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१)(ग) अनुसार कालोसूचीमा राख्ने कारवाही गर्नु नपर्ने कुनै आधार प्रमाण भए सूचना प्राप्त भएको मितिले ३० दिनभित्र लिखित स्पष्टीकरण पेश गर्न मिति २०६६।१०।२६ को पत्रबाट सोधेको र सो पत्र निवेदकले मिति २०६६।११।३ मा बुझी सोको ३१ औं दिनमा मिति २०६६।१२।३ मा स्पष्टीकरण पेश गरेको देखिन आउँछ ।

७. प्राप्त कागजात समेतबाट निवेदकले ५० प्रतिशत कार्यसम्पन्न गरेको देखिएको र सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३ (१)(ग) बमोजिम सारभूत रूपमा कार्यसम्पन्न गरेको भनी मान्न सक्ने अवस्था नभएको भनी विपक्षी सार्वजनिक

खरीद अनुगमन कार्यालयबाट निवेदक कम्पनीलाई १ वर्ष ६ महिनाका लागि कालोसूचीमा राख्ने गरी मिति २०६९।१।१४ मा निर्णय भई सोही १५ गतेको गोरखापत्र दैनिकमा सार्वजनिक सूचना समेत प्रकाशित गरेको देखियो ।

८. उपरोक्त तथ्यगत आधार र अवस्थाहरू हेर्दा निवेदकलाई पटक-पटक अवसर दिँदा समेत तोकिएको निर्माण सम्पन्न गर्न सकेको देखिएन । साथै कालोसूचीमा नराख्नु पर्ने कुनै कारण भए ३० दिनभित्र प्रमाणसहित स्पष्टीकरण पेश गर्न मौका प्रदान गरिएकोमा स्पष्टीकरणमा तोकिएको म्यादभित्र जवाफ पेश नगरी ३१ औं दिनमा मात्र जवाफ पेश गरेको देखियो । २० महिनामा सम्पन्न गर्ने प्रतिवद्धतासहित सम्भौता गरिएको कार्य ५ वर्ष व्यतीत हुँदासम्म पनि सम्पन्न नगर्ने तथा पटकपटक काम छाडी हिड्ने र सम्बन्धित कार्यालयले उपस्थित भई कार्य सुचारु गर्न पटकपटक मौका दिँदा समेत कामप्रति उदासीनता देखाउने निवेदक कम्पनीको कार्य प्रारम्भिक रूपमा नै गैरजिम्मेवारपूर्ण देखिन आउँछ । सार्वजनिक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने जिम्मेवारी लिने पक्षले तोकिएको समयमा, तोकिएको गुणस्तर कायम गर्दै सम्भौताबमोजिमको कार्य गर्नु कानूनी र नैतिक दायित्व पनि हो । अब हाम्रो जस्तो भौतिक पूर्वाधारको अपर्याप्तता खड्किएको विकासोन्मुख मुलुकमा द्रुततर रूपमा भौतिक पूर्वाधार विकास गर्दै लैजानुपर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको वस्तुतथ्यलाई यस क्षेत्रमा संलग्न सबैले हृदयंगम गर्नुपर्ने हुन्छ । परन्तु आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न हरसम्भव प्रयास गर्दागर्दै पनि काबूबाहिरको परिस्थिति पर्न गई कार्य सम्पन्न हुन नसक्नु अर्कै स्थिति हो तर यसको लागि प्रयास गरेको समेत पनि नदेखिनुलाई उचित मान्न सकिँदैन ।

९. निवेदकले एउटा आधारमा स्पष्टीकरण सोधी अर्कै आधारमा कारवाही गरेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । निवेदकलाई मिति २०६६।१०।२६

को पत्रबाट सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१) को खण्ड (ग) बमोजिम सम्झौताबमोजिम कार्य सम्पन्न गर्न नसकेको भन्ने विषयमा नै स्पष्टीकरण सोधिएको देखिन आउँछ। त्यसैगरी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयको टिप्पणी निर्णयमा समेत सोही दफा प्रयोग भई सम्झौताबमोजिमको कार्य पचास प्रतिशत मात्र पूरा गरी सम्झौताअनुरूपको दायित्व सारभूत रूपमा पालना नगरेको भन्ने आधारमा मिति २०६९।१।१४ मा कालोसूचीमा राख्ने निर्णय भएको देखिएकोले स्पष्टीकरण सोधिएअनुरूप निर्णय नभएको भन्ने निवेदन जिकीर आधारहीन देखिन्छ। सो निर्णयबमोजिम मिति २०६९।१।१५ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचनामा निवेदकलाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ६३(१) अनुसार कालोसूचीमा राखिएकोले सोही उपदफा (२) बमोजिम कालोसूचीमा राखिएको अवधिसम्म उक्त कम्पनीसँग खरीद कारवाही गर्न नहुने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएकोले फरक प्रयोजनका लागि प्रकाशित भएको उक्त सूचनामा उल्लेख भएको कुरालाई स्पष्टीकरण र निर्णयसँग तुलना गरी हेर्न आवश्यक देखिँदैन।

१०. ऐनको दफा ६३ को उपदफा (१) को देहाय खण्ड (ग) मा अन्य कुराका अतिरिक्त सम्झौताअनुरूपको दायित्व सारभूतरूपमा पालन नगर्ने निर्माण व्यवसायी समेतलाई निजले गरेको कार्यको गम्भीरताका आधारमा एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कालोसूचीमा राख्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। निवेदक कम्पनीले शुरु सम्झौतामा उल्लेख भएको २० महिना र सोपछि पटकपटक गरी तीन पटकसम्म थप गरिएको दुई वर्षभन्दा पनि बढी अवधिमा समेत पचास प्रतिशतभन्दा बढी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न सकेको भन्ने नदेखिएकोले उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सम्झौताअनुरूपको दायित्व सारभूतरूपमा पालना गरेको मान्न सकिने अवस्था नभएकोले कालोसूचीमा राख्ने गरी भएको निर्णय अन्यथा देखिन आउँदैन।

११. तसर्थ उपरोक्त आधार कारण र कानूनी व्यवस्था समेतको विश्लेषणबाट विपक्षी सार्वजनिक खरीद अनुगमन कार्यालयबाट निवेदक कम्पनीलाई कालोसूचीमा राख्ने गरी मिति २०६९।१।१४ मा भएको निर्णय तथा सो बमोजिम मिति २०६९।१।१५ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचना समेत कानूनसम्मत नै देखिएको र सो निर्णय तथा काम कारवाहीबाट निवेदकको संविधान तथा कानून प्रदत्त कुनै पनि हकाधिकार हनन् भएको अवस्था समेत नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुभाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति सम्वत २०६९ साल असोज ८ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८१०१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रिट नम्बर ०६६-WO-०५४४
आदेश मिति: २०६९।१।३१
विषय- परमादेश।

रिट निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्च (प्रो.पब्लिक)
तथा आफ्नो तर्फबाट का.जि. वडा नं. ३४
बानेश्वर बस्ने अधिवक्ता कविता पाँडे समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- मानिसको स्वतन्त्रता, प्रतिष्ठा र आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने खालका कुनै पनि प्रथाहरू मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट मान्य हुन सक्दैनन् र कानूनले मान्यता नदिएका कुनै पनि संस्कृति, परम्परा, मूल्य मान्यता जस्ता कुनै पनि आधारमा व्यक्तिको आधारभूत अधिकारलाई संकुचन र कुण्ठित गरेर राख्न नहुने।

(प्रकरण नं.४)

- महिला वर्गलाई पीडित बनाउने जुनसुकै प्रथा, परम्परा र संस्कृति महिलाको विकास र महिला सशक्तिकरणको बाधकको रूपमा रहेको हुन्छ। त्यस्ता प्रथा, परम्परा र संस्कृतिले महिला र पुरुषबीच असमानता र विभेदको परिस्थिति उत्पन्न गर्ने हुँदा असमान र विभेदकारी प्रथा र परम्परालाई समाजमा हुर्कने अवस्थालाई कतैबाट समर्थन गरिन नहुने।
- वैकल्या प्रथा तराई क्षेत्रका केही जिल्लाहरूमा विद्यमान विशेष किसिमको समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ। यस्तो प्रथाको कारण माइती घरमै विधवा भएका वा पतिले नलगी छ्त्राडिएका महिलाहरूको अंश हक सम्बन्धमा विवाह भैसकेकी छोरीलाई अंश दिने कानूनमा व्यवस्था नभएको र नावालक अवस्थामै भएको विवाहको कानूनी अभिलेख नहुनुको साथै लग्ने पक्षकाले स्वीकार गरी घर नलगेको अवस्थामा त्यस्ता पीडितहरूको पारिवारिक हैसियत र अंश हकको समस्या उत्पन्न हुने भै वैयक्तिक हैसियत र सम्पत्तिक अधिकारको लागि विभिन्न समस्या भोग्नुपर्ने अवस्था टड्कारो देखिन्छ। परन्तु, यस विषयमा आवश्यक र पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान भएको देखिँदैन। जसको कारण

समस्याको मात्रा र प्रकृति पर्याप्त मात्रामा निश्चित नभए पनि यस समस्याको विद्यमानतालाई इन्कार गर्न सकिने स्थिति पनि छैन। तराई क्षेत्रमा बालिकाहरूले व्यहोर्नु परेको खास किसिमको यस्तो समस्यालाई विशेष प्रकारले सम्बोधन गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय शर्मीला श्रेष्ठ र दिनेश त्रिपाठी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद पुडासैनी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६२, नि.नं.७५३१, अङ्क ४
- नेकाप २०६३, नि.नं.७७०५, अङ्क ५
- नेकाप २०६२, नि.नं.७४९८, अङ्क २

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं.
- सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२), ६

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) तथा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ।

हाम्रो समाजमा महिलालाई श्रीमानको मृत्युपश्चात विभिन्न जातजातीले आ-आफ्नै भाषाअनुरूप विभिन्न नाम दिइएको पाइन्छ। तराईका जिल्लाहरूमा वैकल्या भनी सम्बोधन गरिने विधवाहरू बाल विधवाहरू तथा दुलहाले गौना नहुँदै श्रीमानको मृत्यु भएमा वा श्रीमानले मन नपराई छोडेमा वा दाइजोका कारण छोडिदिएका बाल विवाहका बालिकाहरूलाई नै वैकल्या भनी सम्बोधन गरिन्छ।

वैकल्या (बाल विधवा) प्रथाको प्रचलन तराईका विशेष गरी बारा, सप्तरी तथा रौतहटलगायत जिल्लाका मधेशी समुदायमा रहेको पाइन्छ। मधेशी समुदायमा छोरीको सानैमा विवाह गरिदिने वा विवाहको कुराकानी अन्तिम टुङ्गो लगाई दहेजको रकम पेशकीस्वरूप दुलाहा पक्षलाई दिई बाल दुलहीलाई माइतमा नै राख्ने गरिन्छ। विवाहपछि दुलाहा पक्षबाट गौना (लिन) नआएसम्म दुलही आफ्नो पतिको घर नजाने चलन रहेको पाइन्छ। यसरी गौना नगर्दैको अवस्थामा त्यस्ता बाल दुलहीको पतिको मृत्यु भएमा वा दहेजको रकम समयमा उपलब्ध गराउन नसकेको कारण गौना हुन नसक्दा महिलाहरू वैकल्याको रूपमा माइतमा नै बसी कष्टपूर्णरूपमा जीवनयापन गर्नुपर्ने बाध्यताबाट बालिकाको संविधानद्वारा प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, शिक्षाको हक, स्वास्थ्यपूर्वक बाँच्न पाउने हकमाथि प्रत्यक्ष नकारात्मक असरसमेत परेको छ।

सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ को दफा ५ ले दाइजोमा प्रतिबन्ध लगाई विवाहमा आर्थिक लेनदेनलाई कडाईका साथ बन्देज लगाएको छ। त्यस्तै मुलुकी ऐन, विवाहवारीको महलले १८ वर्षभन्दा मुनीको विवाहलाई बन्देज लगाएको छ। दाइजो तथा बालबालिका नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनको कार्यान्वयनको लागि सर्वोच्च अदालतले विभिन्न समयमा सरकारलाई निर्देशन दिँदा समेत त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सरकारी पक्षबाट नहुँदा वैकल्याहरू सिर्जना हुँदै गइरहेका छन्। अध्ययनअनुसार वैकल्याहरूलाई पोषणयुक्त भोजन नदिने, जुत्ता चप्पल प्रयोग गर्न नदिने, सम्पत्तिमा अधिकार नदिने, नागरिकताको लागि सिफारिश नगरिदिने, त्यसमा पहुँच नदिने र उपेक्षित एवं अपमानपूर्ण व्यवहार परिवारका सदस्यहरूबाट भोग्न परिरहेको तथ्य प्रष्ट हुन्छ।

सम्मानपूर्वक तथा स्वतन्त्रतापूर्वक जीवनयापन गर्नु, कुनै शोषण, दमन अन्याय विभेद तथा डर त्रासबाट उन्मुक्त भई आफ्नो बारेमा

निर्णय लिन पाउनु, सबैखाले अन्याय विरुद्ध यथोचित कानूनी संरक्षण प्राप्त गर्न पाउनु पर्ने कुरा कुनै व्यक्तिको नैसर्गिक तथा आधारभूत मानव अधिकार हो भने त्यस्तो अधिकारको परिपूर्ति तथा पूर्ण उपभोग गर्न सक्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु राज्यको दायित्व हो। राज्यका जिम्मेवार निकायहरूले नेपालले अनुमोदन गरिसकेको बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिको साथै विवाहको लागि पूर्ण र स्वतन्त्र सहमति हुनुपर्ने CEDAW को धारा १६(१) ले निर्देश गरेबमोजिमको दायित्व सरकारले निर्वाह नगर्दा बाल विवाह जस्तो कुरीतिबाट पीडित मात्र नभई वैकल्या जस्तो प्रथाबाट पीडित हुनुले बाल अधिकारको ठाडो उल्लंघन भएको छ।

संविधानप्रदत्त समानताको अधिकार, जीवनको अधिकार, वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अधिकार, स्वास्थ्यको अधिकार, उपयुक्त खानाको अधिकार, पैतृक सम्पत्तिमाथिको अधिकार, सामाजिक तथा मानसिक यातना विरुद्धको अधिकार र शोषण विरुद्धका हक वैकल वा वैकल्या महिलाहरू (बाल विधवा) हरूका लागि कागजी अधिकारका रूपमा मात्र सीमित भएका छन्।

बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०५१ले विपक्षी केन्द्रीय बाल कल्याण समितिलाई बाल विवाह लगायत प्रथाहरूको अन्त्य गर्न आवश्यक उपायहरू अवलम्ब गर्नुपर्ने दायित्व तोके तापनि आफूअन्तर्गत सम्पूर्ण जिल्ला बाल कल्याण समितिलाई सक्रिय गराई बाल विवाह गर्ने विरुद्ध कारवाही चलाउन पहल गर्नुपर्ने, बालबालिकाबाट सिर्जित बालविधवा, वैकल्याहरूप्रति भएको विभेद अन्त्य, वैकल्यालगायत सम्पूर्ण बाल विधवाहरूको संविधान तथा बालअधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिद्वारा संरक्षित अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु गराउनु पर्ने दायित्व निर्वाह नगरेको तथ्य देशका अधिकांश जिल्लामा बाल विवाह भैरहेको र तराईका जिल्लाहरूमा वैकल्या (बाल विधवा) हरूले प्रथाको नाममा भोग्नु परिरहेको प्रष्ट हुन्छ। राज्यद्वारा

बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई ध्यान नदिएको कारण बालबालिकालाई आज विभिन्न प्रथा र परम्पराको कारण शोषण तथा पीडितको जीवनयापन गर्न बाध्य भइरहेको कुरा अनुरोध गर्न चाहान्छौं । वैकल्या प्रथा पनि बाल विवाहको उपज हो । बाल विवाहको उन्मूलनबाट वैकल्या प्रथाको अन्त्य गर्न सकिन्छ । बाल विवाहलाई ऐनले दण्डनीय बनाई यसको नियन्त्रणका लागि सरकारवादी मुद्दाको अनुसूचीमा समावेश गरी सरकारबाट अनुसन्धान गरी यसमा दोषीलाई कारवाही गर्ने उद्देश्य लिए तापनि सरकारको गैरजिम्मेवारीपनले यस्तो कुप्रथाको अन्त्य हुन सकेको छैन । विभिन्न प्रथा, परम्परा र प्रचलनहरूको नाउँमा बालबालिका माथि भइरहेको शोषण तथा हिंसा र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक न्यायको विषयमा संविधानको धारा १०७ (२) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा दायर गर्ने हकद्वया हामी निवेदकहरूमा रहे भएको व्यहोरा निवेदन गर्दछौं ।

अतः बालबालिका तथा महिलाहरूको मर्यादित जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार विरुद्ध भइरहेको वैकल्या प्रथाका नाममा उनीहरू माथि हुने गरेको शोषण, हिंसा तथा विभेदहरू रोकन तत्काल कानून बनाई लागु गर्नु गराउनु, वैकल्या प्रथाका कारण महिला तथा कालबालिकाहरूमा परिरहेको नकारात्मक असरबारे विभिन्न प्रचार प्रसार तथा चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु गराउनु, हाल वैकल्याको रूपमा कष्टपूर्ण गर्न बाध्य महिलाहरूलाई आवश्यक शिक्षा तथा सीपमूलक तालीमहरूको व्यवस्था गरी उनीहरूको व्यक्तित्व विकास हुने कार्य गर्नु गराउनु, वैकल्या प्रथाको अन्त्यका लागि सर्वप्रथम बाल विवाह र दाइजो प्रथाको अन्त्य गर्नुपर्ने हुँदा बाल विवाह कार्य गर्ने गराउने व्यक्तिलाई कानूनद्वारा निर्धारित कडाभन्दा कडा सजाय गर्नु गराउनु, वैकल्या प्रथाको नाममा बालिका तथा महिलाहरूमाथि भैरहेको विभेदपूर्ण

अमानवीय व्यवहार रोकनका लागि तत्काल कानून नबनेसम्मका लागि निर्देशिका बनाई लागू गर्नु गराउनु, वैकल्या प्रथा विद्यमान जिल्ला र स्थानहरू तथा वैकल्याहरूमाथि भैरहेको विभेदपूर्ण व्यवहारहरूको वास्तविकता पत्ता लगाई सम्मानीत अदालतमा पेश गर्नु गराउनु, वैकल्या प्रथाको एकमात्र कारक तत्वको रूपमा रहेको बाल विवाहको दोषिहरूमाथि कानूनबमोजिम कारवाही चलाउने लगायतका बाल विवाह अन्त्य गर्ने कार्य आफ्ना सम्पूर्ण जिल्ला बाल कल्याण समितिमार्फत गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने सम्बन्धमा १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०६६।१।२९ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाहीबाट संविधान तथा कानूनप्रदत्त बालबालिकाको मौलिक तथा कानूनी अधिकार हनन हुन गएको हो भन्ने कुरा पुष्टि हुने गरी कुनै तथ्ययुक्त आधार कारण देखाउन नसकेकोले यस कार्यालयका नाममा सम्मानीत अदालतबाट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय प्रचलित सबै नेपाल कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने कुरामा अत्यन्त गम्भीर, संवेदनशील र सचेत रहेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतलाई अवगत गराउँदछु । कहीं कतै प्रचलित नेपाल कानूनको बर्खिलाप बाल विवाह भए, गरेको पाईएमा अधिकारप्राप्त अधिकारी वा सक्षम निकायमा सो विरुद्ध उजूरी गरी उचित उपचार प्राप्त गर्ने वैकल्पिक मार्ग खुला रहे भएको अवस्थामा

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु सक्दैन। सन्धिको विषयलाई नै प्रत्यक्ष रूपमा अधिकार स्वरूप व्यक्तिले प्रयोग (Invoke) गर्न नसक्ने हुनाले अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको सन्दर्भ दिई गरेको निवेदन जिकीर कानूनसम्मत छैन। अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ।

कानूनले वैकल्या प्रथालाई कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छैन। मुलुकी ऐन, विवाहवारीको महलले बाल विवाहलाई प्रतिबन्ध लगाई दण्डनीय गरी फौजदारी कसूरको रूपमा परिभाषित गरेको हुँदा सो विषयमा छुट्टै कानून बनाउनु पर्ने भन्ने विपक्षीको भनाई तर्कसंगत देखिँदैन। कुनै पनि व्यक्तिउपर कुनै प्रथा तथा परम्पराका नाममा शोषण, हिंसा तथा विभेद गर्न नहुने कुरामा नेपाल सरकार सदैव संवेदनशील रही आएको छ। विपक्षी रिट निवेदकहरूले कानून निर्माण गर्नुपर्ने माग गर्नु भएको विषयलाई प्रचलित कानूनबाटै सम्बोधन भइरहेको देखिन्छ। समाजमा रहेका विकृति तथा कुरीतिहरूलाई हटाई त्यस्तो कार्यलाई दण्डनीय बनाउन नेपाल सरकारले समय समयमा कानून निर्माण गरिरहेको र भविष्यमा पनि आवश्यकताअनुसार कानून निर्माण गर्न थप पहल गर्ने नै हुँदा विपक्षीको मागबमोजिम रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन। कुन विषयमा कस्तो कानून बनाउने वा नबनाउने सो विधायिकाको एकलौटी क्षेत्राधिकार (Exclusive Jurisdiction) अन्तर्गतको विषय हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (संविधान) अन्तर्गत राज्यका अङ्गहरू नियन्त्रण र सन्तुलन (Check and balance) को सिद्धान्तमा आधारित रहेको हुनाले विधायिकाले संविधान बमोजिम अभ्यास गरेको कानून बनाउने अधिकारलाई सम्मानीत अदालतबाट हस्तक्षेप गर्न सकिने अवस्था छैन भन्ने व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै महिलाहरूको हक, हित एवं उत्थानको लागि सतत् प्रयत्नशील रहँदै आएको छ। महिला विरुद्ध हुने सम्पूर्ण भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (Convention on the Elimination of All forms of Discrimination Against Women (CEDAW) को नेपाल पक्ष राष्ट्र भई सोको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा मन्त्रालयले राष्ट्रिय कार्य योजना, २०६० तयार गरी कार्यान्वयन गर्दै आईरहेको छ। घरेलू हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६, मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४, छाउपडी प्रथा उन्मूलन निर्देशिका, २०६४, लैङ्गिक समानता तथा महिला शसक्तिकरण राष्ट्रिय कार्य योजना, २०६१ एवं यौन तथा श्रम शोषणको लागि महिला तथा बालबालिका बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय कार्य योजना, २०५८ तयार गरी मन्त्रालयले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म महिला शसक्तिकरणका कार्यहरू गर्दै आईरहेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु। मन्त्रालयबाट विभिन्न प्रकारका सामाजिक कुरीतिको नाममा महिलामाथि हुने विभेद र हिंसा नियन्त्रण गर्न आवश्यक कानून बनाउने तयारी भइरहेको व्यहोरा समेत सम्मानीत अदालतसमक्ष जानकारी गराउन चाहन्छु भन्ने व्यहोराको महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई कुनै कानूनले सजाय गर्ने गराउने अधिकार प्रदान गरेको छैन। सजाय गराउने जिम्मेवारी पनि नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३५(२) बमोजिम महान्यायाधिवक्ता र निजबाट अधिकार प्रत्यायोजन गरी अख्तियार पाएका सरकारी वकीलको हो। अतः कडा सजाय गर्ने गराउने दायित्व प्रहरी प्रधान कार्यालयको नभएको हुनाले निवेदकको मागबमोजिम यस कार्यालयको विरुद्ध कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन। तथापी शान्ति सुरक्षाको जिम्मेवारी र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन वा अन्य प्रचलित कानूनले प्रहरीले

अनुसन्धान गर्ने दायित्व पाएको विषयमा अनुसन्धान गर्ने जिम्मेवारीलाई यस कार्यालय मातहतका सबै प्रहरी कार्यालले पूरा गरिरहेको नै छ। यस कार्यालयसमेत विरुद्धको उल्लिखित रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखितजवाफ।

रिट निवेदन दावीबमोजिमको बाल विवाहमा रोक लगाउने गरी मुलुकी ऐन, २०२० को विवाहवारी महलको २ मा विवाह गर्न पाउने उमेर किटान गरिदिएको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐनले समेत बालबालिकाको हक अधिकारको सुरक्षा गरेको छ। दाइजो लगायतको कुरीति विरुद्ध कडा कारवाहीको व्यवस्था सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन, २०३३ को दफा ३ मा तिलक लिन नहुने, दफा ४ मा दुलही पक्षले लिन नहुने, दफा ५ मा दाइजोमा नियन्त्रण लगायतका कानूनी व्यवस्था रहेको छ। उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको पालना गर्नु नागरिकको कर्तव्य पनि हो। कानूनले निषेध गरेको कार्य गरेको विषयमा उजूरी पर्न आएमा कानूनबमोजिम कारवाही हुने र भैआएको छ। यस मन्त्रालयले बालबालिकाको हक अधिकार हनन हुने किसिमले कुनै कार्य गरेको छैन। सम्मानीत अदालतबाट भएका आदेश कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार कटिबद्ध रहेको छ। यसरी उपरोक्त तथ्य र कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहेको अवस्थामा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिइरहनु पर्ने होइन। तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

बालक अवस्थामा नै विवाह गरिदिने कार्य गैरकानूनी कार्य हो भन्ने कुरामा कुनै विवाद गर्नुपर्ने अवस्था छैन। यस्तो कार्यलाई कानूनले नै वर्जित गरेको छ। यस्तो कार्य भएको अवस्थामा कानूनबमोजिम क्षेत्राधिकारप्राप्त निकायमा उजूरी परेका बखत कानूनबमोजिम कारवाही हुन्छ र गरिनु पर्दछ पनि। यस सम्बन्धमा मुलुकी ऐनलगायतका विभिन्न कानूनहरूले बाल विवाहलाई अपराधिकरण

गरी बाल विवाह गरिदिनेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था गरिरहेको छ। यस समिति अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरू तथा राष्ट्रिय कानूनमा भएका व्यवस्थाअनुसार बालबालिकाहरूको हक, हित एवं अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रचारप्रसार गर्ने लगायत बालबालिकाहरूको हितको संरक्षणार्थ स्रोत साधनले भ्याएसम्मका विभिन्न कार्यहरू गरिआएको छ। यस्ता कार्यक्रमहरूमा विशेष गरी बाल अधिकारहरूको प्रचार प्रसार गर्ने चेतनामूलक कार्यक्रमहरू रहेका छन्। स्रोत साधनले भ्याएसम्म अभू थप कार्यक्रमहरू गर्न यस समिति प्रतिबद्ध छ भन्ने व्यहोराको केन्द्रीय बाल कल्याण समितिको लिखितजवाफ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता शर्मीला श्रेष्ठ र रिट निवेदक विद्वान अधिवक्ता दिनेश त्रिपाठीले प्रस्तुत रिट निवेदन तराइमा मधेशी समुदायमा प्रचलित कुसंस्कारको विरुद्धमा दायर गरिएको हो, सानै उमेरमा विवाह गरी लोग्नेको घरमा नआई लोग्नेको मृत्यु भएमा वा लोग्ने लिन नजाँदा माइतमा नै बस्नु पर्ने प्रथा वैकल्या हो, यस प्रथाबाट संविधानले प्रदान गरेको हक र अधिकारको साथै पहिचानको अस्तित्व समेत समाप्त हुने अवस्था छ, वैकल्या प्रथा प्रचलनमा रहेको नेपाल सरकारको लिखितजवाफमा स्वीकार गरिएको छ, नेपाल बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको पक्ष भएको र बालबालिकाको आत्मसम्मान र मर्यादाविपरीत हुने यस्ता कुसंस्कार र कुप्रथाको विरुद्धमा न्यायालयले भूमिका निर्वहन गर्नु पर्दछ भन्ने समेत गर्नुभएको बहस सुनियो। त्यस्तै उपन्यायाधिवक्ता उद्धवप्रसाद पुडासैनीले बाल विवाह भएको भए त्यस सम्बन्धमा उजूरी सुन्ने र कारवाही गर्ने निकाय छ, प्रचलित कानूनले बाल विवाहलाई अवैध घोषित गरिसकेकोले त्यसउपर वैकल्पिक उपचारको बाटो छ, निवेदन वास्तविक तथ्यमा नभई कल्पनामा आधारित छ,

बाल विवाह, घरेलु हिंसालगायतका सम्बन्धमा कानून बनिसकेको हुँदा पुनः कानून बनाउनु पर्ने अवस्था छैन, रिट निवेदनमा उठाएका कुराहरूको सम्बन्धमा सरकारसँग निवेदकहरूले कुनै कुरा माग नगरेको अवस्थामा परमादेश जारी हुन सक्तैन, रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ, भन्ने समेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

रिट निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू र विद्वान उपन्यायाधिवक्ताको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने देखिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा तराई क्षेत्रका खास गरी बारा, सिराहा र रौतहट लगायतका जिल्लाका मधेसी समुदायमा प्रचलनमा रहेको वैकल्या प्रथाको कारण सानै उमेरमा विवाह गर्ने र पछि दुलाहा लिन नआएमा वा पतिको घरमा न सगई बाल विधवा भएमा माइतमै बसी कष्टकर जीवन बिताउनु पर्ने भई संविधानद्वारा प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, शिक्षाको हक, स्वास्थ्यपूर्वक बाँच्न पाउने हकमाथि प्रत्यक्ष नकरात्मक असर परेको भनी विभिन्न प्रथा, परम्परा र प्रचलनको नाममा बालबालिका माथि भइरहेको शोषण तथा हिंसा र आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक न्यायको विषयमा विभिन्न आदेशहरू जारी गरिपाऊँ भनी सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिन्छ । रिट निवेदनसँगै बाल विवाह सम्बन्धी विभिन्न समाचार पत्रहरूमा प्रकाशित समाचारहरूका प्रतिलिपीहरू पनि पेश गरेको देखिएको छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा बाल विवाह भएको उजूरी प्राप्त भएमा र तत्सम्बन्धमा कानूनी प्रावधान भएको भन्ने समेत नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतको लिखितजवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका

तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखितजवाफबाट सामाजिक कुरीतिको नाममा महिलामाथि हुने विभेद र हिंसा नियन्त्रण गर्न आवश्यक कानून बनाउने तयारी भैरहेको भन्ने पनि देखिन आउँछ । परन्तु, रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको वैकल्या प्रथाको अस्तित्वलाई विपक्षीहरूले अस्वीकार गरेको अवस्था छैन ।

२. वस्तुतः रिट निवेदकहरूले उठाएको प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा, मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. ले बाल विवाहलाई कानूनी मान्यता नदिई दण्डनीय बनाएको देखिन्छ । त्यसैगरी सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५ ले दाइजोमा नियन्त्रण गरेको देखिन्छ । उक्त दफाको उपदफा (२) अनुसार विवाह हुँदा जीउमा लगाएको एकसरो गहना बाहेक आफ्नो कुल परम्पराअनुसार राजीखुशीले पनि बढीमा दशहजार रूपैयाँसम्मको मात्र दाइजो दिन सकिने व्यवस्था छ । उक्त ऐनको दफा ६ ले विवाहमा अन्य आर्थिक दायित्व व्यहोर्नमा प्रतिबन्ध लगाएको देखिँदा बाल विवाह र दाइजो प्रथालाई निषेध गर्दै कानूनहरू बनिसकेको नै देखिन्छ । यसरी राज्यले विभिन्न बहानामा हुने विभिन्न अपराधहरूलाई नियन्त्रण गर्न कानूनहरू बनाइएको र सुरक्षा निकाय तथा अंगहरूको व्यवस्था गरिएको छ । तापनि त्यस्ता कानून विपरीतका कुराहरू निरुत्साहित हुनुको साटो बृद्धि भैरहेको अवस्थाबाट कानून बन्नु र निरोपण गर्न खोजिएको क्रिया हुन नदिन तत्सम्बन्धी निकाय खडा गर्नु मात्र पर्याप्त होइन रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ । कानूनी र सुरक्षा निकायको व्यवस्थाबाट कुप्रथा, कुसंस्कार र कुरीतिहरू निवारण हुन नसकेको कारणबाट प्रस्तुत रिट निवेदन पर्नुभन्दा अगाडि पनि महिलामाथि हुने पीडाजन्य छाउपडी प्रथा (२०६१ सालको रिट नम्बर ३३०३, नेकाप २०६२, नि.नं.७५३१, अङ्क ४), कमलरी प्रथा (२०६१ सालको रिट नम्बर ३२१५, नेकाप २०६३, नि.नं.७७०५, अङ्क ५), वोक्सी प्रथा (२०५८ सालको रिट नम्बर २८९१, नेकाप २०६२,

नि.नं.७४९८, अङ्क २) आदिका सम्बन्धमा यस अदालतबाट तत्सम्बन्धी आदेशहरू जारी भैसकेको पाइन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित बैकल्या प्रथाको जरियाको रूपमा रहेको बाल विवाह र दाइजो प्रथा निषेध गर्ने सम्बन्धी मौजुदा कानूनहरू र सरकारी स्तरबाट तत्सम्बन्धमा गरिएका व्यवस्थाहरू भए पनि ती कुराहरू व्यावहारिक रूपमा प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् भन्ने देखिन आउँछ।

३. रिट निवेदनमा उल्लिखित बैकल्या प्रथामा नाबालक अवस्थामै विवाह गरी माइतमै छाड्ने र पछि दाइजो नपाए वा दुलाहाले उमेर पुगेपछि अर्कै विवाह गरी लिन नजाने, दुलाहाले माइतीबाट दुलहीलाई नलग्दै दुलहाको मृत्यु भएमा बालविधवा भै माइतमै बस्न बाध्य हुनुपरेको जस्ता तथ्यलाई उठाइएको छ। पछाडि परेका अल्पसंख्यक समुदायमा विवाहयोग्य उमेरमा बर वा बधु नपाइने भन्ने मानसिक डरको उपजको कारणबाट पनि कतिपय जातीहरूमा बाल विवाह गर्ने परम्परा बसेको तथ्यलाई अनदेखा गर्न सकिने अवस्था छैन। परन्तु, मानव अधिकारको सन्दर्भमा हेर्दा त्यस्ता प्रथा र परम्पराले त्यसबाट पीडित भएकाहरूप्रति शारीरिक, आर्थिक, सामाजिक समस्याहरूको साथै मानव हुनुको गरिमा र प्रतिष्ठालाई नै चुनौती दिन्छ। मानवको, पहिचान, प्रतिष्ठा, गरिमा र मानव भएको नाताले प्राप्त गर्ने सामाजिक, पारिवारिक, साम्प्रतिक र साँस्कृतिक अधिकारहरू त्यस्तो प्रथाजन्य संस्कारका पीडितहरूले कुन हदसम्म उपभोग गर्न सक्षम हुन्छन् भन्ने विषय पनि उत्तिकै टड्कारो छ। परम्परागत प्रथाको रूपमा समाजमा जरो गाडेर बसेको कुरीतिजन्य समस्याको निवारण प्रभावकारी रूपमा नगरिने हो भने संविधानले व्यवस्था गरेको समानता, स्वतन्त्रता, सामाजिक न्याय, सामाजिक सुरक्षा, सम्पत्तिको हक, महिलाको हक, बालबालिकाको हक, शोषण विरुद्धको हक जस्ता मौलिक हकहरूबाट ती प्रथाका पीडितहरू विमुख

हुन जानेक्रमको निरन्तरता प्रशस्त हुन गई कानूनी शासनको चुनौतीको रूपमा रहन जान्छ।

४. प्राकृतिक दृष्टिले हेर्दा महिला र पुरुष स्वयम्मा स्वतन्त्र व्यक्तित्व हुन् र पारस्परिकताको हिसावले एक अर्कामा परिपूरक हुन्। दुवैको आ-आफ्नै प्राकृतिक र सामाजिक दायित्व छ। शारीरिक दृष्टिले पुरुष बलिष्ठ हुन सक्ला। तर प्राकृतिक र कानूनी दृष्टिले दुवैको समान अस्तित्व छ। पुरुष शारीरिक रूपमा तन्दुरुस्त भएकै आधारमा उसलाई बढी अधिकार र महिला कमजोर भएकै कारण निज पुरुषको दयाका पात्र हुन् भन्ने सोच आजको प्रजातान्त्रिक र कानूनी शासन व्यवस्थामा मान्य हुँदैन। कुनै पनि समाजमा व्याप्त भएको स्थानीय वा क्षेत्रीय प्रथालाई तत्समाजले स्वीकार गरेको र कार्यरूप दिएको हुन्छ। त्यस्ता प्रथा तार्किक, मानवीय वा अन्य कुनै पनि दृष्टिले अनुपयुक्त भए पनि समाजले रुचाएको कारण त्यस्ता प्रथाबाट पीडित भएकाहरूको पक्षमा साधारणतः अधिकतम रूपमा त्यस्तो समाजले आवाज उठाउने गरेको पाइँदैन। यसको साथै समाजमा उमेर पुगेका बुढापाकाहरूको चेतनाको स्तर, परम्परागत रूपमा हुकिँदै आएको सामाजिक परिवेश र समग्र पारीवारिक वातावरण आदिको कारणले गर्दा उनिहरूको परम्परागत रूपमा स्थापित मनस्थितिमा कानून बनाउनुले मात्र परिवर्तन आउन सक्ने पनि होइन। यो कुरा रिट निवेदनमा उठाइएका बालविवाह र दाइजो प्रथा विरुद्धका कानूनहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेबाट नै प्रमाणित हुन आउँछ। सामाजिक व्यवहारमा खासगरी बाल विवाह तथा दाइजो प्रथा आदिलाई अपराधिकरण गरिए पनि त्यसको खुलामखुल्ला उल्लंघन र उपहास भैरहनुले आजको प्रजातान्त्रिक र कानूनी व्यवस्थालाई नै ठाडो चुनौती दिइरहेको छ। मानिसको स्वतन्त्रता, प्रतिष्ठा र आत्मसम्मानमा चोट पुऱ्याउने खालका कुनै पनि प्रथाहरू मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट मान्य

हुन सक्दैनन् र कानूनले मान्यता नदिएका कुनै पनि संस्कृति, परम्परा, मूल्य मान्यता जस्ता कुनै पनि आधारमा व्यक्तिको आधारभूत अधिकारलाई संकुचन र कुण्ठित गरेर राख्न सकिने हुँदैन ।

५. हुन त समाजले विरोध नगरेको र रुचाएको कारण त्यस्ता प्रथाहरू परम्परागत रूपमा कुनै खास वर्ग, जाति वा क्षेत्रमा हुकिँदै आएको हुन्छ । त्यस्ता प्रथाहरू विरुद्ध कानून बनेका र त्यस्ता कानून कार्यान्वयन र पालन गर्न संगठित गरिएका निकायहरू हुँदाहुँदै पनि ती प्रथाजन्य गैरकानूनी क्रियाकलापहरू प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रणमा नआउनुले हाम्रो कानून र त्यसको पालन गराउने निकायहरूको भूमिका सबल छैन भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । शिक्षाको कमी, अधिकारको अनभिज्ञता वा आर्थिक विपन्नता आदिको कारणले गर्दा संविधानले आफूलाई विभिन्न हकहरू प्रदान गरेको छ, र ती हकहरू हनन् भैरहेको भए पनि अदालतबाट प्रचलन हुन सक्छ भन्नेसम्म पनि जानकारी नभई सामाजिक प्रथाको कारण प्रताडित महिलाहरूको हक प्रचलन गराइदिन र त्यस्ता सामाजिक कुरीति र कुप्रथाहरूको विरुद्धमा त्यसका पीडितहरूप्रति न्याय होस् र तिनीहरू मानव भएर बाँचून् भनी प्रस्तुत रिट निवेदन लिएर आउने रिट निवेदकहरूको यो कार्यलाई सामाजिक न्यायको अनुभूति दिलाउने प्रयासको रूपमा यस अदालतले हेरेको छ ।

६. रिट निवेदकहरू गैरसरकारी संस्थासँग आवद्ध भएको तथ्य स्पष्टै छ । सरकारी प्रयास र दृष्टि नपुगेको क्षेत्रमा र खासगरी पिछडिएका अल्पसंख्यक जाति, समुदाय र महिला वर्गको हक हित र महिला सशक्तिकरणको क्षेत्रमा आवाज उठाउने गैरसरकारी संस्थाहरू प्रत्यक्ष रूपमा तत्तत् क्षेत्रमा संलग्न हुने भएको कारण अदालतमा मुद्दा लिई आउने र प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यलाई त्यस्ता संस्थाहरूले उद्देश्य र सफलताको विन्दू मान्नु हुँदैन ।

गैरसरकारी संस्था स्थापनाको उद्देश्य जनकल्याण हो भने त्यसको प्रतिफल व्यवहारिक रूपमा लक्षित वर्गले प्राप्त गर्नुलाई नै सफलता मानी कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिक न्याय, समानता, स्वतन्त्रता, विधिको शासन जस्ता प्रश्नहरूमा गैरसरकारी संस्थाले आफूलाई खरो उत्तार गर्न सक्नु पर्दछ । महिलाको हितमा कार्य गर्दा शिक्षाको स्तर, साम्प्रतिक हैसियत, धार्मिक र राजनीतिक विचारधारा, जात, जाति, संस्कृति जस्ता कुराहरूलाई आधार मान्नु हुँदैन । राज्यको दृष्टि नपुगेको क्षेत्रमा महिला वर्गले भोग्नु परेको समस्यालाई उजागर गर्नु सहानीय कार्य भए पनि त्यो समस्या व्यवहारिक रूपमा नै समाधानार्थ प्रयास गर्नु पनि उत्तिकै टड्कारो र महत्वपूर्ण हुन्छ ।

७. महिला वर्गलाई पीडित बनाउने जुनसुकै प्रथा, परम्परा र संस्कृति महिलाको विकास र महिला सशक्तिकरणको बाधकको रूपमा रहेको हुन्छ । त्यस्ता प्रथा, परम्परा र संस्कृतिले महिला र पुरुषबीच असमानता र विभेदको परिस्थिती उत्पन्न गर्ने हुँदा असमान र विभेदकारी प्रथा र परम्परालाई समाजमा हुर्कने अवस्थालाई कतैबाट समर्थन गरिनु हुँदैन । त्यस्ता प्रथा परम्पराबाट जो कोही नावालिका वा महिला पीडित बन्ने अवस्था उत्पन्न भएमा त्यसले सिँगो समाजलाई नै असर पारिरहेको हुन्छ । उल्लिखित वैकल्या प्रथा तराई क्षेत्रका केही जिल्लाहरूमा विद्यमान विशेष किसिमको समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ । यस्तो प्रथाको कारण माइती घरमै विधवा भएका वा पतिले नलगी छाडिएका महिलाहरूको अंश हक सम्बन्धमा विवाह भैसकेकी छोरीलाई अंश दिने कानूनमा व्यवस्था नभएको र नावालक अवस्थामै भएको विवाहको कानूनी अभिलेख नहुनुको साथै लोग्ने पक्षकाले स्वीकार गरी घर नलगेको अवस्थामा त्यस्ता पीडितहरूको पारिवारिक हैसियत र अंश हकको समस्या उत्पन्न हुने भै वैयक्तिक हैसियत र सम्पत्तिक अधिकारको

लागि विभिन्न समस्या भोग्नुपर्ने अवस्था टड्कारो देखिन्छ । परन्तु, यस विषयमा आवश्यक र पर्याप्त अध्ययन र अनुसन्धान भएको देखिँदैन । जसको कारण समस्याको मात्रा र प्रकृति पर्याप्त मात्रामा निश्चित नभए पनि यस समस्याको विद्यमानतालाई इन्कार गर्न सकिने स्थिति पनि छैन । तराई क्षेत्रमा बालिकाहरूले व्यहोर्नु परेको खास किसिमको यस्तो समस्यालाई विशेष प्रकारले सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

८. महिला विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पनि विभिन्न सन्धि सम्मेलनहरू नभएका होइनन् । महिला विरुद्ध सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि १९७९ (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against women, 1979) र त्यस अन्तर्गतका विभिन्न समयमा जारी गरिएका प्रोटोकलहरू लगायतका सन्धि तथा सम्मेलनहरूमा महिला विरुद्धका भेदभावजन्य कुराहरूलाई वर्जित गर्दै महिलाको आत्मसम्मान, प्रतिष्ठा, अधिकार आदिको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको र राज्यले त्यसप्रति प्रतिबद्धता जाहेर गरेको पनि पाइन्छ । सैद्धान्तिक रूपमा सन्धि सम्मेलनमा प्रतिबद्धता जाहेर गर्नु वा लिखितरूपमा कानून बनाई प्रतिकारत्मक रूपमा व्यवस्था गर्नु मात्रले समाजमा प्रचलनमा रहेका र समाजले रुचाएका कुरीतिजन्य प्रथाहरूको अन्त्य हुँदैन । समाजमा व्याप्त कुप्रथाहरूको उन्मूलनको लागि जनचेतना फैलाई सबै क्षेत्रको सामूहिक प्रयास हुन आवश्यक हुँदा सम्बन्धित सरोकारवाला कार्यालय, संस्था वा पदाधिकारी, गैरसरकारी संस्था लगायत सर्वसाधारण नागरिक तथा नागरिक अगुवाहरूले समेत यस कार्यबाट पन्छिने अवस्था छैन । त्यसैले महिला वर्गलाई पीडित पार्ने उल्लिखित प्रथा लगायत सबै खाले प्रथाहरूको उन्मूलन गर्न निम्नबमोजिम उपाय गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छ:-

१. बाल विवाहलाई पूर्णरूपमा निषेध गर्न कानूनी एवम् व्यवहारिक जो चाहिने उपाय गरी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु,
२. वैकल्याको रूपमा रहेका व्यक्तिहरू रहेको समुदाय वा क्षेत्रमा त्यस सम्बन्धी समस्याको प्रकृति र परिणामलाई विभिन्न कोणबाट अध्ययन गर्न विशेष कार्यदल गठन गरी अध्ययन र प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने व्यवस्था महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले गर्नु,
३. वैकल्याहरूले कानूनविपरीत भोगेको भेदभाव वा यातनाजन्य व्यवहारको अध्ययन गरी सो हटाउन उचित उपायहरू प्राप्त गर्न सक्ने गराउने सम्बन्धमा महिला, बाल बालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले खास संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरी लागू गर्नु, गराउनु,
४. यस सम्बन्धमा कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय र केन्द्रदेखि जिल्लास्तर सम्मका बाल कल्याण समितिहरूबीच समन्वय गरी आवश्यक कार्यहरू गर्नु, गर्न लगाउनु,
५. वैकल्या प्रथाको अन्त्य गर्न र वैकल्या हुने दाइजो लगायतको कारणहरूको जरोसम्म पुगेर सो प्रथाको समूल समाप्त गर्नलाई कानूनी, संस्थागत र जनचेतनाकारी कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्नु गराउनु ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई आदेशको प्रतिलिपी पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा मेरो सहमती छ ।

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल जेठ ३ गते रोज ४ शुभम्-
इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८१०२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६८-WO-०२१५
फैसला मिति: २०६९।८।३१

मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं.१० पुरानो बानेश्वर घर भई नेपाल
टेलिभिजन संस्थानमा समाचार सम्पादक
(ज्यालादारी) पदमा कार्यरत शिक्षा भट्टराई
विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
समेत

- अनियमितता भएको भन्ने कुनै ठोस सबूद, प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको र सामान्य दरखास्तवाला पनि हुन नसक्ने व्यक्तिको उजुरीका आधारमा वैध रूपमा सम्पन्न भएको परीक्षाबाट सफल उम्मेदवारको नियुक्ति पाउने अधिकारलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै पनि सरकारी गैरसरकारी निकायले निर्णय गर्न नमिल्ने ।
- गैरकानूनी हो भन्ने युक्तियुक्त आधार र कारण वेगर कसैको उजुर परेको भन्ने आधारमा मात्र रीतपूर्वक सम्पन्न भएको कामकारवाहीलाई अनुचित रूपमा रोक्दा सरोकारवाला निकायको कामकारवाहीमा पर्न जाने असरलाई समेत विचार नगरी काम गर्न मिल्दैन । दूषित कामकारवाहीलाई रोक्ने नाउँमा अर्को दूषित निर्णय हुन जाने सम्भावनालाई विचार गरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद
उप्रेती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी
घिमिरे एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय बोर्णबहादुर
कार्की र ज्ञानेन्द्र नेपाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत रिट
निवेदनसहितको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस
प्रकार छ:

म निवेदिकाले (अग्रेजी) तथा समाजशास्त्र
विषयमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेपछि नेपाल
टेलीभिजन संस्थानमा समाचार सम्पादक प्रशिक्षार्थी
(On the job) को रूपमा ९ (नौ) महिनासम्म काम
गरी त्यसपछि मिति २०६६।९।१९ देखि समाचार
सम्पादक पदमा नै निरन्तर रूपमा हालसम्म
ज्यालादारी रूपमा काम गर्दै आएको छु ।

यसैबीचमा संस्थानको पदपूर्ति समितिबाट
प्रकाशित विज्ञापन नं. २०-०६७।०६८ को प्राविधिक
सेवा समाचार समूहको अधिकृत तह ६ समाचार
सम्पादक (अग्रेजी) पद संख्या १ खुल्ला
प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गर्ने गरी सूचना प्रकाशित
गरेको हुनाले म निवेदिकाले समेत उक्त पदमा
दर्खास्त फाराम भरी लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षाबाट
म समेत ४ जना व्यक्तिहरूको नाम छनौट भई
अन्तर्वार्तामा समेत सामेल भएकोमा अन्तर्वार्ता
समेतबाट मेरो नाम मुख्य उम्मेदवारको रूपमा
नियुक्तिको लागि मिति २०६८।२।२३ मा सिफारिश
भई वैकल्पिक उम्मेदवारको रूपमा सुरेन्द्र पौडेलको
नाम छनौट भएको थियो ।

त्यसपछि मैले मिति २०६८।५।६ मा पटक
पटक अनुरोध गर्दा पनि मलाई नियुक्ति नदिएको

हुनाले नदिनुपर्ने कारणवारे जानकारी पाऊँ भनी निवेदन गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।४।१६ को पत्र समेत संलग्न गरी मिति २०६८।५।११ को संस्थानको पत्रवाट जानकारी गराएबमोजिम उक्त पदपूर्ति प्रक्रियाको सम्बन्धमा लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षाबाट छनौट भएकी लक्ष्मी पुनले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी गरेकोमा सो सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६८।२।२२ को निर्णयबमोजिम सो पदको नियुक्ति नदिन लेखी पठाएको र त्यसकै आधारमा संस्थानको सञ्चालक समितिले मिति २०६८।३।२१ को निर्णयबाट नियुक्ति रोक्ने निर्णय भएपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पुनः मिति २०६८।४।१६ को पत्रवाट संस्थानको सञ्चालक समितिलाई यथाशिघ्र छानबीन गरी उचित र आवश्यक निर्णय गर्न निर्देशन दिएकोले छानबीनबाट निर्णय नभएसम्म नियुक्ति दिन नसकिएको व्यहोरा जानकारी हुन आयो । त्यसमाथि पनि उक्त पदको लागि गरिएको विज्ञापनको सूचनामा नै विदेशी शैक्षिक संस्थाबाट प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने आवेदकले समकक्षताको प्रमाण पत्रको प्रतिलिपि समेत पेश गर्नुपर्ने शर्त राखिएकोमा त्यस्तो शर्त पूरा नगर्ने उम्मेदवारको दर्खास्त फाराम नै ग्रहण गर्न नमिल्नेमा दर्खास्त फाराम स्वीकार गरी लिखित परीक्षामा समेत सामेल हुन दिई लिखित परीक्षाबाट छनौट गरी अन्तर्वार्ताको लागि बोलाउने कार्य नै कानूनविपरीत छ ।

मिति २०६८।२।१६ को दिन नै अन्तर्वार्ता कार्यक्रम तय भएकोमा मिति २०६७।२।१७ मा परेको निवेदनउपर कारवाही गर्ने प्रश्नै उठदैन । त्यही कुरालाई उठाएर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले उक्त निर्देशन दिने कानूनी आधार नै छैन । पदपूर्ति समितिबाट कुनै गैरकानूनी काम नभएकोले अख्तियारको निर्णयमा तत्सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिएको छैन ।

लोकसेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम २९(२) को व्यवस्था संस्थानको कर्मचारीहरूको हकमा लागू हुने व्यवस्था नै होइन । सो व्यवस्थाको हवाला दिई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको निर्णय गैरकानूनी छ । विपक्षीहरूको कामकारवाही र निर्णयबाट हामीलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२ (३) (च) १३(१)(२) र १९(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक समेतको हनन भएकोले धारा १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।२।२२ र मिति २०६८।४।११ को निर्णय, सो निर्णय बमोजिमको मिति २०६८।२।२२ र मिति २०६८।४।१६ को पत्र तथा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।२१ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिमको मिति २०६८।५।११ को पत्रलगायत म निवेदिकालाई प्रतिकूल असर पार्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका अन्य कुनै निर्णय पत्राचार, सूचना आदि समेतलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदिकलाई उक्त पदमा नियुक्ति दिई काम काजमा लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ र निवेदिकालाई नियुक्तिपत्र दिई काममा लगाउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद वाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखितजवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका

म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १(एक) प्रति नक्कल साथै राखी अन्य विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

यसमा अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी निवेदिकाले विज्ञापन नं. २०। ०६७-०६८ को समाचार सम्पादक (अग्रेजी) तह ६ को लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षाबाट छनौट भई अन्तर्वार्ता समेतबाट मुख्य उम्मेदवारको रूपमा नियुक्तिको लागि सिफारिश भए पनि यी निवेदिकालाई उक्त पदमा रीतपूर्वक नियुक्तिपत्र दिई काममा लगाउनु पर्नेमा विना आधार कारण नियुक्ति नदिई अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।४।१६ को पत्रको आधारमा विपक्षी लक्ष्मी पुनको उजुरी भनी अन्तर्वार्तामा नै नवसेको व्यक्तिको उजुरी सुनी गरेको कारवाहीका आधारमा यी निवेदिकालाई नियुक्ति नदिएको देखिन आएकोले प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।२।२२ र २०६८।४।१९ को निर्णय सो निर्णय बमोजिमको मिति २०६८।२।२२ र २०६८।४।१६ को पत्र तथा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।२९ को निर्णयहरू कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु र पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी निवेदिकालाई नियुक्तिपत्र दिई काम लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ (१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।५।२९मा भएको आदेश ।

म निवेदिकाले भारतको गो वा युनिभर्सिटीबाट सन् २००२ मा स्नातक तह उत्तीर्ण

गरी नेपाल टेलिभिजन संस्थानको अग्रेजी समाचार वाचिका (समाचार सम्पादक) भई २०६५ सालदेखि निरन्तर ज्यालादारीमा कार्यरत रहँदै आएकोमा नेपाल टेलिभिजनको पदपूर्ति समितिबाट प्रकाशित विज्ञापन नं. २०-०६७।६८ समेतमा खुल्लातर्फ समाचार सम्पादक तह ६ को विज्ञापन आह्वान भएकोमा म निवेदिकाले दर्खास्त दिई उक्त परीक्षामा सामेल भई खुल्लातर्फ समाचार सम्पादक तह ६ मा लिखित तथा प्रयोगात्मक परीक्षामा उत्तीर्ण भएकी थिएँ । म विरामी भएकोले उक्त दिन २०६८।२।१६ मा तोकिएको अन्तर्वार्तामा सामेल हुन नसकेकोले मैले नेपाल मेडिकल कलेज प्रा.लि शिक्षण अस्पतालको सर्टिफिकेट समेत पेश गरी पुनः अन्तर्वार्तामा सामेल गराई पाउन मिति २०६८।२।१७ गते निवेदन पेश परेकोमा मेरो उक्त निवेदनउपर कुनै कारवाही नगरी लोक सेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम २९(२) ले अन्तर्वार्तामा सहभागी हुन पाउने हकबाट मलाई वञ्चित गरी मिति २०६८।२।१९ गते अन्तर्वार्ता परीक्षाको नतिजा प्रकाशित गरी त्यसपश्चात मात्र म निवेदिकाको गोवा युनिभर्सिटीबाट प्राप्त गरेको व्याचलर लेभलको स्तर निर्धारण (समकक्षता) हुन नसकेकोले म निवेदिका लक्ष्मी पुनको दर्खास्त रद्द गरी मेरो नाम अन्तर्वार्ताको सूचीबाट हटाउने व्यहोरा सहितको पत्र मिति २०६८।२।२० गते मलाई जानकारी गराए पछि मैले अख्तियारमा निवेदन दिएको थिएँ ।

मिति २०६८।३।१३ मा म निवेदिकाले समकक्षताको प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरी बुझाई सकेको छु । नेपाल टेलिभिजन संस्थान कर्मचारी, सेवा शर्त (छैठौँ संशोधन) विनियमावली २०६६ को कुनै पनि दफामा अन्तर्वार्तामा सामेल हुनका लागि समकक्षताको प्रमाण पत्रको जरुरी पर्छ भनी उल्लेख हुन सकेको छैन । म निवेदिका लोकसेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम २९(२) को देहाय ड बमोजिम विरामी भई अन्तर्वार्तामा उपस्थित हुन नसकेकोले मलाई अन्तर्वार्तामा सामेल गराउनु

पर्ने हुन्छ । तसर्थ म निवेदकलाई विनाकारण समकक्षताको प्रमाणपत्र नभएको व्यहोरा जनाई मलाई अन्तर्वार्तामा सामेल नगराउने र विपक्षी शिक्षा भट्टराई समेतलाई अन्तर्वार्तामा सामेल गराई सञ्चालन गरेको अन्तर्वार्ता परीक्षा गैरकानूनी एवं त्रुटिपूर्ण भएकाले विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने विपक्षी लक्ष्मी पुन ओलीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल टेलिभिजनबाट प्रकाशित अंग्रेजीतर्फको समाचार सम्पादक पदको लागि भएको विज्ञापन सम्बन्धमा अनियमितता भएको भनी पर्न आएको उजुरीउपर अनुसन्धान भई यस आयोगको मिति २०६८।४।११ को बैठकबाट संस्थानमा अंग्रेजी समाचारमा कार्यरत जनशक्ति कम भएको भनी सञ्चालक समितिको मिति २०६५।१०।८ को निर्णयबमोजिम लक्ष्मी पुन समेतलाई स्क्रीन टेष्ट र अन्तर्वार्ताबाट समेत छनौट गरी मिति २०६६।८।११ देखि तह ६ समाचार सम्पादक सरहको पारिश्रमिक पाउने गरी समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश नभएको अवस्थामा पनि ज्यालादारीमा नियुक्ति गरिसकेको र निजले नियमित रूपमा संस्थानमा काम गरिरहेको अवस्था समेत देखिएकोले गोवा युनिभर्सिटी भारतबाट वि.ए उत्तीर्ण गरेको त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश नगरेको भन्ने आधार देखाई अन्तर्वार्तामा सामेल गराउन नमिल्ने भनी नेपाल टेलिभिजन पदपूर्ति समितिले गरेको निर्णय उचित नभएको र सो निर्णयपश्चात् पनि निजको नोकरीलाई भने निरन्तरता दिएको देखिंदा उक्त निर्णय वदनियतपूर्ण छैन भन्न सकिएन । लोकसेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम २९(२) बमोजिम पनि अन्तर्वार्तामा उपस्थित हुन नसकेको प्रमाणसहित ६ दिनभित्र निवेदन दिएमा अन्तर्वार्तामा सहभागी गराउन सकिने प्रावधान रहेको अवस्थालाई हेर्दा लक्ष्मी पुनले अन्तर्वार्ता हुने दिन मिति २०६८।२।१६ मा उपस्थित हुन नसकेको कारणसहित मिति २०६८।२।१७ मा नेपाल टेलिभिजनमा

जानकारी गराएको, हतारहतारमा अन्तर्वार्ता हुने दिन मिति २०६८।२।१६ मा नै पदपूर्ति समितिले निज लक्ष्मी पुनको दर्खास्त रद्द गरी अन्तर्वार्तामा सामेल नगराई लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भएका अन्य उम्मेदवारहरूको सोही मितिमा नै अन्तर्वार्ता लिई नतिजा समेत प्रकाशित गरेको नेपाल टेलिभिजन पदपूर्ति समितिको कार्य स्वस्थ र स्वच्छ नभई निज लक्ष्मी पुनको अन्तर्वार्तामा सामेल हुने हक अधिकारको समेत कुण्ठित भएको स्पष्ट हुन्छ । यसरी लक्ष्मी पुनको प्रमाणपत्रको समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश हुन नआएको भनी निजको नाम अन्तर्वार्ताको सूचीबाट हटाउने निर्णय गरेकोमा नेपाल टेलिभिजनमै तह ६ समाचार सम्पादक सरहको पदमा सो प्रमाणपत्र विना नै ज्यालादारीमा नियुक्ति दिएको, र निजले आफू २०६८।२।१६ को अन्तर्वार्तामा उपस्थित हुन नसकेको कारणसहितको निवेदन पेश गरेको अवस्थामा समेत निजलाई अन्तर्वार्तामा सामेल नगरेको सम्बन्धमा छानबीन गरी उचित र आवश्यक निर्णय गर्न यस आयोगले लेखी पठाएको कार्यबाट विपक्षीको कुनै पनि हकमा आघात पर्न गएको अवस्था छैन ।

अन्तरिम आदेश जारी हुदां यस आयोगलाई छलफलका लागि भिकाइएको अवस्था नभई विपक्षीको मात्र एकपक्षीय सुनुवाइ भएकोले यस आयोगलाई आफ्नो कुरा प्रस्तुत गर्ने अवसर प्राप्त भएको छैन । यसरी आयोगबाट प्रतिरक्षा समेत गर्न नपाएको परिप्रेक्ष्यमा समेत उक्त अन्तरिम आदेश रद्द गरी पाउन समेत सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

मूलतः विज्ञापन नं. २०-२०६७।०६८ समाचार (सम्पादक) अंग्रेजी पदका उम्मेदवार लक्ष्मी पुनले लिखित र प्रयोगात्मक परीक्षामा सामेल अन्तर्वार्तामा सहभागी हुन नपाएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी गरेको हुँदा

सोही उजूरीको सम्बन्धमा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६८।२।२२ गते सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको छानबीन प्रतिवेदन प्राप्त नहुन्जेलसम्म अन्तर्वार्ताको रिजल्ट प्रकाशित गरिएको भएपनि नियुक्ती नदिनु भनी लेखी पठाएको र मिति २०६८।४।१६ गते पुनः अर्को पत्र पठाई आयोगको बैठकबाट भएको निर्णय भनी विभिन्न निर्णयहरू समेत गरी यस सम्बन्धमा यथाशिघ्र छानबीन गरी उचित र आवश्यक निर्णय गर्न भनी नेपाल टेलिभिजनलाई लेखी पठाएको हुँदा निज निवेदिकालाई समयमा नियुक्ति दिन नसकिएको व्यहोरा निवेदन गर्न चाहन्छु ।

संस्थाको तर्फबाट नयाँ पद सिर्जना गर्ने र अर्को कुनै व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने उद्देश्य रहेको भन्ने विपक्षी निवेदिकाको आरोप निराधार भूठा हो । सम्माननीय सर्वोच्च अदालतको मिति २०६८।५।२९ गतेको अन्तरिम आदेशको सम्मान गर्दै निज निवेदिकालाई सञ्चालक समितिको मिति २०६८।६।१० गतेको निर्णयअनुसार संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०६६ को विनियम ३१(१) बमोजिम समाचार सम्पादक (अंग्रेजी) तह ६ मा नियुक्ति दिई सकिएको हुँदा संस्थानको कारणबाट निजलाई नियुक्ति दिन ढिलाई नभएको र संस्थानको निजलाई नियुक्ति नदिई दुःख दिने आसय समेत नरहेको प्रष्टै छ । विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थान सञ्चालक समिति समेतको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले विज्ञापनमा नै समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको छ । विपक्षी उम्मेदवार नै हुन नसक्ने व्यक्ति हुन् । विपक्षी उम्मेदवार नै हुन नसक्ने व्यक्ति भएकोले निवेदन दिन पाउने हकद्वैया

नै छैन । शिक्षा भट्टराईले नियुक्ति पाई परीक्षणकाल समाप्त भई स्थायी सदर भैसकको छ । त्यसउपर चुनौती छैन । रिट जारी होस भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी लक्ष्मी पुन ओलीका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री बोरुणबहादुर कार्कीले मेरो पक्षले लिखित परीक्षा पास गरेको छ । विरामी परी अन्तर्वार्तामा उपस्थित हुन नसकेको भनी भोलिपल्ट निवेदन दिएकोलाई विचार गरिएन । समकक्षताको प्रक्रिया चलिरहेकै थियो । विपक्षी शिक्षा भट्टराईलाई पास गराउने नियतले काम भएको छ । तसर्थ रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र नेपालले प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी भएपछि निवेदक शिक्षा भट्टराईले नियुक्ति पाई परीक्षणकाल समेत सदर भैसकेको छ । निवेदनको औचित्य छैन भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले विपक्षी लक्ष्मी पुनले अख्तियारमा उजूर हालेको अवस्था छ । निजलाई जुन प्रमाणपत्रको आधारमा करारमा राखिएको छ, सोही प्रमाणपत्रका आधारमा स्थायी गर्न नमिल्ने के हो भनी अख्तियारले नियुक्ति पत्र दिन रोक लगाएको अवस्था हो । अन्तर्वार्ता दिनु पर्ने व्यक्ति अनुपस्थित भएको दिन नै नतिजा प्रकाशन भएको कारण नतिजा प्रकाशनको कार्य शंकास्पद देखिएको हो । अन्तर्वार्तामा उपस्थित हुन नपाउँदै परीक्षाफल निकाल्नु न्यायोचित नभएकोले अख्तियारको निर्देशन कानूनसम्मत छ, भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित कानून व्यवस्थायीहरूले गर्नुभएको वहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा रिट

निवेदकको माग दावीबमोजिमका आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, म निवेदिकाले अंग्रेजी तथा समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर पास गरी नेपाल टेलिभिजन संस्थानमा समाचार सम्पादकमा मिति २०६६।९।११ देखि निरन्तर ज्यालादारी काम गर्दै आएको छु । यसै बीच संस्थानको पदपूर्ति समितिबाट प्रकाशित विज्ञापन नं. २०-०६७।०६८ प्राविधिक सेवा समाचार समूहको अधिकृत तह ६ समाचार संपादक (अंग्रेजी) पद संख्या १ मा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गर्ने गरी सूचना प्रकाशित गरिएकोमा दर्खास्त दिई लिखित, प्रयोगात्मक र अन्तर्वार्ता समेतबाट मेरो नाम मुख्य उम्मेदवारको रूपमा नियुक्तिको लागि मिति २०६८।२।२३ मा सिफारिश भएको थियो । पटक पटक नियुक्तिको लागि अनुरोध गरिएकोमा पनि मलाई नियुक्ति नदिएको कारण माग गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट लक्ष्मी पुनले दिएको उजूरी बमोजिम छानबीन गरी आवश्यक निर्णय गर्न निर्देशन दिएकोले छानबीनबाट निर्णय नभएसम्म नियुक्ति दिन नसकिएको भन्ने जानकारी हुन आयो । पदपूर्ति समितिबाट कुनै गैरकानूनी कामकारवाही नभए पनि नियुक्ति नपाएकोले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।२।२२ र २०६८।४।११ को निर्णय र २०६८।२।२२ र २०६८।४।१६ को पत्र तथा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६८।३।११ को निर्णय र २०६८।५।११ को पत्रसमेत बदर गरी निवेदिकालाई उक्त पदमा नियुक्ति दिई काममा लगाउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत रिट निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. लक्ष्मी पुनले दिएको उजूरीका आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६८।२।२२ गते सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको छानबीन प्रतिवेदन प्राप्त नहुन्जेल रिजल्ट प्रकाशित

भैसकेको भएपनि नियुक्ति नदिनु भन्ने लेखी पठाएको समेतबाट निवेदिकालाई समयमा नियुक्ति दिन नसकिएको र सर्वोच्च अदालतको मिति २०६८।५।२९ को अन्तरिम आदेशलाई सम्मान गर्दै सञ्चालक समितिको २०६८।६।१० को निर्णय बमोजिम नियुक्ति दिइसकिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत नेपाल टेलिभिजन संस्थान सञ्चालक समिति समेतको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफबाट देखिन आउँछ ।

४. विपक्षी लक्ष्मी पुन समेत वि.नं.२०-०६७।०६८ को समाचार सम्पादक (अंग्रेजी) तह ६ (५) मा लिखित तथा प्रयोगात्मक परीक्षामा उत्तीर्ण भएको भन्ने कुरामा विवाद रहेको छैन । सो पदका लागि लिखित परीक्षा समेतमा उत्तीर्ण प्रतियोगीहरूको अन्तर्वार्ता मिति २०६८।२।१६ मा तोकिएको र सो अन्तर्वार्तामा आफू संलग्न हुन नसकेको कुरा स्वयं विपक्षी लक्ष्मी पुनले स्वीकार गरी भोलिपल्ट मिति २०६८।२।१७ मा छुटेको अन्तर्वार्ता लिई पाउँ भनी टेलिभिजन संस्थानमा निवेदन दिएको भन्ने देखिन आउँछ । यसरी छुटेको अन्तर्वार्ता लिई पाउँ भनेर निवेदन दिँदा टेलिभिजन संस्थानमा बहाल रहेको कुन कानून र नियम विनियमले त्यस्तो व्यवस्था गरेको छ भनी उल्लेख गर्न नसकी केवल लोकसेवा आयोग नियमावली २०६७ को नियम २९(२) बमोजिम सो सुविधा पाउन दावी गरेको पाइन्छ । सो लोकसेवाको व्यवस्था प्रस्तुत छनौट समितिले अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहेको भन्ने देखिँदैन ।

५. यसका अतिरिक्त नेपाल टेलिभिजन संस्थानको मिति २०६७।७।१६ मा प्रकाशित विज्ञापनमा नै विदेशी शैक्षिक संस्थाबाट प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने आवेदकले उल्लिखित प्रमाणपत्रका अतिरिक्त समकक्षता प्रमाणपत्रका प्रमाणित प्रतिलिपीहरू पनि आवेदन फारम भर्दा नै पेश गर्नुपर्ने भन्ने सो सूचनाबाट देखिन आउँछ । विपक्षी लक्ष्मी पुन ओलीले आफू भारतको गोवा

युनिभर्सिटीबाट सन २००२ मा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको भन्ने देखिन आएको र आफूले दर्खास्त फाराम भर्दा फारामसाथ समकक्षता प्रमाणपत्र पनि संलग्न गरेको नदेखिई केवल २०६८।३।१३ मा मात्र समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश गरेको भन्ने निजको लिखित जवाफबाट देखिन आउँछ । यसबाट संस्थानले प्रकाशन गरेको विज्ञापनको सूचनाबमोजिम निजले समकक्षताको प्रमाणपत्र पेश गरेको नदेखिएबाट निजको दर्खास्त फाराम नै कायम रहन नसक्नेमा निजलाई लिखित परीक्षामा सहभागी हुन दिई परीक्षा उत्तीर्ण गरेको कार्य नै गैरकानूनी रहेको भन्ने देखिन आउँछ । लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भइसकेपछि पनि तोकिएको अन्तर्वार्तामा निज उपस्थित भै अन्तर्वार्ता दिन सकेको देखिदैन ।

६. यसप्रकार विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानले आफ्नो संस्थानमा रिक्त रहेको कर्मचारीको दरवन्दी पूर्ति गर्नको लागि रीतपूर्वक विज्ञापन गरी भएको प्रतियोगितात्मक परीक्षामा यी निवेदक शिक्षा भट्टराई उत्तीर्ण भएकोमा विवाद छैन । निजको योग्यता नपुगेको भन्ने जिकीर पनि रहेको छैन । संस्थानद्वारा सञ्चालित परीक्षामा अनियमितता भएको पुष्टि भएको छैन । समकक्षताको प्रमाणपत्र समेत पेश गर्न नसकेकी र अन्तर्वार्तामा नै उपस्थित नभएकी विपक्षी लक्ष्मी पुनले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको उजुरीको आधारमा विपक्षी आयोगबाट मिति २०६८।२।२२ मा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट छानबीन प्रतिवेदन प्राप्त नहुन्जेलसम्म अन्तर्वार्ताको रिजल्ट प्रकाशित गरेको भएपनि नियुक्ति नदिन भनी नेपाल टेलिभिजनलाई पत्राचार गरेको देखिन आउँछ । धाँधली गरी तत्कालीन महाप्रबन्धककी भतिजीलाई लिखित तथा अन्तर्वार्तामा उत्तीर्ण गराएको भन्ने उजूर परेको भनी मिति २०६८।२।१६ मा अन्तर्वार्ता लिई नतिजा प्रकाशन गरेको नेपाल टेलिभिजन पदपूर्ति समितिको

कार्य स्वस्थ र स्वच्छ नभएको तथा लक्ष्मी पुनको अन्तर्वार्तामा सामेल हुने हक अधिकार समेत कुण्ठित भएको भन्ने समेत मिति २०६८।४।१६ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय भएको देखिन्छ । उल्लिखित निर्णय र पत्रमा कुन आधार र कारणबाट सो परीक्षामा अनियमितता भएको हो र नियुक्ति रोक्नु परेको हो भन्ने विश्वासिलो र बस्तुनिष्ठ कारण उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन । अनियमितता भएको भन्ने कुनै ठोस सबूद, प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको र सामान्य दरखास्तवाला पनि हुन नसक्ने व्यक्तिको उजुरीका आधारमा वैध रूपमा सम्पन्न भएको परीक्षाबाट सफल उम्मेदवारको नियुक्ति पाउने अधिकारलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै पनि सरकारी गैरसरकारी निकायले निर्णय गर्न मिल्दैन । गैरकानूनी हो भन्ने युक्तियुक्त आधार र कारण वेगर कसैको उजूर परेको भन्ने आधारमा मात्र रीतपूर्वक सम्पन्न भएको कामकारवाहीलाई अनुचित रूपमा रोक्दा सरोकारवाला निकायको कामकारवाहीमा पर्न जाने असरलाई समेत विचार नगरी काम गर्न मिल्दैन । दूषित कामकारवाहीलाई रोक्ने नाउँमा अर्को दूषित निर्णय हुन जाने सम्भवानालाई विचार गरिनु पर्दछ । यसर्थ केवल उजुरी परेको भन्ने आधारमा मात्र ठोस प्रमाणबाट अनियमितता भएको भनी पुष्टि नभै नेपाल टेलिभिजन पदपूर्ति समितिबाट प्रकाशित नतिजा समेतका आधारमा यी निवेदिका शिक्षा भट्टराईलाई नियुक्ति नदिनु भनी भएको मिति २०६८।२।२२ र २०६८।४।१६ समेतका विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय तथा पत्रहरू औचित्यपूर्ण नदेखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरीदिएको छ ।

७. अब निवेदकको माग दावीबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट अन्तर्वार्तामा नबसेको व्यक्तिको उजुरीको

आधारमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नियुक्तिपत्र नदिनु भनी भएको निर्णय र पत्राचार समेत त्रुटिपूर्ण देखिई बदर हुने ठहर भैसकेको छ। यी निवेदिका विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थान पदपूर्ति समितिले लिएको परीक्षाको लिखित तथा अन्तर्वार्ता समेतबाट उर्तिण भैसकेको अवस्था हुँदा निजले नियुक्ति पाउनु पर्ने तथ्यमा कुनै विवाद रहदैन। प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६८।५।२९ मा यी निवेदिकालाई नियुक्तिपत्र दिई काममा लगाउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भैसकेको देखिएको छ। यसप्रकार यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात सञ्चालक समितिको मिति २०६८।६।१० गतेको निर्णयअनुसार समाचार सम्पादक तह ६ मा नियुक्ति दिइसकेको भन्ने विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफबाट देखिन आउँछ। सो कुरालाई निवेदकतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले समेत स्वीकार गरेकै देखिन आएबाट नियुक्ति दिनु भन्ने परमादेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।

८. तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणबाट विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानका नाममा परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। सो हदसम्म रिट निवेदन खारेज हुन्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई दिई दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ३ गते रोज १ शुभम-
इजलास अधिकृत: चुरामन खड्का

निर्णय नं. ८९०३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६८ -WO-१२५५
आदेश मिति: २०६९।६।११

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत।

निवेदक: जिल्ला महोत्तरी, वर्दिवास गा.वि.स., वडा
नं.८ बस्ने शेरबहादुर लुङ्गेली समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- आम जनतासँग सरोकार राख्ने विकास निर्माणसँग सम्बन्धित अस्पताल लगायतका भवन निर्माण कार्यको लागि उपयुक्त स्थानको व्यवस्था गर्ने दायित्व सरकारको हुने हुनाले अस्पताल कुन ठाउँमा बनाउन उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा उपयुक्त स्थानको चयन गर्ने तत् सम्बन्धी निर्णय गर्ने र निर्णय कार्यान्वयन गर्ने कार्य पनि सरकारको सम्बन्धित निकायको हो। प्रस्तुत विषय सरकारको नीतिगत निर्णयको कुरा भएको हुँदा अमुक स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्नु अमुक स्थानमा निर्माण नगर्नु भनी अदालतबाट आदेश जारी गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू रमन
श्रेष्ठ र माधवकुमार वस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ताद्वय
ठोकप्रसाद शिवाकोटी र धर्मराज पौडेल,
विद्वान अधिवक्ताहरू वोर्णबहादुर कार्की,
रामनारायण विडारी र विजय मिश्र
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- वन ऐन, २०४९ को दफा ६८

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत पर्न
आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा एवं यस
अदालतको आदेश यस प्रकार रहेको छ:-

महोत्तरी जिल्लाको बर्दिवास पूर्व-पश्चिम
राजमार्ग तथा वनेपा-बर्दिवास सडकको मिलन
बिन्दू भएको कारणले गर्दा त्यहाँको जनघनत्व अविराम
वृद्धि भैरहेको छ ।

त्यहाँ मानिसहरूको स्वास्थ्य सुविधाको लागि
थोरै जनसंख्या भएको र बजार विस्तार नभएको
बेलामा त्यति बेलाकै आवश्यकतालाई महसूस गरेर
स्थापित थोरै क्षमता भएको स्वास्थ्य चौकीमात्र
रहेको छ । सुलभ रूपमा स्वास्थ्य सेवा दिनको
लागि पूर्वपट्टि कि जनकपुर, कि लाहान र पश्चिममा
हेटौंडा आइपुग्नु पर्ने अवस्था रहेको र त्यही स्थानमा
निजी नर्सिङ होमहरू रहेको भए पनि सुपथ सेवा
उपलब्ध हुन नसकेको तथा बर्दिवासमा सुविधायुक्त
अस्पतालका लागि हामी निवेदक लगायतका जनताले
एउटा सुविधा सम्पन्न अस्पताल स्थापना गर्नको
लागि धेरै अधिदेखि सरकारसँग माग गरी आएका
थियौं ।

त्यही क्रममा नै अस्पताललाई आवश्यक
पर्ने जग्गाको उपलब्धताको लागि विपक्षी स्वास्थ्य
मन्त्रालयबाट दुई वटा समिति समेत गठन गरेको
र दुवै समितिहरूले विभिन्न विकल्पसहित प्रतिवेदन
समेत दिएका थिए । त्यसमध्ये पहिलो मध्यमाञ्चल
क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालयका निर्देशक डा. महानन्द

मिश्रको संयोजकत्वमा गठित समितिले के कस्ता
सुझाव दिएको र सिफारिश गरेको थियो भन्ने
एकिन जानकारी नभए पनि त्यसपछि काशीराज
दाहालको संयोजकत्वमा गठन भएको समितिले
अस्पताल स्थापना गर्नको लागि कम्तीमा २०
कठ्ठा जग्गाको आवश्यकता पर्ने भन्दै वडा नं. १ र
३ मा रहेको च्यानडाँडा सामुदायिक वन रहेको
स्थानमा पनि जग्गा उपलब्ध हुन सकेमा सो
स्थानमा पनि स्थापना गर्न सकिने भन्ने लगायतका
थुप्रै विकल्पहरू दिएको भए पनि अस्पताल
स्थापनाको लागि आवश्यक जमिन प्राप्त हुन
नसकेको कारणले हामी निवेदकहरू समेतको
प्रयासमा बर्दिवाससँग जोडिएको माइस्थान
गा.वि.स. वडा नं २ को पूर्व-पश्चिम राजमार्गसँग
जोडिएको माइस्थान सामुदायिक वन क्षेत्रको तीन
हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराउने भनी सर्वदलीय र
सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति समेतले निर्णय
गरी अस्पताल स्थापना गर्नको लागि काशीराज
दाहाल समितिले दर्शाएको सुझावात्मक तथ्यलाई
ख्याल गरी ३ हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराउने निर्णय
भई त्यसै बमोजिम नापी कार्यालयबाट जग्गा पनि
छुट्याइएको थियो ।

यसरी जग्गाको तुंगो लागि सकेपछि अस्पताल
बनाउने यकीन भई नेपाल सरकारले आ.वं.
२०६६।०६७ को बजेट शीर्षक नं. ७०-४-८५५ बाट
रकम छुट्याई अस्पताल बनाउने बोलपत्र माग गरी
सोबमोजिम डाँफे-सिद्धबाबा जे.भी. नामक ठेकेदारको
बोलपत्र स्वीकृत गरी रु.५,०२,०१,००८।५० मा २४
महिनाभित्र अस्पताल बनाइसक्ने शर्तमा मिति
२०६७।३।२५ मा ठेकेदारसँग करार सम्पन्न भई
ठेकेदारलाई कार्यादेश समेत दिई सकिएको थियो ।

यसै बीच बर्दिवासमा निजी अस्पताल
खोलेर बस्ने सञ्चालकहरू तथा अन्य केही
व्यक्तिहरू मिलेर सकेसम्म अस्पताल बन्न नदिने
कसरतमा लागेकोले त्यस किसिमका केही
क्रियाकलाप अधिदेखि नै देखिन थालेका थिए । यो

क्रम विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्री भई कार्याभार सम्हालेदेखि तीव्र गतिमा बृद्धि भई अन्त्यमा गएर २०६९।२।१६ मा मन्त्रीस्तरीय निर्णय गरी पहिला जग्गा प्राप्त गर्न नसकिएको वर्दिवास गा.वि.स. वडा नं. ९ मा नै १९ कठ्ठा जग्गा प्राप्त भएको हुनाले त्यहाँ अस्पताल निर्माण कार्य गर्ने भनी सोही मितिमा च.नं. ६९३७, प.सं. आ. प्र. ८/२०६८/६९ बाट पत्र पठाइएको रहेछ। सो कुरा हामीले जानकारी पाई गैरकानूनी रूपमा विपक्षी मन्त्रीलाई प्रभावमा पारी निर्माणको कार्य नै शुरु हुन लागिसकेको अस्पताल सार्ने निर्णयले हामी निवेदकलगायतका व्यक्तिहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०४७ को धारा १२(१), १३(१), १६(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा असर पर्नुको अतिरिक्त जनताको करको व्यापक दुरुपयोग गरी कहिले कता कहिले कता अस्पताल सार्ने कार्य गरेको हुनाले हामीलगायत त्यस अस्पतालबाट सेवा प्राप्त गर्ने सम्पूर्णको सरोकार रहेको विषयमा यो निवेदन लिएर सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छौं।

विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट गठित काशीराज दाहाल-समितिले अस्पतालको लागि कम्तीमा २० कठ्ठा जग्गा आवश्यक हुने भन्ने प्रतिवेदन भएको अवस्थामा वडा नं. ९ मा उपलब्ध गराइएको १९ कठ्ठा जग्गामा निर्माण गर्न भनी निर्णय गर्नु स्वतः उक्त प्रतिवेदनविपरीत छ। हामी निवेदक लगायतको अथक प्रयासले अस्पताल स्वीकृत गराई ठेक्का समेत लागि २४ महिनाभित्र अस्पताल निर्माण हुने भएपछि त्यसलाई असफल बनाउन नसके पनि आफ्नो व्यवसायलाई असर नपार्ने स्थानमा स्थानान्तर गराउन सके पनि हुने भन्नेमा लागी पूर्वपश्चिम राजमार्ग भन्दा करीब ३ किलोमीटर दक्षिणमा सार्नको लागि मन्त्रिस्तरीय निर्णय गराइएको छ।

वन मन्त्रालय अन्तर्गतको वन विभागले सो स्थलको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नको

लागि कारवाही समेत अगाडि बढाइसकेको थियो। यसरी सो स्थानमा अस्पताल निर्माणका लागि प्रक्रिया पुऱ्याउने कार्य तीव्र गतिमा अगाडि बढिरहेको र सार्वजनिक ढुकुटीको रकम समेत खर्च भैसकेको अवस्थामा अकस्मात स्थान परिवर्तन गर्नु विपक्षी मन्त्रीको दुर्नियत बाहेक केही पनि हुन सक्दैन।

अतः उल्लिखित आधारमा विपक्षी मन्त्रीले गरेको मिति २०६९।२।१६ को निर्णयले हामीहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१), १३(१) तथा १६(१) समेत द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पारेकाले सो निर्णय धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्री र मन्त्रालय तथा अन्य सम्बन्धित विपक्षीहरूलाई समेत ठेक्का लगाइएको स्थलमा नै अस्पताल निर्माण गर्नको लागि तत्काल जग्गा उपलब्ध गराउनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊं।

मिति २०६९।२।१६ मा अस्पताल बनाउन निर्णय गरिएको स्थलमा प्राविधिक रूपमा जग्गा अपुग भए पनि सबै कुरालाई किनारा लगाई अस्पतालको शिलान्यास गर्नको लागि तयारी गर्ने दवाव दिइराखेको बुझिएको हुनाले विपक्षीले सोबमोजिम गरेको खण्डमा अपूरणीय क्षति हुने भएको हुनाले २०६९।२।१६ को निर्णय यो निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊं भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकहरूको निवेदन माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित

जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परे पछि वा अवधि नाघे पछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा, यसमा महोत्तरी जिल्ला माइस्थान गा.वि.स.मा १५ शैय्याको अस्पताल निर्माण गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६७।३।२५ मा डाँफे-सिद्ध बाबा नामक ठेकेदारसँग सम्झौता भई बोलपत्र समेत स्वीकृत भइसकेको अवस्थामा महोत्तरी जिल्लाको वर्दिवास गा.वि.स.वडा नं.८ मा अस्पताल निर्माण गर्ने गरी २०६९।२।१६ मा नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर)बाट भएको निर्णय उक्त सम्झौता र प्राविधिक प्रतिवेदन समेतको विपरीत हुने गरी भएको निर्णयबाट निवेदकहरूलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने स्थिति देखिएकोले सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म नेपाल सरकारको मिति २०६९।२।१६ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६९।३।२९ को आदेश ।

नेपाल राज्यभित्रको वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनका लागि दिँदा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनु पर्ने अवस्थाको सम्बन्धमा वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ आकर्षित हुने देखिन्छ र त्यस्तो वनको जग्गा दिनै पर्ने वाध्यकारी व्यवस्था वन ऐन, २०४९ ले गरेको देखिँदैन । मिति २०६९।२।१६ को निर्णय हुँदा अस्पताल निर्माण गर्नु नपर्ने भनी निर्णय नभएको केवल ठाउँ मात्र परिवर्तन गर्ने गरी निर्णय भएको हुँदा उक्त नेपाल सरकारको निर्णयलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वन विभागको लिखित जवाफ ।

अस्पताल कुन ठाउँमा निर्माण गर्ने भन्ने विषय यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय होइन । अस्पताल निर्माणको लागि महोत्तरी जिल्लाको माइस्थान गा.वि.स. वडा नं. २ को सामुदायिक वनभित्रको जग्गा प्राप्त गर्न मातहत निकायबाट सिफारिश भई यस मन्त्रालयबाट कारवाही भएको छैन । मिति २०६९।१।१४ मा अस्पताल निर्माणको लागि स्थानीय व्यक्तिहरू र ठेकेदार समेतले अनधिकृत रूपमा उक्त स्थानमा डोजर लगाई जग्गा सम्प्राप्त थालेको हुँदा जिल्ला वन कार्यालय, महोत्तरीले स्थानीय प्रशासन समेतको सहयोग लिई उक्त कार्य रोकेको हो ।

वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ अनुसार राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा मात्र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्न नेपाल सरकारले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न दिन सक्नेछ । तर प्रस्तुत वर्दिवास अस्पताल निर्माणको लागि वन क्षेत्रको सट्टा अन्य जग्गा प्राप्त भैसकेको अवस्थामा पुनः वन क्षेत्रको जग्गा दिइरहनु पर्ने अवस्था रहेको छैन ।

रिट निवेदक समेतले अस्पताल निर्माणको लागि वन क्षेत्रकै जग्गा प्राप्त गर्नुपर्ने कुनै आधार र कारण खुलाउन सक्नु भएको छैन । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले निर्णय गरी वन क्षेत्रको जग्गाको भोगाधिकार दिन मिल्दैन भन्ने समेत व्यहोराको वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सर्वप्रथमतः कुन स्थानमा अस्पताल भवन निर्माण गर्ने भन्ने विषय श्री स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रको विषय हो । वर्दिवास अस्पताल महोत्तरीको भवन निर्माण स्थल माइस्थान गा.वि.स. वडा नं. २ को वन क्षेत्रमा रहेको उक्त जग्गा भवन निर्माणको लागि आवश्यक

पर्ने वन क्षेत्रको जग्गाको भोगाधिकार उपलब्ध गराउन जिल्ला प्रशासन कार्यालय, महोत्तरीमा बसेको स्थानीय सिफारिश समितिको बैठकबाट निर्णय भै आवश्यक कार्यवाहीको लागि श्री स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा पठाएको र सोही आधारमा उक्त कामको बोलपत्र आव्हान भै मिति २०६७/०३/२४ मा डाँफे/सिद्धबाबा नामक निर्माण व्यवसायीसँग रु.५,०२,०९,००८।५० मा २ वर्षभित्र अस्पताल निर्माण सम्पन्न गर्न सम्झौता भएको हो। वन क्षेत्रमा रहेको उक्त जग्गामा अस्पतालको नाममा भोगाधिकार प्राप्त गर्न जिल्ला वन कार्यालय महोत्तरीमार्फत् वन मन्त्रालयमा कारवाही अधि बढेकोमा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको TOR स्वीकृत भए तापनि नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भई नआएसम्म प्रस्तावित जग्गामा कुनै पनि किसिमको निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु भनी जिल्ला वन कार्यालय, महोत्तरीले निर्माण कार्यमा रोक लगाएको हो। दावीअनुसार यस डिभिजन कार्यालयबाट निजहरूको हक अधिकारमा आघात पर्ने कुनै कामकारवाही नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय धनुषाको लिखित जवाफ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्यासम्बन्धी नीति योजना तथा कार्यक्रमलगायतका स्वास्थ्य सेवासँग सम्बद्ध सम्पूर्ण कामकारवाही नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ बमोजिम यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने हुँदा रिट निवेदकले तत्सम्बन्धी विषयमा कारण, आधार प्रमाण बेगर यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भौतिक योजना निर्माण तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

बर्दिवास अस्पतालको भवन निर्माणको लागि माग भई आएको माईस्थान गा.वि.स. वडा नं. २ को ३ हेक्टर वन क्षेत्रको भोगाधिकार उपलब्ध गराई दिने वारेको पत्र र जिल्ला वन कार्यालय महोत्तरीले वन क्षेत्रको जग्गा भोगाधिकार सम्बन्धमा श्री बर्दिवास अस्पताल बर्दिवास महोत्तरीलाई सम्बोधन गरी मिति २०६७/११/१९ मा लेखेको पत्रमा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ अनुसार वन क्षेत्र राष्ट्रिय निकुन्ज, आरक्ष, संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र र वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा रिसोर्ट, होटल र सफारी तथा शिक्षण संस्था, अस्पतालत र उद्योग स्थापना र अन्य निर्माण कार्य गर्न अनिवार्य रूपमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएकोले सो कार्य सम्पन्न गरी नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भई नआएसम्म प्रस्तावित जग्गामा कुनै पनि किसिमको निर्माण सम्बन्धी कार्य नगर्नु नगराउनु हुन अनुरोध छ भनी पत्राचार समेत भएको अवस्थालाई मध्यनजर गरी स्थानीय जनताको माग र चाहनावमोजिम पायक पर्ने स्थानमा अस्पताल निर्माण गरी सर्वसुलभ रूपमा स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनका लागि उक्त निर्णय गरिएकोले रिट निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र स्वास्थ्य मन्त्रीको पृथकपृथक लिखित जवाफ।

अन्तरिम आदेश रद्द गरिपाउँ भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको निवेदन परेको रहेछ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रमन श्रेष्ठ र श्री माधवकुमार वस्नेतले बर्दिवासमा अस्पताल भवन निर्माणको लागि उपयुक्त जग्गा खोजी गर्ने कार्य २०६४ सालदेखि प्रारम्भ भएको र उपयुक्त जग्गा नपाइएको कारणले लामो समय निर्माण

हुन सकेन । लामो अध्ययन पछि वर्दिवाससँग जोडिएको माइस्थान गा.वि.स. वडा नं. २ मा पर्ने पूर्वपश्चिम राजमार्ग सँग जोडिएको माइस्थान सामुदायिक वन क्षेत्रको ३ हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराउने वन उपभोक्ता समितिको निर्णय भै जग्गा छुट्याई ठेकेदारलाई कार्यादेश समेत दिएको अवस्था छ । सरकारले अस्पताल निर्माण गर्ने भनी एक पटक निर्णय गरी ठेकेदारलाई ठेक्का दिई निर्माण सामग्री समेत ल्याई सकेको अवस्थामा सो स्थानमा अस्पताल नबनाई किन अन्यत्र निर्माण गर्न खोजेको हो त्यो निर्णयमा खुलाइएको छैन । नेपाल सरकारले नै निर्माण गर्न लागेको हुँदा यहाँ वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ ले छेक्दैन, अहिले अस्पताल बनाउन खोजिएको ठाउँमा पर्याप्त जग्गा नभै १९ कठ्ठा मात्र छ । मन्त्रीको निर्णय बदर गरी साविकवमोजिमकै स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्न परमादेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी र श्री धर्मराज पौडेलले वन क्षेत्रको जग्गामा कुनै संरचना निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभावलागायतका विषयमा अध्ययन गरी सो स्थान बाहेकका अन्य विकल्प नभएको अवस्थामा राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त संरचना मात्रै निर्माण गर्न सकिन्छ । तर यहाँ अन्य विकल्प देखिएको छ । त्यहाँ प्रयाप्त रुख विरुवाहरू रहेको हुँदा सो स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्दा वातारणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था छ । उपभोक्ता समितिको निर्णयको आधारमा वन क्षेत्रभित्रको जग्गामा अस्पताल निर्माण गर्न मिल्दैन । नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्छ तर यहाँ त्यस्तो स्वीकृति प्राप्त भएको पनि छैन । स्वास्थ्य मन्त्रीको मिति २०६९।२।१६ को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि छैन । कानूनी त्रुटि नै नभएको स्थितिमा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुन सक्दैन रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस

प्रस्तुत गर्नुभयो । वर्दिवास अस्पतालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री वोर्णबहादुर कार्की, श्री रामनारायण विडारी र श्री विजय मिश्रले परमादेशको आदेश माग गर्नेको दावीमा विवादरहित अधिकार हुनुपर्छ र तोकिएको अधिकारीको पनि जग्गा उपलब्ध गराउने कर्तव्य तोकिएको हुनुपर्छ यहाँ यस्तो स्थिति छैन । अस्पताल निर्माणको लागि वन प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य विकल्प छैन भन्ने कुरा स्थापित गराउनु पर्नेमा यहाँ त्यो कुरा स्थापित हुन सकेको छैन । जिल्ला वन कार्यालयको आदेशबाटै सो स्थानमा निर्माण कार्य रोकिएको छ तर सो वन कार्यालयलाई विपक्षी नै बनाइएको छैन । वन ऐनको प्रावधानअनुसार अस्पताल निर्माण गर्न जग्गा प्राप्त गरिएको छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा यसमा आज अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफलको निमित्त पेश हुन आएको भएपनि प्रस्तुत मुद्दामा सबै विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ प्राप्त भैसकेको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (४) अनुसार अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा मात्र केन्द्रित नभई प्रस्तुत निवेदन दावीका सम्बन्धमा अन्तिम निर्णय गरी दिन उपयुक्त देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वर्दिवासमा सुविधायुक्त अस्पताल निर्माणको लागि आवश्यक पर्ने जग्गा उपलब्ध गराउन स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट काशीराज दाहालको संयोजकत्वमा गठित समितिले दिएको सुझावलाई मध्यनजर गरी हामी निवेदकहरूको प्रयासमा पूर्व-पश्चिम राजमार्ग एवं वर्दिवाससँग जोडिएको माइस्थान सामुदायिक वन क्षेत्रको तीन हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराउने भनी सर्वदलीय र सामुदायिक वन उपभोक्ता

समितिबाट निर्णय गरी जग्गा छुट्ट्याइएको थियो । उक्त स्थानमा अस्पताल बनाउन बजेट स्वीकृत भै ठेकेदार सँग सम्झौता गरी कार्यादेश समेत दिई सकेको अवस्थामा मिति २०६९।२।१६ मा मन्त्रीस्तरीय निर्णय गरी उक्त अस्पताल राजमार्ग भन्दा करीव ३ कि.मी. दक्षिणमा छुट्ट्याइएको १९ कठ्ठा जग्गामा निर्माण गर्न लागिएको छ । यसबाट सुपथ र सुलभ स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने हकबाट वञ्चित हुनु परेको हुँदा उक्त निर्णय बदर गरी ठेक्का लगाइएकै स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी देखिन्छ । स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट प्राप्त लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकले उल्लेख गरेको स्थानमा नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त नभएसम्म प्रस्तावित जग्गामा कुनै किसिमको निर्माण कार्य नगर्नु भन्ने जिल्ला वन कार्यालय महोत्तरीले पत्र पठाएको र स्थानीय जनताको माग समेतलाई विचार गरी उक्त निर्णय भएको हो भन्ने देखिन्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ अनुसार वनको उपभोग गर्नु बाहेक अन्य विकल्प नभएमा र वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा मात्र राष्ट्रिय वनको कुनै भाग नेपाल सरकारले प्रयोग गर्न दिन सक्ने हो । अस्पताल निर्माणको लागि अन्य जग्गा प्राप्त भैसकेको हुँदा वन क्षेत्र दिनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. यसमा निवेदन दावीका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले अस्पताल निर्माणको लागि भनी उल्लेख गरेको महोत्तरी जिल्ला माईस्थान गा.वि.स. वडा नं. २ मा पर्ने माईस्थान सामुदायिक वन क्षेत्रको जग्गा सार्वजनिक वन क्षेत्रभित्रको जग्गा भएको कुरामा विवाद देखिदैन । त्यस्तो सार्वजनिक वन क्षेत्र भित्रको जग्गा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने सम्बन्धमा वन ऐन, २०४९ हेरिनु पर्ने हुन्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ हेर्दा राष्ट्रिय प्राथमिकता

प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएको र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकार द्वारा व्यवस्थित वन, कवुलियती वन वा धार्मिक वन कुनैको प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार अस्पताल निर्माण गर्न वनको प्रयोग गर्नु बाहेक अन्य विकल्प नरहेको अवस्थामा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिएर मात्र वन क्षेत्रको प्रयोग गर्न सकिने देखिएको हुँदा सो अस्पताल निर्माणको लागि निवेदनमा उल्लेख भएको वन क्षेत्रको जग्गा प्रयोग गर्न नेपाल सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त भएको छ कि छैन र अस्पताल निर्माणको लागि सो जग्गा बाहेकको अन्य विकल्प छ कि छैन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यस सम्बन्धमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०६९।२।१६ को निर्णय हेर्दा वर्दिवास गा.वि.स. वडा नं ९ का वासिन्दाबाट करीव १९ कठ्ठा जग्गा गाउँ वस्तीभित्र स्वेच्छाले उपलब्ध हुन सक्ने देखिएकोले उक्त जग्गा वर्दिवास अस्पतालको नाउँमा रजिष्ट्रेशन पारित गराई सोही स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्न उपयुक्त हुने भनी निर्णय भएको देखिन्छ । सो निर्णयअनुसार महोत्तरी जिल्लाको वर्दिवासमा अस्पताल निर्माणको लागि वर्दिवास गा.वि.स. वडा नं. ९ का स्थानीय वासिन्दा दानबहादुर विश्वकर्मा समेतका व्यक्तिहरूले स्वेच्छापूवक मिति २०६९।२।२४ मा रजिष्ट्रेशन पास गरी वर्दिवास अस्पतालका नाउँमा जग्गा नामसारी तथा रजिष्ट्रेशन पारित भएको राजीनामाका प्रतिलिपि समेत पेश भएको देखियो । यस्तो अवस्थामा उक्त अस्पताल निर्माणको लागि सामुदायिक वन प्रयोग गर्नु भन्दा अर्को विकल्पको विद्यमानता रहेको पाइयो ।

५. सार्वजनिक वन क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गामा भौतिक निर्माण गर्दा नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकारबाट स्वीकृति लिनुपर्नेमा उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार स्वीकृति लिएको देखिंदैन। सोही कारणबाट जिल्ला वन कार्यालय, महोत्तरीले मिति २०६७।५।३ मा वन विभाग, बबरमहललाई सम्बोधन गरी वर्दिवास अस्पताललाई वोधार्थ लेखेको पत्र व्यहोरा हेर्दा “वन ऐन, २०४९ र वन नियमावली, २०५१ अनुसार राष्ट्रिय वन (सामुदायिक, धार्मिक, कबुलियती वन समेत) क्षेत्रको जग्गा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृतिबेगर अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न नहुने व्यवस्था रहेको हुँदा नेपाल सरकारको स्वीकृति बेगर वन क्षेत्रमा अस्पताल भवन निर्माण नगर्न अनुरोध छ” भनी पत्र पठाई निर्माण कार्य रोकी दिएको देखिन्छ।

६. यस प्रकार निवेदन दावीअनुसारको माइस्थान सामुदायिक वन क्षेत्रभित्रको जग्गामा अस्पताल निर्माण गर्न नेपाल सरकारबाट स्वीकृति विना वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ अनुसार उक्त जग्गामा अस्पताल निर्माण गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन। वर्दिवास अस्पताल निर्माणको लागि स्थानीय जनताले स्वेच्छापूर्वक जग्गा उपलब्ध गराई अस्पतालको नाममा राजीनामा रजिष्ट्रेशन पारित गरिदिएको देखिन्छ।

७. आम जनतासँग सरोकार राख्ने विकास निर्माणसँग सम्बन्धित अस्पताल लगायतका भवन निर्माण कार्यको लागि उपयुक्त स्थानको व्यवस्था गर्ने दायित्व सरकारको हुने हुनाले अस्पताल कुन ठाउँमा बनाउन उपयुक्त हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा उपयुक्त स्थानको चयन गर्ने तत् सम्बन्धी निर्णय गर्ने र निर्णय कार्यान्वयन गर्ने कार्य पनि सरकारको सम्बन्धित निकायको हो। प्रस्तुत विषय सरकारको नीतिगत निर्णयको कुरा भएको हुँदा अमुक स्थानमा अस्पताल निर्माण गर्नु अमुक स्थानमा निर्माण

नगर्नु भनी अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था पनि रहँदैन। एकातर्फ वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ मा रहेको व्यवस्थाअनुसार वन क्षेत्रभित्रको जग्गा प्रयोग गर्नु वाहेक अन्य विकल्प नभएको अवस्थामा सरकारको स्वीकृति लिएर मात्र प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था भएकोमा निवेदकहरूले अस्पताल निर्माण गर्नुपर्ने भनी दावी गरेको जग्गा वन क्षेत्र भित्रको भएको र सो स्थानमा अस्पताल भवन निर्माण गर्न सरकारको स्वीकृति लिएको पाइँदैन। अर्कोतर्फ अस्पताल भवन निर्माणको लागि स्थानीय जनताबाट अर्को स्थानमा जग्गा उपलब्ध गराइएको देखिन्छ यस्तो स्थितिमा निवेदन दावीअनुसारको जग्गामा अस्पताल निर्माण नगरी वर्दिवास गा.वि.स. वडा नं. ९ मा स्थानीय जनताले उपलब्ध गराएको जग्गामा अस्पताल निर्माण गर्ने भनी भएको मिति २०६९।२।१६ को निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

८. अतः निवेदन माग दावीअनुसारको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदननै खारेज भएको हुँदा यस अदालतबाट मिति २०६९।३।२१ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश समेत कायम रहन सक्दैन, निष्क्रिय हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको लगत दायरीबाट कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल असोज ७ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृतः ऋषिराम आचार्य

निर्णय नं. ८९०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् ०६३-८१- ००५४
फैसला मिति: २०६८।८।६।३

मुद्दा:- फैसला बदर

पुनरावेदक वादी: स्याङ्जा जिल्ला, चिलाउनेवास
गा.वि.स., वडा नं. ३ बस्ने भकनाथ शर्मा
पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: नवलपरासी जिल्ला, स्वाठी
गा.वि.स., वार्ड नं. ५ बस्ने युगवहादुर पुन

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री जगतप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.मु.न्या.श्री मोहन प्रकाश सिटौला

मा.न्या.श्री विश्वनाथ जोशी

- जग्गा दाताको नाममा सेस्ता कायम भएपछि रजिष्ट्रेशन हुने कार्यालयमा गई रजिष्ट्रेशन गरी हक हन्तान्तरण गरेको लिखतले मात्र कानूनी मान्यता पाउन सक्ने हुन्छ। तत्काल हक हस्तान्तरण हुन नसक्ने प्रकृतिको जग्गालाई आफ्नो नाममा सेस्ता समेत कायम नहुँदै दाताले घरसारमा गरिदिएको लिखतको आधारमा मात्र उक्त जग्गामाथि कसैको कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न सम्भन मिल्दैन। घरसारमा छोडपत्र करारनामा गरी लिएको जग्गामाथि क्रेताको कानूनी हक तब मात्र स्थापित हुन्छ जब

कानूनबमोजिम सम्बन्धित निकायबाट आफ्नो हक स्थापित गराएको हुन्छ।

(प्रकरण नं.५)

- अदालतको अन्तिम फैसलाबाट एक व्यक्तिको नाममा दाखेल खारेज नामसारी गर्ने हक स्थापित भइसकेको जग्गालाई फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा नै अर्को व्यक्तिका नाममा रजिष्ट्रेशन पास हुँदा त्यस्तो रजिष्ट्रेशन पास भएको लिखत जेठो लिखत मान्न सम्भन नमिले।
- अदालतको फैसला मितिपश्चात् अनधिकृत व्यक्तिका नाममा पारित लिखतलाई जेठो लिखत मान्दा अदालतको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन हुन नसकी फैसला नै निस्प्रभावी हुने हुन्छ। अदालतको अन्तिम फैसला शून्यको स्थितिमा रहन नसक्ने र अन्तिम भइरहेको फैसलाको कार्यान्वयनको अनिवार्यता हुने हुँदा फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रियालाई नै छलेर भएको रजिष्ट्रेशनले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट:

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
कृष्णप्रसाद सापकोटा, तिलप्रसाद गौतम र
आनन्दप्रसाद भुसाल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०३७, अङ्क ७, नि.नं. १३८९,
पृ.१३९

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको
अधिकारक्षेत्र भित्रको भई पुनरावेदन अदालत

बुटवलको मिति २०६२।११।२१ को फैसला उपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः-

मिति २०३६।७।२७ मा मालपोत कार्यालय नवलपरासीबाट सेस्ता कायम भई मिति २०४६।७।२७ भन्दा पहिले रजिष्ट्रेशन पारित हुन नसक्ने विपक्षी भक्तवीर कामीको नामको जग्गा पास खुलेका बखत मेरा नाममा रजिष्ट्रेशन पास गर्ने शर्तमा रु.३०,०००।- मा छोडपत्र करारनामाको कागज गरी मिति २०३६।७।१५ मा लिएको थिएँ । मैले भक्तवीर कामीसँग छोडपत्र गरी लिएको जग्गामध्ये दक्षिणतर्फबाट ज.वि. ०-१४-० जग्गा रु.२१,०००।- मा हरिमाया वि.क. लाई छोडपत्र गरिदिएको र बाँकी जग्गा युगबहादुरलाई कमाउन दिएको थिएँ । उक्त जग्गा मैले आफ्नो करार शर्त बमोजिम मिति २०५६।७।११ मा र.नं. ९२९ बाट राजीनामा पास गराइ लिएको छु । मैले छोडपत्रबाट खरिद गरेको जग्गालाई नै चार किल्ला उल्लेख गरी कि.नं. ६४ को जग्गा भनी भक्तवीर सुनार कामीले युगबहादुर पुनलाई मिति २०३६।१२।११ मा छोडपत्र करारनामाको कागज गरिदिएको र सोही लिखतलाई आधार मानी युगबहादुर पुनले नवलपरासी जिल्ला अदालतमा करारबमोजिम गरिपाऊँ भनी फिराद दायर गरी प्रतिवादीले प्रतिवाद समेत नगरी अदालतबाट मिति २०३६।१२।११ को करारबमोजिम लिखत पारित गरी लिन पाउने ठहर भई मिति २०५५।१२।१० मा फैसला भएको रहेछ । मैले घरसारमा छोडपत्र लिखत पारित गरेको पहिलो लिखत हुँदा पहिलो लिखतले कानूनी मान्यता पाउनु पर्ने हुन्छ । मैले लिएको कि.नं. ५ हो कि.नं. ६४ होइन । यसरी मिति २०३६।१२।११ को लिखतलाई आधार लिई गरिएको श्री नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१२।१० को फैसलामा उल्लिखित विपक्षी युगबहादुर पुनका नाममा लिखत पारित भएको जिल्ला नवलपरासी स्वाठी गा.वि.स वडा नं.५ कि.नं. ५ को ज. वि. १-८-० मध्ये उत्तर

तर्फको ज.वि. ०-१४-० जग्गाको हदसम्मको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र ।

वादीको फिराद दावी भूठा हो । वादीलाई मैले विक्री गरेको जग्गाको राजीनामा पारित गरी दिइसकेको अवस्थामा वादीलाई म उपर फिराद दायर गर्ने हकद्वैया छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भक्तवीर कामीको प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादीले दावी लिएको मिति २०३६।७।१५ को कथित करारनामाको लिखतलाई कानूनी निरन्तरता दिन सकेका छैनन् । कानूनी अस्तित्व कायम गर्न नसकेको लिखतलाई मान्यता दिन मिल्ने होइन । दावीको जग्गा भक्तवीर कामीले मलाई मिति २०३६।१२।११ मा करारनामा छोडपत्रको कागज गरिदिएका र करारको शर्त पालना नगरेको हुँदा २०५४ सालमा सह-प्रतिवादी भक्तवीर कामीका उपर मैले करारबमोजिम गरिपाऊँ भनी मुद्दा दायर गरी मिति २०५५।१२।१० मा दावीबमोजिम करारबमोजिम जग्गा मेरा नाममा नामसारी दा.खा. हुने ठहरी फैसला भएपछि फैसला कार्यान्वयन कै अवस्थामा वादीले मिति २०५६।७।११ मा र.नं. ९२९ बाट ०-१४-० जग्गा पारित गरेतापनि मालपोत कार्यालयले अदालतको फैसलाबमोजिम मेरो लिखत पारित दा.खा. गरे गराएको कार्य कानूनसम्मत छ । वादी म युगबहादुर पुन प्रतिवादी भक्तवीर कामी भएको करारबमोजिम गरिपाऊँ मुद्दाको नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१२।१० को फैसला बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी युगबहादुर पुनको प्रतिउत्तर जिकीर ।

भकनाथ शर्मा र भक्तवीर कामीका बीचमा खडा भएको मिति २०३६।११।१५ को लिखत जालसाजीपूर्ण तरिकाले खडा भएको हो । मैले मिति २०३६।१२।११ मा भक्तवीर कामीबाट विवादित जग्गा करारको लिखत गरी लिएबमोजिम निज उपर मुद्दा दायर गरी विवादित जग्गा मेरा नाममा दा.खा. भैसकेपछि भक्तवीर कामी तथा भकनाथ

शर्मा समेत मिली मेरो हक मेट्नुका लागि पुरानो मिति राखी नयाँ कागज खडा गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्र. युगबहादुर पुनको वारेस मीनबहादुर कुँवरले गरेको सनाखत बयान ।

प्रतिवादीले गरेको बयान व्यहोरा भूठो हो । करारको लिखत सद्दे हो । जालसाजी गरे गराएको होइन भन्ने व्यहोराको वादीका वारेस केशवराज सिंहले गरेको बयान ।

मैले मिति २०३८।११।१५ मा भक्तनाथ शर्मालाई गरिदिएको छोडपत्र करारनामा जालसाजी नभै सत्य साँचो हो प्रतिवादीको बयान भूठो हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी भक्तवीर कामीका वारेस चुल्हाई मिश्रको बयान ।

दावीको जग्गा भक्तवीरले भक्तनाथलाई घरसारमा छोडपत्र गरिदिने भनी भनेको हुँदा लिखतको साक्षी महलमा सहिछाप गरेको हुँ । प्रतिवादीको हक मेट्ने कुनै काम गरेको छैन भन्ने व्यहोराको कारणी सरह ३० दिने म्यादमा उपस्थित भएका नन्दकुमार वि. क. ले गरेको बयान ।

भक्तवीर कामीले आफ्नो हकको जग्गा भक्तनाथ पौडेललाई छोडपत्र गरिदिने सल्लाह भै छोडपत्र लिखत खडा भएको र उक्त लिखतमा मैले साक्षीको रूपमा सहिछाप गरेको हुँ । प्रतिवादीको हक मेट्ने कार्य गरेको छैन । प्रतिवादीको बयान भूठो हो भन्ने व्यहोराको ३० दिने म्यादमा हाजीर भएका मनसाराम वि. क. को बयान ।

वादी युगबहादुर पुन प्रतिवादी भक्तवीर कामी भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतको संवत् २०५४ सालको दे. नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने मुद्दाको मिति २०५५।१२।१० को फैसला सहितको छिनुवा मिसिल प्रमाणको लागि साथै पेश भएको ।

यसमा वादीको हक स्वामित्वको जग्गामा असर पर्ने गरी वादी, यिनै प्रतिवादी युगबहादुर पुन, प्रतिवादी यिनै भक्तवीर कामी भएको संवत् २०५४ सालमा दे. नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाऊँ

भनी मुद्दा दायर गरी मिति २०५५।१२।१० मा विवादित कि. नं. ५ को जग्गाको करारको लिखत पारित हुने ठहरी यस अदालतबाट भएको फैसला वादी दावीबमोजिम जिल्ला नवलपरासी स्वाठी गा. वि. स., वडा नं. ५ च, कि. नं. ५ को ज. वि. १ -८-० जग्गामध्ये ०-१४-० उत्तर तर्फबाट बदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।३।२१ मा भएको फैसला ।

यसमा दावीको जग्गामा यी वादीको भोग कब्जा नभएको, मलाई कमाउन दिएको भन्ने दावी भएपनि सो पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण प्रस्तुत गर्न नसकेको, विपक्षीको कथित हकको स्रोतको लिखत हालसम्म पनि पेश गर्न नसकेको, कथित २०३८।११।१५ को लिखत दाखिल गरेतापनि सो लिखत मैले अदालत प्रवेश गर्नु अघिको लिखत रजिष्ट्रेशन पारित गराएको वा करारबमोजिम गराउन समेत नसकेको स्थितिमा विना आधार प्रमाण वादीको हक स्वामित्वमा असर पर्ने भनी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मिति २०५५।१२।१० को फैसला र सोअनुसार स्थापित भएको मेरो हक दर्ता सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी युगबहादुर पुनको पुनरावेदन अदालत वुटवलमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे. पु. नं. ११०७ को दा. खा. टिप्पणी आदेश बदर मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत वुटवलबाट मिति २०६२।२।१० मा भएको आदेश ।

वादी भक्तनाथ र भक्तवीर कामीबीच भएको मिति २०३८।११।१५ को दूषित लिखत व्यवहारबाट दावीको जग्गाउपर यी वादीको कानूनी हक सिर्जित हुन नसक्ने हुँदा दावीको जग्गाउपर वादीको कानूनी हकाधिकार नै नभएको स्थितिमा शुरु अदालतबाट मिति २०५५।१२।१० मा भएको

फैसलाले यी वादीको हकाधिकारमा कुनै असर पारेको नदेखिदा सो फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने फिराद दावीसँग सहमत हुन सकिएन । अतः २०५४ सालको दे.नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाउँ भन्ने मुद्दामा मिति २०५५।१२।१० को फैसला बदर गर्ने अवस्था नदेखिएकोले सो फैसलामा उल्लिखित कि.नं. ५ को ज.वि. १-८-० जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ०-१४-० जग्गाको फैसला बदर गर्ने गरेको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६१।३।२१ को फैसला नमिलेकोले उल्टी हुन्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत बृटवलको मिति २०६२।११।२१ को फैसला ।

म पुनरावेदकले भक्तवीर कामीबाट छोडपत्र गराई लिएको विवादित, नवलपरासी जिल्ला, स्वाठी गा.वि.स, वडा नं.५(च) कि.नं. ५ को जग्गाको सेस्ता मिति २०३६।७।२७ मा तयार भएको छ र मेरा दाताले युगबहादुर पुन लाई गरिदिएको भनिएको मिति २०३८।१२।११ मा भएको कथित करारनामाको लिखतमा क्षेत्रीय बसोवास कार्यालयबाट कि.नं. ६४ को जग्गालाई विक्री गरेको प्रष्ट उल्लेख भएको छ । भक्तवीर कामीले म र पुनरावेदकलाई गरिदिएको छोडपत्रको कागज र विपक्षी युगबहादुर पुनलाई करारनामा गरिदिएको भनिएको दुवै कागज २०३६।७।२७ पछिको हुँदा उक्त कि.नं. ५ र कि.नं. ६४ अलगअलग हुन् भन्ने कुरा मिसिल कागजबाट देखिई रहेको अवस्था छ । निजको हकदैया नै नभएको कि.नं. ५ को जग्गामा दावी लिई २०५४ सालमा फिराद गरी फैसला गराएको प्रष्ट छ । विपक्षीले भक्तवीरसँग मिति २०३८।१२।११ मा गरेको भनिएको कथित करारनामाको कागज र म पुनरावेदकले विवादित जग्गा भक्तवीर कामीसँग मिति २०३८।११।१५ मा छोडपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरी सोही आधारमा मिति २०५६।७।११ मा र.नं. ९२९ बाट राजीनामा पारित गरिएकोबाट दावीको जग्गाका सम्बन्धमा भएका करारनामाको लिखित र राजीनामा गरी

लिएको मिति समेत विपक्षीको भन्दा जेठो देखिइरहेको अवस्थामा म र भक्तवीरबीच भएको लिखत दूषित ठहर्‍याई भएको फैसला बदरभागी छ अतः शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।३।२१ मा भएको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने वादीको यस अदालतसमक्ष दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको मिति ०६३-०।-००३३ को फैसला बदर मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने भनी आज यसै इजलासबाट आदेश भएको हुँदा सो मुद्दासँग अन्तरप्रभावी रहेको यस मुद्दामा पनि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।६।१७ को आदेश

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक पक्षले २०३६ सालमा नै सेस्तामा कि. नं. ५ जनिई मिति २०३८।११।१५ मा भक्तवीर कामीसँग छोडपत्रको लिखत गरी लिएको जग्गालाई पछिल्लो मिति २०३८।१२।११ मा विपक्षी युगबहादुर पुनले पुन भक्तवीरबाट कि. नं. ६४ उल्लेख गरी छोडपत्रको करारनामा गरी लिएको र पुनरावेदकको हकमा आघात पार्ने गरी नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दे.नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाउँ भन्ने मुद्दा गरी उक्त अदालतबाट मिति २०५५।१२।१० मा वादी दावी पुग्ने गरी फैसला समेत गराएको हुँदा कि. नं. ५ को ज. वि. १-८-० मध्ये उत्तरतर्फको ज. वि. ०-१४-० जग्गाको हदसम्मको फैसला बदर हुनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत बृटवलले फैसला बदर नहुने ठहर्‍याएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी दावीबमोजिम फैसला बदर हुने ठहर गरेको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भनी गर्नु भएको छलफल जिकीर सुनियो ।

प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री तिल

प्रसाद गौतम र श्री आनन्दप्रसाद भुसालले मालपोत कार्यालयबाट तत्काल रजिष्ट्रेशन पारित हुन नसक्ने अवस्थाको जग्गा वादीले घरसारमा छोडपत्रको लिखत गर्दैमा त्यस्तो लिखतले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । मेरो पक्षले छोडपत्र करारनामाबाट खरिद गरेको जग्गालाई करारबमोजिम लिखत पारित गरिपाऊँ भनी मिति २०५४।१२।१९ मा जिल्ला अदालतमा प्रवेश गरी मिति २०५५।१२।१० को दावी पुग्ने गरी भएको फैसलाबाट दावीको कि.नं. ५ को जग्गामा कानूनी अधिकारको सिर्जना भई उक्त फैसला अन्तिम भई रहेको अवस्थामा दावीको जग्गामा हक नै नभएका वादीलाई फैसलाबदर तर्फ फिराद दायर गर्ने हकद्वैया समेत नहुँदा वादी दावी पुग्ने ठहर गरेको शुरु फैसलालाई उल्टी गरी फैसला बदर नहुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला सदर गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस समेत सुनी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरू उपर विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो:

- १) पुनरावेदक वादीले भक्तवीर कामीबाट गराई लिएको मिति २०३८।११।१५ को छोडपत्रको लिखतमा उल्लिखित कि. नं. ५ को जग्गा र प्रतिवादीले मिति २०३८।१२।११ मा गरी लिएको छोडपत्रको लिखतमा उल्लिखित कि. नं. ६४ को जग्गा एउटै हो वा फरक फरक जग्गा हो ?
- २) पुनरावेदक वादीको मिति २०३८।११।१५ को घरसारको छोडपत्रको लिखत एवं मिति २०५६।७।११ को राजीनामाको लिखत र प्रतिवादीले मिति २०३८।१२।११ को करार लिखतबमोजिम गरिपाऊँ मिति २०५४।१२।१९ मा अदालतमा मुद्दा दायर गरी मिति २०५५।१२।१० मा अन्तिम फैसला

भएबमोजिमको लिखतमध्ये कुन लिखतले कानूनी मान्यता पाउने हो ?

- ३) नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१२।१० को फैसला बदर हुनुपर्ने हो वा होइन ?
- ४) पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादीले आफ्नो फिरादमा मालपोत कार्यालय नवलपरासीमा सेस्ता कायम भएको भक्तवीर कामीको नामको जिल्ला नवलपरासी, स्वाठी गा.वि.स., वडा नं. ५ च कि.नं. ५ को ज. वि. १-८-० जग्गा मिति २०३८।११।१५ मा छोडपत्र करारनामाको लिखतअनुसार भक्तवीर कामीबाट मैले खरिद गरेको जग्गा हो । सोमध्ये ०-१४-० जग्गा हरिमाया वि.क. लाई विक्री गरी बाँकी ०-१४-० जग्गा मेरो हक कायम भएकोमा भक्तवीर कामी र प्रतिवादी युगबहादुर पुनले मिलोमतो गरी मिति २०३८।१२।११ मा करारनामाको लिखत खडा गरी युगबहादुर पुनले करारबमोजिम गरिपाऊँ भनी भक्तवीर कामीउपर नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दे.नं. ११६० को मुद्दा दायर गरी मिति २०५५।१२।१० मा एकतर्फी फैसला गराई फैसलाअनुसार उक्त जग्गा आफ्नो नाममा दा.खा. समेत गराएकोले मेरो हक सम्मको ०-१४-० जग्गाको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने दावी गरेको देखिन्छ । युगबहादुर पुनले प्रतिवाद गर्दा वादीले उल्लेख गरेको लिखत कानूनी अस्तित्वविहीन भएको र मेरो लिखित कानूनी रूपमा जेठो भई अदालतको अन्तिम फैसलाबाट मेरो हक सिर्जना भई सकेको अवस्थामा फैसला बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतले वादी दावीबमोजिम फैसला बदर हुने ठहर गरेकोमा पुनरावेदन अदालत बुटवलले शुरु अदालतको

फैसला उल्टी गरी वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको देखियो ।

३. निरोपण गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा वादीले फिरादपत्र एवं यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा निज वादी भंकनाथ शर्मा पौडेलले भक्तवीर कामीसँग मिति २०३८।११।१५ मा छोडपत्रको लिखतबाट लिएको जग्गा जिल्ला नवलपरासी, स्वाठी गा.वि.स., वडा नं. ५च, कि.नं. ५ भएको तर प्रतिवादीले मिति २०३८।१२।११ मा भक्तवीर कामीसँग करारनामा गरी लिएको जग्गा कि.नं. ६४ को फरक जग्गा हो भनी दावी गरेको पाइन्छ । उल्लिखित मिति २०३८।११।१५ र मिति २०३८।१२।११ का लिखतमा कि.नं. ५ तथा कि.नं. ६४ लेखिएका जग्गा एउटै हुन् वा फरक फरक हुन् भन्ने सम्बन्धमा उक्त दुवै करार लिखत गरिदिने व्यक्ति भक्तवीर कामीले आफ्नो प्रतिउत्तर पत्रमा एवं अदालतमा आई वयान गर्दा समेत उक्त जग्गाहरू अलगअलग हुन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । विवादित कि.नं. ५ को जग्गा भक्तवीर कामीले क्षेत्रीय बसोबास कार्यालयबाट प्राप्त गरेकोमा विवाद देखिन्छ । क्षेत्रीय बसोबास कार्यालयबाट वितरण भएको जग्गा दश वर्षसम्म हक हस्तान्तरण गर्न नपाइने हुँदा फिरादीले फिराद व्यहोरामा नै विवादित जग्गा मिति २०३६।७।२७ मा स्वेस्ता कायम भई २०४६।७।२७ भन्दा पहिले रजिष्ट्रेशन पास हुन नसक्ने जग्गा भनी उल्लेख गरेको समेत देखिन्छ । तत्काल रजिष्ट्रेशन हुन नसक्ने जग्गा भई वादी र प्रतिवादीले भक्तवीरबाट छोडपत्र एवं करारनामाको लिखत गराएको पाइन्छ । निज भक्तवीर कामीले क्षेत्रीय बसोबास कार्यालयबाट उक्त विवादित जग्गा बाहेक अन्य कि.नं. का जग्गा पाएको नदेखिएबाट पनि कि.नं. ५ र ६४ फरक फरक नभई एउटै जग्गा भएको देखिन्छ । नवलपरासी जिल्ला अदालतको संवत् २०५७ सालको दे.नं. ८७९/४४ अर्थात् यस अदालतको दे.पु.नं. ०६३-CI-००५२ को दा.खा. टिप्पणी आदेश बदर मुद्दामा शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति

२०६०।५।१८ मा भई आएको नक्सा मुचुल्कामा न.नं. ७ को जग्गामा भगडा जनिएको र उक्त जग्गा कि.नं. ५ को भन्ने उल्लेख भएको छ । उक्त न. नं. ७ को जग्गाको चार किल्ला प्रतिवादी युगबहादुर पुनले भक्तवीर कामीबाट मिति २०३८।१२।११ मा गरी लिएको करारनामाको लिखतमा उल्लिखित जग्गाको चार किल्ला एवं क्षेत्रफल समेत मिले भिडेको पाइन्छ । वादीले कि. नं. ६४ को अलगै जग्गा हो भनेतापनि विवादित जग्गाको नक्सा मुचुल्का हुँदाका बखत वादीले त्यस्तो छुट्टै अस्तित्वको जग्गा देखाउन सकेको पनि पाइएन । त्यस्तै लगाउको ०६३-CI-००५२ को टिप्पणी आदेश बदर मुद्दामा शुरु मिसिल संलग्न मालपोत कार्यालय नवलपरासीको मिति २०५७।७।१८ को निर्णयबाट साविक कि.नं. ६४ को १-८-० जग्गा हाल कि.नं. ५ को जग्गा भन्ने उल्लेख भएको समेत देखिन्छ । यसर्थ पुनरावेदक वादीले भक्तवीर कामीबाट मिति २०३८।११।१५ मा गरी लिएको छोडपत्रको लिखतमा उल्लिखित कि.नं. ५ को जग्गा र प्रतिवादी युगबहादुर पुनले निज भक्तवीर कामीबाट मिति २०३८।१२।११ मा गरी लिएको करारनामाको लिखतमा उल्लिखित कि. नं. ६४ को जग्गा एउटै जग्गा भएको पुष्टि हुन आयो ।

४. दोस्रो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्न पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादीले विवादित कि.नं. ५ को जग्गाका सम्बन्धमा भक्तवीर कामीबाट गरिलिएका लिखतमध्ये वादी र प्रतिवादीमध्ये कसको कुन लिखतले मान्यता पाउने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, वादी भंकनाथ शर्मा पौडेलले फिरादपत्रमा मैले भक्तवीर कामीसँग मिति २०३८।११।१५ मा विवादित जग्गा छोडपत्र गरी लिएको र प्रतिवादीको करारनामा मिति २०३८।१२।११ मा भएकोले मेरो करारनामा जेठो भएकोले विवादित जग्गाको कानूनी हक आफ्नो हुने भन्ने दावी गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले प्रतिवाद गर्दा विवादित जग्गा भक्तवीर कामीका नाममा मालपोत कार्यालय नवलपरासीको मिति

२०५४।११।४ को निर्णयले मात्र सेस्ता कायम भएको र जग्गा दाताको नाममा सेस्ता कायम हुनासाथ करारबमोजिम राजीनामा नगरेकोले मिति २०५४।१२।१९ मा दे.नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने मुद्दा दायर गरी दावी पुग्ने ठहर्‍याई भएको नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५४।१२।१० को फैसलाबमोजिम विवादित जग्गाको कानूनी हक पहिले आफूले प्राप्त गरेको भन्ने दावी गरी फिराद दावी कानूनसम्मत नभएको जिकीर गरेको देखिन्छ। विवादको कि.नं. ५ को जग्गा भक्तवीर कामीले क्षेत्रीय बसोवास कार्यालय बुटवलबाट प्राप्त गरी निजले तत्काल हक हस्तान्तरण गर्न नसक्ने प्रकृतिको जग्गा भएकोमा विवाद छैन। क्षेत्रीय बसोवास कार्यालयबाट मौकामा नै पाएतापनि भक्तवीर कामीका नाममा मालपोत कार्यालय नवलपरासीबाट मिति २०५४।११।४ को निर्णयले मात्र विवादित जग्गाको सेस्ता कायम भएको तथ्य मिसिल संलग्न मालपोत कार्यालय नवलपरासीबाट भएको सेस्ता कायम गर्ने निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट पुष्टि भएको छ।

५. जग्गा दाताको नाममा सेस्ता कायम भएपछि रजिष्ट्रेशन हुने कार्यालयमा गई रजिष्ट्रेशन गरी हक हस्तान्तरण गरेको लिखतले मात्र कानूनी मान्यता पाउन सक्ने हुन्छ। तत्काल हक हस्तान्तरण हुन नसक्ने प्रकृतिको जग्गालाई आफ्नो नाममा सेस्ता समेत कायम नहुँदै दाताले घरसारमा गरिदिएको लिखतको आधारमा मात्र उक्त जग्गामाथि कसैको कानूनी हक सिर्जना भएको मान्न सम्भन मिल्दैन। घरसारमा छोडपत्र करारनामा गरी लिएको जग्गामाथि क्रेताको कानूनी हक तब मात्र स्थापित हुन्छ जब कानूनबमोजिम सम्बन्धित निकायबाट आफ्नो हक स्थापित गराएको हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा वादी प्रतिवादीले मिति २०३८।११।१५ एवं मिति २०३८।१२।११ मा भक्तवीर कामीबाट गरी लिएका घरसारका लिखतरू स्वयंमा पूर्णरूपमा हक स्थापित हुने लिखत होइनन्। यसर्थ पुनरावेदक वादीले मेरो

लिखत जेठो हुँदा कि.नं. ५ को जग्गामा आफ्नो हक हुने भनी लिएको दावी कानूनसम्मत देखिएन।

६. विवादित कि.नं. ५ को जग्गा भक्तवीर कामीका नाममा मिति २०५४।११।४ मा सेस्ता कायम भई सकेपश्चात् सर्वप्रथम प्रतिवादी युगबहादुर पुनले आफ्नो करारनामाको लिखतको आधारमा विवादित कि.नं. ५ को जग्गा माथि कानूनी हक सिर्जना गर्न करारबमोजिम गरिपाऊँ भनी नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दे. नं. ११६० को मुद्दाको फिराद मिति २०५४।१२।१९ मा दायर गरेको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा भक्तवीर कामीले प्रतिवाद नै नगरी म्याद गुजारी बसेकोले नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट दावीको कि.नं. ५ को जग्गा युगबहादुर पुनले भक्तवीर कामीबाट करारबमोजिम दा.खा. नामसारी गरी लिन पाउने ठहराई मिति २०५४।१२।१० मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भई रहेको पाइयो। अदालतमा मुद्दा दायर हुनु एवं फैसला हुनुपूर्व पुनरावेदक वादी भकनाथ शर्मा पौडेलले विवादित जग्गा मालपोत कार्यालयमा गई रजिष्ट्रेशन पास गरी आफ्नो नाममा हक स्थापित गर्न सकेको देखिन्छ। अदालतको अन्तिम फैसलाले विवादित जग्गामा युगबहादुर पुनको हक स्थापित भई सकेपश्चात् मिति २०३८।११।१५ को छोडपत्र लिखतको आधार देखाई अदालतको फैसला प्रतिकूल मिति २०५६।७।११ मा भक्तवीर कामीसँग मिलेमतो गरी विवादित जग्गा वादीले लिखत पारित गरी लिएको देखिन्छ। अदालतको मिति २०५४।१२।१० को अन्तिम फैसलाबाट युगबहादुर पुनको हक स्थापित भएको जग्गालाई फैसला भएको मिति पश्चात् फैसला कार्यान्वयन कै अवस्थामा वादी भकनाथ शर्मा पौडेलले भक्तवीर कामीसँग मिलेमतो गरी विवादित जग्गा मिति २०५६।७।११ मा राजीनामा पास गरी लिएता पनि उक्त राजीनामाको लिखत अदालतको फैसला मितिभन्दा पछिको हुँदा उक्त राजीनामाको लिखत स्वयंमा दूषित र बदरयोग्य भएकोले त्यस्तो लिखतलाई जेठो र कानूनसम्मत लिखत भन्न मिल्नेन।

७. विवादित जग्गाको भोगाधिकार तर्फ हेर्दा पुनरावेदक वादीले आफ्नो फिरादमा नै जग्गा प्रतिवादीले कमाएको स्वीकार गरेको देखिन्छ। निजले जग्गा युगबहादुर पुनलाई कमाउन दिएको हो भन्ने जिकीर गरेतापनि त्यसको पुष्टि प्रमाणद्वारा गर्न सकेको देखिदैन। अदालतको अन्तिम फैसलाबाट एक व्यक्तिको नाममा दाखल खारेज नामसारी गर्ने हक स्थापित भइसकेको जग्गालाई फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा नै अर्को व्यक्तिका नाममा रजिष्ट्रेशन पास हुँदा त्यस्तो रजिष्ट्रेशन पास भएको लिखत जेठो लिखत मान्न सम्भन मिल्दैन। अदालतको फैसला मितिपश्चात् अनधिकृत व्यक्तिका नाममा पारित लिखतलाई जेठो लिखत मान्दा अदालतको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन हुन नसकी फैसला नै निस्प्रभावी हुने हुन्छ। अदालतको अन्तिम फैसला शून्यको स्थितिमा रहन नसक्ने र अन्तिम भइरहेको फैसलाको कार्यान्वयनको अनिवार्यता हुने हुँदा फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रियालाई नै छलेर भएको रजिष्ट्रेशनले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने हुन्छ। दोहोरो लिखत भएकोमा कुन लिखतले मान्यता पाउन सक्छ भन्ने सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत फुलवेञ्चबाट निवेदक कमलादेवी राजवंशी विपक्षी हरिनारायण उपाध्याय भएको लिखत पास मुद्दामा “दुवै साहूको घरसारमा लिखत भएकोमा हरी नारायणले अदालतमा फिराद दायर गरी सकेको र टिकाराले फिराद दायर गर्ने सुविधा लिई ऐनले दिएको म्यादभित्रै अदालतमा फिराद दर्ता गरेको छ। जुन निर्णयले अदालतमा फिराद गरेको पहिलो हुन आएको छ। हरिनारायणले अदालतमा प्रवेश गरी सकेको समयमा टीकारामले प्रवेश गरेकोले हरिनारायणको लिखत जेठो ठहर्ने” भनी नेकाप २०३७, अङ्क ७, निर्णय नं. १३८९ पृ.१३९ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा सान्दर्भिक देखिएको छ।

८. उपरोक्त उल्लिखित आधारबाट पुनरावेदक वादीको मिति २०३८।१।१५ को घरसारको

छोडपत्रको लिखत एवं मिति २०५६।७।११ को राजीनामाको लिखत भन्दा प्रतिवादी युगबहादुर पुनले मिति २०३८।१।११ को करार लिखत बमोजिम गरिपाऊँ भनी नवलपरासी जिल्ला अदालतमा मिति २०५४।१।१९ मा मुद्दा दायर गरी उक्त अदालतबाट मिति २०५५।१।२।१० मा अन्तिम फैसला भएबमोजिमको प्रतिवादी युगबहादुर पुनको लिखत जेठो भई कानूनी मान्यता पाउने देखिन आयो।

९. चौथो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्न नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१।२।१० को फैसला बदर हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने तर्फ विचार गर्दा, माथि प्रश्न नं. १ र २ मा विवेचना गरिएबमोजिम विवादित कि.नं. ५ एवं कि. नं. ६४ उल्लेख भएका जग्गा फरकफरक नभई एउटै जग्गा भएको पुष्टि भएको छ। साथै युगबहादुर पुनले मिति २०३८।१।२।११ को करारनामा लिखतबमोजिम गरिपाऊँ भनी मिति २०५४।१।२।१९ मा दे.नं. ११६० को मुद्दा दायर गरी प्रतिवादी भक्तबहादुर कामीका नाममा जारी भएको म्याद भक्तबहादुर स्वयंले बुझी प्रतिवाद नगरी म्याद गुजारी बसेबाट वादी दावी पुग्ने ठहर भई नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।१।२।१० मा फैसला भई अन्तिम भई बसेको देखिन्छ। अदालतबाट कानूनबमोजिम फैसला भई अन्तिम भइरहेको देखिँदा वादीको दावीअनुसार उक्त फैसला बदर गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिएन।

१०. अब चौथो तथा अन्तिम प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, माथि प्रकरणहरूमा विवेचना गरिए बमोजिम विवादित कि.नं. ५ को जग्गा प्रतिवादी युगबहादुर पुनको नाममा नवलपरासी जिल्ला अदालतको दे. नं. ११६० को करारबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने मुद्दामा मिति २०५५।१।२।१० को फैसला अनुसार हक स्थापित भई निज युगबहादुर पुनको लिखत जेठो हुनुको साथै कानूनी मान्यता पाउने भएको र नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१।२।१० को फैसला बदर नहुने भएकोले वादी दावीबमोजिम उक्त फैसलामा उल्लिखित कि. नं. ५ को ज.वि.

१-८-० जग्गा मध्ये ज. वि. ०-१४-० जग्गाको फ़ैसला बदर हुन नसक्ने एवं जालसाजी तर्फ वादीलाई सजाय गरिरहनु नपर्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६२।१।२१ को फ़ैसला मिलेको देखिंदा सदर हुने ठहर्छ। यस अदालतबाट विपक्षी भिकाउंदा लिइएको आधारसंग सहमत हुन सकिएन। फ़ैसला बदर गरिपाउं भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल मंसिर ६ गते रोज ३ शुभम इजलास अधिकृत:शिवप्रसाद खनाल र वसन्तजङ्ग थापा

निर्णय नं. ८९०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६७-८१-०५६३ र ०६७-८१-१०८१
फ़ैसला मिति: २०६९।८।१५

मुद्दा :- मोही नामसारी।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रौतहट जिल्ला, सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने गणेश साह कलवार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रौतहट जिल्ला, सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने दुखा तुरहा

पुनरावेदक प्रतिवादी: बारा जिल्ला, कचोर्वा गाउँ विकास समिति वडा नं.३ बस्ने तेजनारायण प्रसाद जयसवाल

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रौतहट जिल्ला, सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने दुखा तुरहा

शुरु फ़ैसला गर्ने :-

भू.सु.अ.श्री सागरकुमार रोका

पुनरावेदन फ़ैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

मा.न्या.श्री विदुरविक्रम थापा

- अ.बं. ७२ ले गरेको कानूनी व्यवस्थाबाट लेखिए भन्दा बढ्ता कुरा एउटै फ़िरादपत्रमा लेखी ल्याएको रहेछ भने सो हदसम्मका कुरामा इन्साफ गर्न नपर्ने भनी सम्बन्धित सेवाग्राहीलाई सूचना दिनुपर्ने “फ़िरादवालालाई थाहा हुना निमित्त सोही फ़िरादपत्रको भरपाई लेखिदिनुपर्छ” भन्ने वाक्य यस नम्बरमा समायोजन गरेबाट प्रष्ट भएकाले अड्डा अदालतले ग्रहण गरिसकेको नालिस सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा हकदैया हदम्याद समेतका प्रश्नबाट जे ठहर्छ सोहीबमोजिम इन्साफ हुनैपर्ने।

(प्रकरण नं.३)

- फोटोहरू लिखत प्रमाण हुन्। नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(घ) द्वारा निर्धारित परिभाषाका अतिरिक्त प्रमाण कानूनका विश्वव्यापी मान्यताका कारणबाट फोटोहरू लिखत प्रमाणको कोटीमा पर्दछन्। विधिसम्मत प्रक्रियाबाट मिसिलमा संलग्न हुन पुगेका फोटोहरूका हकमा समेत अ.बं. ७८ आर्कषित हुने।

- पुरातन मस्यौदाहरूमा “कागज” भन्ने शब्द प्रयोग हुँदा आधुनिक मस्यौदामा “लिखत” भन्ने शब्द लेखिएको छ भन्दैमा लिखत भन्नु र कागज भन्नु फरक हुन् भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- जानकारीमा आएका फोटो सम्बन्धित जग्गाका होइनन् भन्ने समेतका आधारमा चुनौती दिएको अवस्थामा अ.बं. १७१ बमोजिम नाप जाँच गराउनु पर्दथ्यो । अ.बं. १७१ को नाप नक्सा जाँचबुझ अदालतले न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न आफ्नो सन्तुष्टिका लागि अदालतका प्रतिनिधिलाई विवादस्थलको वस्तुगत अध्ययन गर्न पठाउन अवलम्बन गरिने कार्यविधि भएकाले लिखत प्रमाणका रूपमा रहेका फोटोहरूमा मुद्दाका दुवै पक्षको मुख मिलेको छ भने यिनले अ.बं. १७१ को आवश्यकता पूरा गर्न सक्ने ।
- न्यायिक निष्कर्ष निकाल्दा न्यायिक मनको विशिष्ट भूमिका हुन्छ । भूमिसम्बन्धी नियमअन्तर्गतका १ नं., २ नं., ४ नं. तथा ३ नं. अनुसूची भएपनि भूमिसम्बन्धी ऐनले नै मोहियानी हक प्राप्तिका लागि निषेध गरेको अवस्थामा ऐनकै व्यवस्थाले मान्यता पाउँछ । ऐनकै कार्यान्वयनको सुगमताका लागि नियम बन्ने हुँदा ऐनका प्रतिकूल नियम बन्न नसके जस्तै सो नियमअनुसार प्राप्त कागजातले कुनै कानूनी बल प्राप्त गर्न नसक्ने ।
- जसरी दूषित दर्ताले कुनै मान्यता पाउँदैन, यसका लागि हदम्याद बाधक बन्दैन त्यसरी नै दूषित प्रमाणको कुनै औचित्य हुँदैन । कानूनविपरीतको दूषित प्रमाणले कसैलाई कानूनी हक प्रदान गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेव यादव तथा विद्वान अधिवक्ता उमेशप्रसाद जयसवाल

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता किशोरकुमार अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०२५, अङ्क १०, नि.नं. ४४२ पृष्ठ २७३
- नेकाप २०४४ अङ्क १२, नि.नं. ३३००, पृष्ठ १२७५
- नेकाप २०६६ अङ्क ८, नि.नं. ८२०१, पृष्ठ १२६८

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अ.बं. ७२, ७८, १७१
- नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(घ)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ (ड), २५(५)(क)

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार छ :-

विपक्षी जग्गाधनी गणेश साह कलवारको नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला रौतहट, सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं. १ कि.नं. ६९८ को ०-४-० जग्गा र विपक्षी तेजनारायण प्रसाद जयसवालको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला रौतहट सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ कि.नं. ९८ को ०-६-५ जग्गाको मोही स्व. बाबु भरोस तुरहा भएकोमा निज बाबु २०२९ सालमा परलोक हुनु भएको र मेरो आमा २०३० सालमा परलोक हुनु भएकोमा

एकमात्र छोरा म वादी भएकोले उक्त जग्गाहरू मेरो नाउँमा मोही नामसारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको दुखा तुरहाको फिराद दावी ।

वादी तथा निजको बाबु भरोस तुरहाले दावीको जग्गा मोहीको हैसियतले जोतकोड गरेका छैनन् । उक्त जग्गा मैले मिति २०२३।५।२५ मा भरोस तुरहाको काका सुकृत तुरहाबाट खरीद गरी सोही मितिदेखि जोतभोग गरेको र २०३२ सालमा सो जग्गामा आँपको रुख, बाँस भ्याङ्ग तथा सिसौका रुखहरू लगाई भोगचलन गरी आएको हुँदा वादी दावीबमोजिम मोही नामसारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तेजनारायण प्रसाद जयसवालको प्रतिउत्तर जिकीर ।

दावीको जग्गा कहिले पनि वादीबाट जोत आवाद गरिएको छैन । म तथा साविक जग्गा धनीले कुत बुझी गरिदिएको भर्पाई वादीबाट पेश हुन सकेको अवस्था छैन । दावीको जग्गामा मैले २०२५ सालमा नै पोखरी खनाई माछा पालन गर्दै आएको छु । दावीको जग्गामा पोखरी तथा बसोबाससमेत रहेको हुँदा घरवारीको जग्गाको मोही नामसारी हुन सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश साह कलवारको प्रतिउत्तर जिकीर ।

यिनै वादी तेजनारायण प्रसाद जयसवाल र प्रतिवादी दुखा साह तुरहा भएको मि.नं. १४४० को मोही लगत कट्टा मुद्दा आजै फैसला भइसकेकोले वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ र अर्का प्रतिवादी गणेश कलवारको नाउँ दर्ताको सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं. १ कि.नं. ६९८ को ०-४-० जग्गासमेतको वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने शुरु भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटको मिति २०६५।१०।१३ को फैसला ।

शुरु भूमिसुधार कार्यालयले भूमिसम्बन्धी ऐन, तथा नियमावलीको विपरीत गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी विवादित जग्गामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) तथा निवेदक रामाकान्त राय यादव विरुद्ध भूमिसुधार

कार्यालय, रौतहट भएको मोही मुद्दामा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट २०५८ सालको रिट नं. ३९२४ मिति २०६१।१२।१९ मा भएको प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा म पुनरावेदक वादीको नाउँमा मोही नामसारी हुने ठहर्छाई इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी दुखा तुरहाको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा फिराद पत्रबाट दावीको जग्गामा वादीको बाबु दर्तावाला मोही देखिएकोमा निज मोहीको मृत्युपछि मोहीको छोरोमा मोहीयानी हक नामसारी हुने कुरालाई इन्कार गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटको शुरु फैसला लिखत प्रमाणको मूल्याङ्कनको दृष्टिबाट समेत फरक पर्ने देखिँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई भिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६६।१।२२ को आदेश ।

दावीको जग्गामा आँप, बाँस तथा सीसौका रुखहरू जग्गाधनीले लगाएको र उक्त जग्गामा मोहीको जोतभोग नभएकोले मोही नामसारीतर्फको दावी नपुग्ने ठहर्छाएको शुरु फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको लिखित प्रतिवाद ।

प्रतिवादीमध्येका तेजनारायणले कि.नं. ९८ को जग्गा खरीद गर्दा नै भरोस तुरहालाई मोही मानेको व्यहोरा उल्लेख गरी जग्गा खरीद गरेको देखिन्छ । मोही भरोस तुरहाले मोहीको कर्तव्य पालन नगरेको वा निजको मृत्युपछि निजका छोरा दुखा तुरहाले उल्लिखित जग्गा जोतआवाद नगरेको वा मोहीले पालन गर्नुपर्ने कर्तव्य पालन नगरेको भन्ने बारेमा कतै कुनै किसिमको उजूरी गरेको समेत देखिँदैन । मोही लागेको जग्गामा मोही लगत कायम रहेकै अवस्थामा जग्गाधनीले मोहीको मञ्जूरी बेगर जग्गा आफैले कमाएको, जग्गामा घर पोखरी बनाएको र रुख लगाएको भन्ने आधार लिई

मोहीको मोहियानी हक समाप्त गर्ने अवस्था रहँदैन । कि.नं. ६९८ र ९८ को जग्गाको मोही भरोस तुरहाको २०२९ सालमा र निजकी पत्नीको २०३० सालमा परलोक भएको र यी पुनरावेदक दुखा तुरहा मोहीका एकमात्र छोरा भएकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मृतक मोहीको मोहियानी हक यी पुनरावेदक वादीको नाममा नामसारी हुन सक्दैन भन्न मिल्दैन । यसै लगाउको दे.नं. १४६३ को मोही लगत कट्टा मुद्दामा आजै यस इजलासबाट शुरु भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटले मोही लगत कट्टा हुने भनी गरेको निर्णय उल्टी गरी मोही लगत कायम हुने निर्णय भएको हुँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भनी शुरु भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटले मिति २०६५।१०।१३ मा गरेको निर्णय नमिलेको हुनाले उल्टी भई पुनरावेदक दुखा तुरहाको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६५।४।१२ को फैसला ।

विपक्षी वादीद्वारा म पुनरावेदक गणेश साह कलवार नाम दर्ताको कि.नं. ६९८ र तेजनारायण प्रसाद जयसवाल नाम दर्ताको कि.नं. ९८ को जग्गाको मोही नामसारी गरिपाऊँ भनी दुई फरक फरक व्यक्तिउपर एउटै फिराद दायर गरिएको छ । एउटा मानिसले जतिसुकै मानिस उपर एउटै फिराद दायर गर्न र इन्साफ हुन सक्ने विद्यमान कानूनी व्यवस्था नरहेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मुलुकी ऐन अ.बं. ७२ नं. को रोहमा त्रुटिपूर्ण रहेको छ । म पुनरावेदकको दावीको जग्गामा विपक्षीका पिता मोही कायम भई निजले मोहीको स्थायी निस्सा प्राप्त गरेको भएता पनि निज भरोस तुरहाले मोही छोडपत्रको लागि २०२४ सालमा नै सम्बन्धित निकाय गाउँ विकास समितिमा निवेदन दिएको थियो र सो जग्गामा निजकै समयमा पोखरी खनाई डिलमा

घर बनाई वृक्ष रोपी भोग गर्दै आएको हुँ । विपक्षीले कहिले पनि जग्गा जोतेको छैन । जग्गाबाट घरबास तथा पोखरीमा परिणत भैसकेको जग्गाको मोही नामसारी गर्न पनि मिल्दैन । विपक्षीका पिताको २०२९ सालमा र आमाको २०३० सालमा मृत्यु भैसकेकोमा ३४ वर्षपछि मोही नामसारी गरी पाउन दिएको निवेदनबाट पनि विपक्षीको दावी बनावटी रहेको प्रष्ट छ । मोहियानी हकको जग्गा एकपटक आफूले नकमाई परित्याग गरिसके पछि पुनः सोही घर जग्गाको मोहियानी हक विपक्षीले दावी गर्न नपाउने अवस्थामा समेत मोही नामसारी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६५।४।१२ को फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ तथा अ.बं. १८४, १८५, १८९ र ७२ नं. तथा अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत रहेकोले सो फैसला उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश साह कलवारको पुनरावेदन पत्र ।

विपक्षीले दुई अलगअलग जग्गाधनीको अलगअलग जग्गा सम्बन्धमा एउटै मोही नामसारी मुद्दा दिएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन अ.बं. ७२ नं. बमोजिम, “एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै विषयको नालिस लेखी ल्याए वा जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर एउटै भगडाको विषयमा नालिस लेखी ल्याए सोही नालिसबाट इन्साफ हुने” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । एउटै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर जतिसुकै भगडाको विषयमा दिएको नालिस लाग्न नसक्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा विपक्षीले दुई अलगअलग जग्गाधनीउपर अलगअलग जग्गा सम्बन्धमा एउटै नालिस गरेको कुरा स्पष्ट रहेकोले विपक्षीको फिराद नै अ.बं. ७२ नं. प्रतिकूल भएकोले सो फिरादबाट इन्साफ हुन सक्दैन । विपक्षीको पिता मोही र साविक जग्गाधनी एकासगोलको काका भतिजा रहेको कुरा फिल्डबुकबाट स्पष्ट देखिन्छ । यसरी मोही र साविक जग्गाधनी

एकआपसमा एकासगोलको काका भतिजा भएको प्रमाण पेश गरेको अवस्था हुँदाहुँदै सोतर्फ कुनै ध्यान नदिई प्रमाण पेश नगरेको भनी मोही कायम हुने गरी भएको फैसलामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २क तथा २६(१) को प्रत्यक्ष त्रुटि छ। मैले उक्त जग्गा खरीद गरेको मितिमा नै एकासगोलको मोहीको अस्तित्व समाप्त भैसकेको कारणबाट सो जग्गाको जग्गाधनी र मोही दुबैको हैसियतले मैले कमाई घर र बगैँचासमेत लगाएकोमा मेरो सो भोगलाई विपक्षी समेतले लिखित रूपमा स्वीकार गरेका छन्। उक्त जग्गा मेरो नाउँमा दा.खा. गराउँदा मालपोत कार्यालय रौतहटले भोग सम्बन्धमा सर्जमीन गर्दा सोमा विपक्षी आफू उक्त जग्गाको उत्तरपट्टिको साँधियारको हैसियतले सहिछाप गरी उक्त जग्गा मेरो भोगमा रही आएको भनी स्वीकार गरेको अवस्था रहेको छ। विपक्षीको पिताको २०२९ सालमा र आमाको २०३० सालमा मृत्यु भएको र विपक्षी सो समयमा चार वर्षको नाबालक रहेकोले सो जग्गा विपक्षीले जोती कमाई आएको होला भनी अनुमान गर्ने सकिदैन। यसरी मोहीको हैसियत नै समाप्त भै विपक्षीको पिताकै मोही हक समाप्त भै सकेको र मेरो जोत कायम भै मेरो हकभोग कायम भैसकेको जग्गामा विपक्षी मोही कायम हुन नसके हुँदा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६७।४।१२ मा भएको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी शुरु भूमिसुधार कार्यालय रौतहटको मिति २०६५।१०।१३ को फैसलालाई सदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तेजनारायण प्रसाद जयसवालको पुनरावेदन पत्र।

यसमा छुट्टाछुट्टै जग्गाधनी उपर छुट्टाछुट्टै जग्गाका सम्बन्धमा एउटै ऽनालिस दिएको र त्यस्तो नालिस सुनी इन्साफ गरेको कुरा अ.बं.७२ नं. प्रतिकूल देखिएको साथै गणेश साहको सम्बन्धमा मोही लगत कट्टा नभएकोमा अन्य मुद्दाका कुरालाई आधार लिई निज गणेश साह कलवारको हकमासमेत

निर्णय गरेको त्रुटिपूर्ण देखिएको साथै यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको नेकाप २०४४ अङ्क १२, नि.नं. ३३००, पृष्ठ १२७५ निवेदक प्रगासी यादवनी समेत विरुद्ध दशैं पासवान समेतको उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिँदा विपक्षी भिकाई हाजीर भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१२।१० को आदेश।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक गणेश साह कलवारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादवले वादीको बाबु भरोस तुरहाको २०२९ सालमा र निजको आमाको २०३० सालमा मृत्यु भएकोमा सोको ३४ वर्षपछि मोही नामसारीमा दावी गरेको अवस्था छ। दावीको जग्गामा पोखरी, घर तथा बगैँचा रहेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि हुने हुँदा उक्त घरवारीको जग्गामा मोही हक लाग्न सक्दैन। दावीको जग्गा वादीले जोत आवाद नगरेको र मेरो पक्ष तथा साविक जग्गाधनीले कुत बुझी गरिदिएको भर्पाई वादीबाट पेश हुन नसकेको हुँदा मोही नामसारी हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पुनरावेदक तेजनारायण प्रसाद जयसवालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री उमेशप्रसाद जयसवालले दुई अलगअलग जग्गाधनीको अलगअलग जग्गा सम्बन्धमा एउटै मुद्दा दिएको हुँदा वादी दावी अ.बं. ७२ नं. प्रतिकूल छ। वादीको बाबु र साविक जग्गाधनी एकासगोलका काका भतिजा भएको हुँदा एउटै परिवारको व्यक्तिमध्ये एकजना जग्गाधनी र अर्को मोही हुन सक्दैन। दावीको जग्गा दा.खा. गर्दा मालपोत कार्यालय रौतहटबाट भएको सर्जमीनमा प्रत्यर्थी वादीसमेत साक्षी बसेको र उक्त सर्जमीनबाट समेत दावीको जग्गा २०२३ सालदेखि मेरो पक्षको भोगमा रहेको भन्ने तथ्य पुष्टि हुने

हुँदा मोही नामसारी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री किशोरकुमार अधिकारीले मुलुकी ऐन अ.बं. ७२ नं. को कानूनी प्रावधानबमोजिम एउटै विषयमा जतिसुकै वादीको जतिसुकै प्रतिवादी उपर मुद्दा लाग्न सक्दछ । मोहीको प्रमाणपत्र एउटै भएको अवस्था हुँदा अलगअलग मुद्दा गर्नुपर्ने अवस्था छैन । विवादित जग्गाको हक हस्तान्तरण हुँदा समेत मोही जनिएको अवस्था छ । मोहीयानी लगत एक पटक कायम भएपछि उक्त लगत कानूनबमोजिम बदर नभएसम्म कायम रहन्छ । मेरो पक्षसँग मोहीसँग हुनु पर्ने १ नं. लगत, २ नं. अनुसूची रहनुको साथै जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा तथा फिल्ड बुकमा समेत मोही जनिएको हुँदा मोही नामसारी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सदर कायम हुनु पर्दछ भन्ने समेत प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत भएको उपरोक्तानुसारको बहस जिकीर समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ छैन, पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षी जग्गाधनी गणेश साह कलवारको नाउँमा दर्ता रहेको रौतहट जिल्ला सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं.१ स्थित कि.नं. ६९८ को जग्गा विगाहा ०-४-० जग्गा र विपक्षी तेजनारायण प्रसाद जयसवालको नाममा दर्ता रहेको रौतहट जिल्ला सरमुजवा गाउँ विकास समिति वडा नं.५ स्थित कि.नं. ९८ को जग्गा विगाहा ०-६-५ जग्गाको मोही बाबु भरोस तुरहा भएको र निज बाबुको २०२९ सालमा तथा आमाको २०३० सालमा मृत्यु भएको हुँदा उक्त जग्गाहरू एकमात्र

छोरा म वादीको नाउँमा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य वादी दावी तथा दावीको जग्गामा रुखहरू तथा माछा पोखरी रहेको र उक्त जग्गा वादी तथा निजको बाबुले जोतकोड नगरेको हुँदा मोही नामसारी हुने होइन भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा शुरु भूमिसुधार कार्यालय रौतहटबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई फैसला भई उक्त फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परेकोमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरुको फैसला उल्टी भै वादी दावीबमोजिम मोही नामसारी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला उपर प्रतिवादी गणेश साह कलवार र तेजनारायण प्रसाद जयसवालको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परी प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष प्रस्तुत भएको पाइयो ।

३. सर्वप्रथमतः यस अदालतबाट अ.बं. २०२ नं. बमोजिम आदेश गर्दा नालिसको त्रुटिका रूपमा औल्याइएको अ.बं. ७२ को प्रयोग यस मुद्दामा हुने हो होइन भन्ने विषयमा सो आदेशमा उल्लिखित नजीरको प्रयोग समेतको आधारमा प्रवेश गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । अ.बं. ७२ प्रतिकूल नालिस रहेको मानिएको स्थितिमा पछिल्लो प्रतिवादीका हकमा नालिस अमान्य हुने भई केवल पहिलो प्रतिवादीका हकमा निर्णयमा प्रवेश गरे पुग्दछ । अ.बं. ७२ प्रतिकूल अर्थात् भगडाका एक भन्दा बढी विषयमा एउटै फिराद परेको अवस्थामा सम्पूर्ण फिराद अमान्य भई खारेज हुने होइन । कारण अ.बं. ७२ ले गरेको कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा लेखिए भन्दा बढ्ता कुरा एउटै फिरादपत्रमा लेखी ल्याएको रहेछ भने सो हदसम्मका कुरामा इन्साफ गर्न नपर्ने भनी सम्बन्धित सेवाग्राहीलाई सूचना दिनु पर्ने “फिरादवालालाई थाहा हुना निमित्त सोही फिरादपत्रको भरपाई लेखिदिनुपर्छ” भन्ने वाक्य विधिकर्ताले यस नम्बरमा समायोजन गरेबाट प्रष्ट छ । यसरी अड्डा अदालतले ग्रहण गरिसकेको

नालिस सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन तथा हकद्वैया हदम्याद समेतका प्रश्नबाट जे ठहर्छ सोही बमोजिम इन्साफ हुनै पर्ने हुन्छ । दुई अलग प्रतिवादी तथा दुई अलग कित्ता जग्गा हुँदा दुईटा फिराद गरिनु पर्नेमा सो नगरिएकोले सम्पूर्ण फिराद नै खारेज हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकीरसँग *नेकाप* २०२५, माघ, नि.नं. ४४२ पृष्ठ २७३ को समेत परिप्रेक्ष्यमा सहमत हुन सकिदैन । कारण अ.बं. ७२ ले देवानी विषयभित्र प्रतिवादी र जग्गा कित्ताको संख्या गन्न भनेको नभई भगडाको विषय एउटै हो होइन निर्धारण गरी नालिस वा फिरादको संख्या निर्धारण गर्न भनेको हो भगडाको विषय एउटै हो वा होइन भन्ने निर्धारण गर्नुपर्दा अलगअलग प्रतिवादीको हकमा अलगअलग प्रमाणको विवेचना गर्नुपर्ने र मुद्दा गर्नुपर्ने कारण तथा मिति अलगअलग रूपमा उपस्थित भएको छ छैन भन्ने कुरा नै निर्धारक तत्व हो । यस अदालतले अ.बं. २०२ नं. प्रयोग गर्दा आधार लिएको *नेकाप* २०४४, चैत, नि.नं. ३३००, पृष्ठ १२७५ को नजीर मोही हकको प्रमाण पत्र पाउँ भन्ने सम्बन्धमा प्रतिपादित भएको हो । सो मुद्दामा प्रतिवाद कथन अध्ययन गर्दा अलगअलग प्रमाणका आधारमा मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाउने हो वा होइन भनी निरोपण गरिनुपर्ने अवस्था छ । प्रस्तुत विवादमा मोही सम्बन्धी एउटै प्रमाणपत्र पाएको पिताको देहान्त भएबाट आफू एक मात्र हकदार छोरा भई सोही आधारमा मोहियानी हक नामसारी गरिपाउन दावी परेको छ । प्रस्तुत विवादको प्रतिवाद हेर्दा घरवारीको जग्गामा वादीका स्वर्गीय पिता नै मोही हुन नसक्ने र सगोलको काका भतिजा मोही र जग्गाधनी हुन नसक्ने प्रश्न उठाईएबाट यहाँ अलग अलग प्रमाणको विवेचना गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने अवस्था छैन । अ.बं. ७२ समेतका व्याख्याको सन्दर्भमा पूर्ण इजलासबाट *नेकाप* २०६६ मंसिर, नि.नं. ८२०१, पृष्ठ १२६८ मा प्रतिपादित नजीरको अनुशरण गर्न यो इजलास

बाध्य छ । तसर्थ दुवै प्रतिवादीका हकमा इन्साफतर्फ विचार गर्नुपर्ने देखियो ।

४. प्रत्यर्थी वादीका पिता भरोस तुरहाले भूमिसुधार कार्यालय रौतहटमा भरेको मोहीको लगतको मिसिल संलग्न छायाँप्रति हेर्दा विवादित कि.नं. ६९८ को जग्गा विगाहा ०-४-० जग्गामा वंगला रहेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ भने अर्को विवादित कि.नं. ९८ को जग्गा विगाहा ०-६-५ जग्गामा टहरो रहेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइयो । लगाउको मोही लगत कट्टा मुद्दाको मिसिल संलग्न रहेको भूमिसुधार कार्यालय रौतहटबाट मिति २०६५।७।२ मा भएको सर्जमीन व्यहोरा हेर्दा सर्जमीनका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूले विवादित जग्गामा आँप तथा सिसौका रुखहरू र बाँसका भ्याङ्हरू रहेको भनी लेखाएको पाइन्छ । उक्त सर्जमीनमा यी प्रत्यर्थी वादी दुखा तुरहा समेत रोहवरमा बसेको अवस्था हुँदा सर्जमीन व्यहोरालाई अन्यथा भन्न मिल्ने पनि देखिएन । विवादित जग्गामा बोटविरुवाहरू तथा बाँसका भ्याङ्हरू रहेको भन्ने जिकीर लिँदै बोटविरुवा तथा बाँसका भ्याङ्हरू देखिने गरी खिचिएको गाउँ विकास समितिबाट प्रमाणित फोटाहरू प्रतिवादीले पेश गरेकोमा पेश गरिएका उक्त फोटाहरू विवादित जग्गाका फोटाहरू होइनन् भनी प्रत्यर्थी वादीले जिकीर लिन सकेको पनि देखिएन ।

५. फोटोहरू लिखत प्रमाण हुन । नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(घ) द्वारा निर्धारित परिभाषाका अतिरिक्त प्रमाण कानूनका विश्वव्यापी मान्यताका कारणबाट फोटोहरू लिखत प्रमाणको कोटीमा पर्दछन् । विधिसम्मत प्रक्रियाबाट मिसिलमा संलग्न हुन पुगेका फोटोहरूका हकमा समेत अ.बं. ७८ आर्कषित हुन्छ । पुरातन मस्यौदाहरूमा “कागज” भन्ने शब्द प्रयोग हुँदा आधुनिक मस्यौदामा “लिखत” भन्ने शब्द लेखिएको छ भन्दैमा लिखत भन्नु र कागज भन्नु फरक हुन भन्ने अर्थ गर्न

मिल्दैन । शब्दको प्रयोग सामाजिक रूपान्तरणका कारणबाट परिवर्तन हुनु स्वाभाविक हो र यो स्वाभाविक परिवर्तनलाई कानूनले आफूभित्र समाहित गर्दै लानु पर्दछ । प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादी पक्षले पेश गरेका फोटोहरूमा पोखरीको डिल रूख पात र बाँसका भ्याङ स्पष्ट दृष्टिगोचर हुन्छन् । वादीले नै पेश गरेका मोहीसम्बन्धी अनुसूची तथा फिल्डबुकमा विवादित कित्ताका हकमा घर टहरा जनिबाट फोटोहरूको सत्यता पुष्टि भएको छ । मूलतः ती वादीको जानकारीमा आएका फोटो सम्बन्धित जग्गाका होइनन् भन्ने समेतका आधारमा वादीले चुनौती दिएको भए अ.बं. १७१ बमोजिम नाप जाँच गराउनु पर्दथ्यो । अ.बं. १७१ को नाप नक्सा जाँच बुझ अदालतले न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न आफ्नो सन्तुष्टिका लागि अदालतका प्रतिनिधिलाई विवादस्थलको बस्तुगत अध्ययन गर्न पठाउन अवलम्बन गरिने कार्यविधि हो । लिखत प्रमाणका रूपमा रहेका फोटोहरूमा मुद्दाका दुवै पक्षको मुख मिलेको छ भने यिनले अ.बं. १७१ को आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछन् ।

६. विवादित जग्गाको सर्भे नापी हुँदाको फिल्डबुकको व्यहोरालाई यी वादीको रोहवरमा सम्पन्न सर्जमीनले पुष्टि गरिरहेको छ । विवादित जग्गामा भोग कसको छ भन्ने कुरा तथ्यको प्रश्न भएबाट प्रतिवादीको भोग रहेको स्वीकार गर्ने यी वादीलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विवन्धन समेत लागदछ । फिल्डबुकको व्यहोराले वादीका पिता र साविक जग्गाधनी काका भतिजा रहेको पनि देखिन्छ । एका परिवारमा कोही जग्गाधनी र कोही मोही हुन नसक्ने कानूनी व्यवस्था पनि स्थापित छ ।

७. अब, विवादित कि.नं. ६९८ र ९८ को जग्गा मोहियानी हक वादीलाई प्राप्त हुने नहुने कस्तो प्रकृतिको जग्गा हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ (ड) मा, “घरवारी भन्नाले मानिस बसोवास गर्ने घर

र सो घरले चर्चेको जग्गा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले घरसँग जोडिएको वा फरक रहेको गोठ, भकारी, इनार, पोखरी, ग्यारेज, तवेला, फलफूलको बगैँचा, तरकारी बारी, बाँसघारी, खरवारी, खेलकूद वा मनोरञ्जन गर्ने ठाउँ र सो सरहको अरु कुनै काममा लगाइएको जग्गालाई समेत जनाउँछ” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ । उपरोक्त परिभाषाबमोजिम विवादित जग्गा घरवारीको परिभाषाअन्तर्गत पर्न आउने देखिन्छ ।

८. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ को उपदफा ५ (क) मा घरवारीको जग्गा कमाउने व्यक्तिलाई मोहीको हक प्राप्त नहुने भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको उपरोक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम विवादित जग्गा घरवारी रहेको र यस्तो प्रकृतिको जग्गामा मोहियानी हक प्राप्त नहुने हुँदा विवादित जग्गा प्रत्यर्थी वादीको नाममा मोही नामसारी हुने अवस्था देखिएन ।

९. मोहियानी हक नामसारी गर्न कुनै हदम्यादको व्यवस्था छैन । तर, न्यायिक निर्णय गर्नुपर्दा समय तत्वलाई पनि ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । बाबु २०२९ सालमा आमा २०३० सालमा परलोक भएको भन्दै बाबुको नामको मोहियानी नामसारी गर्न ३४ वर्षसम्म कुनुपर्ने अवस्था के पच्यो वादीले फिरादमा देखाउन सकेको छैन । यो समयको अन्तरालले पनि प्रतिवादी कथनलाई परोक्ष रूपमै सही सहयोग गरिरहेको छ । न्यायिक निष्कर्ष निकाल्दा न्यायिक मनको विशिष्ट भूमिका हुन्छ । भूमिसम्बन्धी नियम अन्तर्गतका १ नं. २ नं. ४ नं. तथा ३ नं. अनुसूची भएपनि भूमिसम्बन्धी ऐनले नै मोहियानी हक प्राप्तिका लागि निषेध गरेको अवस्थामा ऐनकै व्यवस्थाले मान्यता पाउँछ । ऐनकै कार्यान्वयनको सुगमताका लागि नियम बन्ने हुँदा ऐनका प्रतिकूल नियम बन्न नसके जस्तै सो नियम अनुसार प्राप्त

कागजातले कुनै कानूनी बल प्राप्त गर्न सक्दैनन् । जसरी दूषित दर्ताले कुनै मान्यता पाउँदैन, यसका लागि हदम्याद बाधक बन्दैन त्यसरी नै दूषित प्रमाणको कुनै औचित्य हुँदैन । कानून विपरीतको दूषित प्रमाणले कसैलाई कानूनी हक प्रदान गर्न सक्दैन । वादीले प्रस्तुत गरेका अनुसूचीहरू भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५)(क) प्रतिकूल रहेबाट तिनका आधारमा मोहियानी नामसारी हुन सक्ने अवस्था रहँदैन ।

१०. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट वादी दावीको कि.नं. ६९८ र ९८ को जग्गा प्रत्यर्थी वादी दुखा तुरहाको नाममा मोही नामसारी हुन सक्ने नदेखिँदा मोही नामसारी गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ । वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय रौतहटको फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम मोही नामसारी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७/४/१२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ । अरु तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६७/४/१२ को फैसला उल्टी भै मोही नामसारी गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लिखित लगत कट्टा गर्नु भनी उक्त अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ----२ उक्त रायमा समहत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १५ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णप्रसाद पौडेल

निर्णय नं. ८९०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. ०६६-wo-०३६७
आदेश मिति: २०६९/६/२१/१

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदक:बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज न.पा.वडा नं. ४
बस्ने मञ्जूर अलीको छोरा मोहम्मद अययुव
हलवाई

विरुद्ध

विपक्षी: ऐ.ऐ.वस्ने हविउल रहमान शेष समेत

- सारवान कानूनद्वारा प्रदत्त हक र अधिकार हनन् भएमा कार्यविधि कानूनले निर्दिष्ट गरेको रीत र तरिकाअनुसार प्रचलन गराइन्छ । सारवान कानूनद्वारा सिर्जित हक र अधिकार प्रचलन गराउन तोकिएको रीत नपुगेमा अदालतले हक तथा अधिकार प्रचलन गराउन सक्ने अवस्था रहँदैन । हक र अधिकार सिर्जना गर्ने ऐन (कानून) मा हक र अधिकार प्रचलन गराउने कार्यविधि समावेश भएको रहेछ भने सोही कानूनमा उल्लिखित कार्यविधि अवलम्बन गरी हक प्रचलन गराउनु पर्ने हुन्छ । सो कानूनमा कार्यविधि समावेश भएको रहेनछ भने छुट्टै कानूनमा समावेश भएको कार्यविधि अवलम्बन गरी अदालतले हक अधिकार प्रचलन गराउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- सारवान कानूनमा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा दिइने निवेदनका हकमा तथा सोको

कार्यविधि को व्यवस्था नभएको अवस्थामा सामान्य ऐन भएका नाताले मुलुकी ऐन, अ.व. ८३ नं को कार्यविधि स्वतः आकर्षित हुने।

(प्रकरण नं.८)

- तहसीलदारले गर्ने आदेश मुद्दा मामिलाको प्रश्नमा गर्ने आदेश नभई फैसला कार्यान्वयनमा उपस्थित प्रश्नमा गरिने आदेश मात्र हो। यसमा प्रक्रिया वा रीत पुगे नपुगेको प्रश्न मात्र सान्दर्भिक हुने।

(प्रकरण नं.१०)

- तल्लो तहका न्यायिक निकाय, अर्धन्यायिक निकाय वा कुनै प्रशासनिक निकायले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्ने सिलसिलामा अन्य कुराका अतिरिक्त कुनै निर्णय गर्नका लागि निर्धारित कार्यविधि पालना नगरी आदेश वा निर्णय गरिएको भएमा, निर्णय वा आदेश गर्दा निर्णय वा आदेश गर्ने अधिकारीले सो आदेश समेतमा प्रत्यक्ष गल्ती वा त्रुटि गरेको सम्बन्धित भिसिलबाट देखिएमा त्यस्तो निर्णय वा आदेश यस अदालतले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गर्न सक्ने।

(प्रकरण नं.११)

- फैसलाले स्पष्ट रूपमा भरी पाउने भनी ठहर गरेको अवस्थामा सो फैसला कार्यान्वयनमा अवरोध भएमा त्यसले सम्बन्धित पक्षलाई न्याय दिलाउन सक्दैन। अतः स्पष्ट कानूनी त्रुटिको अभावमा लेनदेन मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन हुन नपाउनु न्यायिक क्रिया हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता अब्दुल अजीज मुसलमान

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता गुरुप्रसाद बराल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
- मुलुकी ऐन अ.व. ८३, ८३(१), (२), (३) नं.
- बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१)
- दण्ड सजायको ६१ नं
- अ.व. १७ नं

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक वादी र विपक्षी हवीउल रहमान शेष प्रतिवादी भएको लेनदेन मुद्दामा बाँके जिल्ला अदालतले मैले विपक्षीबाट रु.१३,००,०००/- सावा र सोको भरी भराउसम्मको व्याज समेत भरी पाउने ठहर्‍याई मिति २०५४।३।२४ मा फैसला गरी सो फैसला अन्तिम भएर बसेको छ। मैले सो फैसलाबमोजिम सावा र सोको विगो भरी भराउसम्मको १० प्रतिशतका दरले हुने व्याज र कोर्टफी समेत विपक्षी/प्रतिवादीको नाममा रहेको बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज नगरपालिका तालुक उत्तर लाईन विस्कोरिन टोल दक्षिण मुख नं १३८ को (क) श्रेणी ज.वि. ०-१-१४-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर समेतबाट मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम विगो भराई पाउन मिति २०५४।६।१४ मा निवेदन गरेको थिएँ। सो निवेदन परेपछि मिति २०५८।९।९ मा तायदातीलगायतका पञ्चकृते मूल्याङ्कनका कार्य समेत सम्पन्न भइसकेको अवस्थामा विपक्षी मोहम्मद र निजको श्रीमती बहार वानो शेषको मिलेमतोमा निजहरूले उल्लिखित जग्गा र घरबाट विगो भरी भराउ गर्न नदिने उद्देश्यले २०५४ मा फैसला भएपछि जन्मेका तीन जना छोराछोरीको अंश पर सारी जायजात गरी

पाउन रेशमा वानो शेष समेतको हकमा विपक्षी बहार वानो संरक्षक बनी गैरकानूनी रूपमा मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं. विपरीत अदालतबाट अनुमति नै नलिई मिति २०६५।१।६ मा दिएको निवेदन विपक्षी तहसीलदारले दर्ता गरी निज विपक्षीलाई तारिखमा राख्ने आदेश भएको रहेछ ।

त्यसरी रेशमा वानो शेष समेतको हकमा परेको निवेदनमा अडडाको अनुमति नलिई निवेदन दर्ता गर्ने आदेश तहसीलदारबाट मिति २०६५।१।६ मा भएपछि सो आदेश बदर गरी पाउन माननीय जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गरेको थिएँ । सो निवेदनउपर बाँके जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीशबाट बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) को कानूनी व्यवस्था उल्लेख गरी मिति २०६६।३।५ मा तहसीलदारको आदेश सदर गरिएको छ । तत्पश्चात् उल्लिखित मिति २०६५।१।६ र मिति २०६६।३।५ का आदेशहरू बदर गरिपाउन विपक्षी पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा निवेदन गरेकोमा सो अदालतबाट पनि उल्लिखित आदेशहरू मिति २०६६।५।४ मा सदर भएको छ । उक्त ऐनको दफा ५१(१) ले अधिकार र हक मात्र सिर्जना गरेको हो । सो हक अधिकार प्रचलन गराउने कार्यविधि मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं को व्यवस्था नै हो । एकातिर कार्यविधिको अनुशरण नगरी दर्ता भएको निवेदनले हक प्रचलन हुँदैन भने अर्कोतिर मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको २६ नं.ले ऋण लिई खाएपछि जन्मेका अंशियारहरूको अंश हक पर सार्नु पर्दैन । साथै उक्त निवेदन पञ्चकृते मूल्याङ्कन भएको सात वर्ष पछि परेको छ ।

अतः विपक्षी तहसीलदारको मिति २०६५।१।६ को आदेश, बाँके जिल्ला अदालतका जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६६।३।५ को आदेश र पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६६।५।४ को आदेशले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त

मौलिक हकमा र मुलुकी ऐन अ.व.८३ तथा दण्ड सजायको महलको २६ नं को कानूनी हकमा आघात पुगेकोले वेरीतको निवेदनको आधारमा विपक्षीहरूले नाबालकहरूको हक पर सारी विगो भरी भराउ भएमा मलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने हुँदा तत्काल नाबालकहरूको अंश हक पर सार्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पछि अन्तिम टुंगो लागेका वखत उल्लिखित मितिका आदेशहरू ऐ.संविधानको धारा १०७(२) मा व्यवस्थित उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मौलिक एवं कानूनी हक प्रचलनको लागि जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सो समेत साथै राखी १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना पठाउनु । अन्तरिम आदेशको माग भएको सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट भएको नाबालकको अंश हक पर सारी भरी भराउ गर्ने भनी भएको मिति २०६५।१।६ को आदेश र पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको मिति २०६६।५।४ को आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।७।२३ को आदेश ।

बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट मिति २०६५।१।६ मा भएको आदेश र मिति २०६६।३।५ मा सो अदालतका न्यायाधीशबाट भएको आदेश कानूनबमोजिम भएको देखिँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।५।४ मा सदर भएको अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

लेनदेन मुद्दाको फैसलाले ठहरेबमोजिम वादी निवेदकले विगो भरीभराउको निवेदन दिएकोमा विगो भरीभराउ नहुँदै प्रतिवादी हवीउल रहमान शेषका छोराछोरी रेशमा वानो शेष समेत तीन जनाको विपक्षी वहार वानो शेष संरक्षक भई विगो भरी भराउको क्रममा निज नाबालकहरूको हक पर सारी जायजात हुनु पर्दछ भन्ने व्यहोराको यस अदालतमा निवेदन परेको थियो । नाबालकहरूको सम्बन्धमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) मा बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा गर्नु पर्दा निजको बाबु, आमा वा संरक्षकले नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा समेत गर्न सक्नेछन् भन्ने व्यवस्था भएको देखिएको र नाबालकहरूको तर्फबाट निजहरूको आमाले संरक्षक बनी निवेदन दिएको आधारमा यस अदालतबाट भएका आदेशहरू बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१ (१) को भावनाविपरीत छैन । साथै यस अदालतबाट भएका आदेशहरू पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०६६।५।१४ मा सदर भैसकेको हुँदा कानूनबमोजिम भएका कामकारवाहीमा रिट जारी नहुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी बाँके जिल्ला अदालत र ऐ.का तहसीलदारको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ विशेष ऐन (कानून) भएको हुँदा सोही ऐनको दफा ५१(१) ले गरेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारले गरेको आदेश माननीय न्यायाधीशबाट सदर भई उल्लिखित आदेश पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट पनि सदर भएको हो । साथै विशेष ऐनले नै प्रष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुलुकी ऐन आकर्षित नहुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नाबालकको हकमा विपक्षी वहार वानो शेषको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत विवादमा पञ्चकृते मुचुल्का भएको सात वर्षपछि नाबालकहरूको अंश हक पर सारी जायजात गरी पाउन निवेदन परेको भन्ने तथ्यले कुनै असर पुऱ्याउँदैन । मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको २६ नं. ले नाबालकहरूको हकको संरक्षण गर्न लिलाम हुनुभन्दा अघि जहिलेसुकै पनि निवेदन गर्न पाइने हुन्छ भने बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) मा बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस, उजूर वा प्रतिरक्षा गर्नु पर्दा निजको बाबु आमा वा संरक्षकले नालिस, उजूर वा प्रतिरक्षा गर्न सक्नेछन् भन्ने व्यवस्था छ । अनुमति लिनुपर्ने कुनै शर्त वा बन्देज लगाइएको छैन । अतः नाबालकको हकमा निजहरूको एकाघरकी आमा वहार वानो शेष संरक्षक बनी निवेदन दिएको र सो निवेदनमा तहसीलदार समेतले गरेको आदेशबाट निवेदकको हकमा आघात नपुगेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी हवीउल रहमान शेषको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको एकल न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६६।७।२३ मा बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारले मिति २०६५।१।६ मा गरेको आदेश, सोही आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको सो अदालतका न्यायाधीशको मिति २०६६।३।५ को आदेश र माननीय न्यायाधीशले सो मितिमा गरेको आदेश सदर गर्ने गरी मिति २०६६।५।१४ मा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी भएको अन्तरिम आदेश मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको २६ नं. र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) को भावनाविपरीत भएको हुँदा सो अन्तरिम आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नाबालकको हकमा वहार वानो शेषको तर्फबाट पेश भएको अन्तरिम आदेश खारेजको निवेदन मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ ।

यस अदालतबाट मिति २०६६।७।२३ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश बदर हुने नहुने सम्बन्धमा छलफलको लागि प्रत्यर्थी र रिट निवेदकलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८।१।२।१९ को आदेश ।

लिखित जवाफ समेत पेश भई अन्तिम सुनुवाइको लागि पेशी चढी रहेको अवस्था मिसिलबाट देखिँदा पूर्ण सुनुवाइको लागि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१।२५ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अब्दुल अजीज मुसलमानले रिट निवेदकले विपक्षी हवीउल रहमान शेषबाट मिति २०५४।३।२४ मा रु.१३,००,०००/- सावा र सोको भरी भराउसम्मको व्याज समेत भराई लिन पाउने ठहरी फैसला भएको तथ्यमा विवाद छैन । सो फैसला अन्तिम भई विगो भरीभराउको क्रममा निवेदकले विपक्षी/प्रतिवादीको ०-१-१४-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घरबाट भराई पाउन माग गरेको निवेदनउपर मिति २०५८।१।१९ मा तायदाती लगायत पञ्चकृते मूल्याङ्कन गर्नेसम्मको कार्य सम्पन्न भैसकेको थियो । तर, मूल्याङ्कन भएको सात वर्षपछि विपक्षी हवीउल रहमान शेष र निजको श्रीमती वहार वानो शेषको मिलेमतोबाट फैसला भएपछि जन्मेका छोरा छोरीको अंश हक पर सार्नु पर्ने भन्दै परेको निवेदन बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारले अ.वं. ८३ नं ले अनुमति लिई दर्ता गर्नुपर्नेमा अनुमति नै नलिई दर्ता गर्ने गरी आदेश भएको छ । उक्त आदेश ऐ.अदालतका न्यायाधीश तथा पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट पनि सदर भएको छ । विपक्षी वहार वानो शेष विपक्षी हवीउल रहमान शेषले लिए खाएको ऋण व्यहोर्नु पर्ने दायित्व भएकी

अशियार हुन् । यस अवस्थामा यी विपक्षी संरक्षक समेत बन्न मिल्दैन । संरक्षक बन्ने हो भने अदालतले संरक्षक कायम गर्नुपर्छ । अदालतले संरक्षक कायम गरेको छैन । अतः अ.वं. ८३ नं विपरीत भएका कामकारवाही बदर हुने हुँदा मिति २०६५।१।१६, मिति २०६६।३।५ र मिति २०६६।५।४ मा भएका आदेश बदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी हवीउल रहमान शेष र वहार वानो शेषको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता गुरुप्रसाद बरालले मेरा पक्षका छोरा छोरी नाबालक भएको तथ्यमा विवाद छैन । निजहरूको हकमा निजहरूकी आमाले संरक्षक बनी निवेदन समेत दिन पाउने कुरा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) ले समर्थित छ । रिट निवेदकले सो कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने भनी तथ्यगत रूपमा खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन । त्यसै गरी मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको २६ नं ले पनि नाबालकको हकमा लिलाम हुनु भन्दा अघि जहिले सुकै पनि निवेदन दिई उनीहरूको हक सुरक्षित गर्न पाइने हुन्छ । सो हक सुरक्षित गराउन अ.वं. ८३ नं ले अडडाको अनुमति लिनु पर्ने हुँदैन । यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था समेतको आधारमा बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदार, जिल्ला न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको आदेशमा कुनै कानूनको त्रुटि नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले उपरोक्त व्यहोराले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफू वादी र हवीउल रहमान शेष प्रतिवादी भई चलेको लेनदेन मुद्दामा बाँके जिल्ला अदालतले निज

विपक्षी/प्रतिवादीबाट मिति २०५४।३।२४ मा सावा रकम रु.१३,००,०००।- र विगो भरीभराउसम्मको कानूनबमोजिमको व्याज समेत भराई पाउने ठहरी फैसला भएबमोजिम विगो भरीभराउको लागि विपक्षी/प्रतिवादीको नामको ०-१-१४-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर देखाई निवेदन गरी सो निवेदनमा मिति २०५८।१।१९ मा पञ्चकूर्ते मूल्याङ्कन समेत भै सकेको अवस्थामा विपक्षी/प्रतिवादी हवीउल रहमान शेष र निजकी श्रीमती वहार वानो शेषले विगो भरीभराउमा बाधा पुऱ्याउन मिलेमतो गरी लेनदेन मुद्दाको फैसला भै सकेपछि जन्मेका छोराछोरीको अंश पर सारिपाऊँ भन्ने व्यहोराले दिएको निवेदन बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारले मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं. बमोजिमको अनुमति समेत नलिई मिति २०६५।१।१६ मा दर्ता गर्ने भनी गरेको आदेशलाई ऐ. अदालतका न्यायाधीशले मिति २०६६।३।५ मा र पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जले मिति २०६६।५।४ मा सदर हुने भनी गरेका आदेशहरू बदर गरी पाउन यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन आयो ।

३. विपक्षी वहार वानो शेषले आफ्ना तीन जना नाबालक छोराछोरीको अंश हक पर सारी जायजात गरी पाउन निजहरूको हकमा संरक्षक भै बाँके जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको तथ्यमा विवाद छैन । सो निवेदनमा बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारले मिति २०६५।१।१६ मा उक्त निवेदन दर्ता गरी निवेदकलाई वादीले तोकी पाएको तारिख मिलान हुने गरी तारिखमा राख्नु भन्ने व्यहोराले आदेश गरेको देखिन आयो । तहसीलदारको सो आदेश बदर गरी पाउन यी रिट निवेदकले ऐ. अदालतका जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गरेकोमा मिति २०६६।३।५ मा जिल्ला न्यायाधीशले तहसीलदारबाट भएको आदेश बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) को कानूनी व्यवस्थाले बदर गर्नु परेन भन्ने समेतका व्यहोराले आदेश

गरेको देखिन्छ । यसरी तहसीलदारको आदेश जिल्ला न्यायाधीशबाट पनि सदर हुने भनी आदेश भएपछि यिनै रिट निवेदकले उल्लिखित दुवै आदेश बदर गरी पाउन पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा दिएको निवेदनमा सो पुनरावेदन अदालतले बाँके जिल्ला अदालतबाट आदेश भैसकेको नदेखिएको र निवेदकको मागको सम्बन्धमा त्यस अदालतबाट मिति २०६६।३।५ मा भएको आदेश वेरीतको नदेखिने भन्दै सदर गरेको देखिन आयो ।

४. रिट निवेदकले मुख्य रूपमा नाबालकहरूको तर्फबाट कुनै कामकारवाहीको लागि संरक्षक बनी निवेदन दिँदा वा मुद्दा मामिलासम्बन्धी अन्य कुनै कामकारवाही समेत गर्नु पर्दा मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं बमोजिम अनुमति लिई मात्र गर्नुपर्नेमा विपक्षी वहार वानो शेषले अदालतको अनुमति नै नलिई छोरा छोरीको संरक्षक बनी पेश गरेको निवेदन तहसीलदारले अ.व. ८३ नं को कार्यविधि अवलम्बन नगरी दर्ता गरेको भनी जिकीर लिएको र जिल्ला न्यायाधीशबाट तहसीलदारको आदेश बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) को व्यवस्थाअनुकूल भएको भनी आदेश भएको देखिएको सन्दर्भमा मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं र बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) को कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गरी प्रस्तुत विवादको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

५. मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं. को दफा १ मा सोह्र वर्ष नपुगेका नाबालक वा उमेर पुगेको भए पनि बृद्धावस्था वा कुनै किसिमको कडा रोगले गर्दा होस ठेगानमा नभएको वा बौलाएको वा दुवै आँखा नदेख्ने अन्धाअन्धी वा वक्क लाटालाटी मानिसहरूको र विदेशमा गई फर्की आउने ठेगाना नभएका मानिसको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस, प्रतिउत्तर, पुनरावेदन, निवेदन दिन वा मुद्दा मामिलासम्बन्धी अन्य कुनै कामकारवाही गर्नुपर्ने भएमा अड्डाको अनुमति लिई ती मानिसहरूको एकाघर सँग बसेका सोह्र वर्ष नाघेको हकवालाले

हदम्यादभिन्न गर्न पाउनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसै गरी दफा २ मा माथि दफा १ मा लेखिएबमोजिम एकाघरका हकवाला नभएमा सोही दफामा लेखिएको व्यक्तिको हकमा निजलाई रेखदेख वा संरक्षण गर्ने व्यक्तिले अड्डाको अनुमति लिई सो व्यक्तिको तर्फबाट, नालिस, प्रतिउत्तर, पुनरावेदन, निवेदन दिन वा मुद्दा मामिलासम्बन्धी अन्य कुनै कामकारवाही गर्न पाउनेछ भन्ने र दफा ४ मा माथि १ र २ दफाबमोजिम अनुमतिका लागि निवेदन परेमा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि जो बुझ्नु पर्ने कुरा बुझी अनुमतिको लागि निवेदन परेको एक महिनाभित्र निवेदनमा निर्णय गरी दिनुपर्छ भन्ने समेतका मुद्दा मामिलासँग सम्बन्धित कार्यविधिगत कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

६. बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) मा बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा गर्नु पर्दा निजको बाबु, आमा वा संरक्षकले नालिस, उजूर गर्न वा प्रतिरक्षा गर्न सक्नेछन् “.....” भन्ने समेतको कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । यो व्यवस्था केवल नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा गर्ने अख्तियारीसम्ममा सीमित रहेको यसको बनोटबाट देखिन्छ । तर, प्रस्तुत विवाद भइसकेको फैसलाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा उठेको कारवाहीमा नाबालकको हकमा भनी परेको निवेदनसँग सम्बन्धित छ ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा नाबालक छोरा छोरीको तर्फबाट विपक्षी बहार वानो शेषले पेश गरेको निवेदन दर्ता हुनुभन्दा पहिले अदालतको अनुमति लिनुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा हेर्दा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१(१) ले बालकको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा निजहरूको बाबु आमा वा संरक्षकले नालिस उजूर वा प्रतिरक्षा गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिँदा संरक्षक समेतले निजहरूको हकमा नालिस समेत दिन पाउने अधिकार प्रदान गरेको

देखिन्छ । हक र अधिकार सिर्जना गर्ने कानून सारवान कानून हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । सारवान कानूनद्वारा प्रदत्त हक र अधिकार हनन् भएमा कार्यविधि कानूनले निर्दिष्ट गरेको रीत र तरिकाअनुसार प्रचलन गराइन्छ । सारवान कानूनद्वारा सिर्जित हक र अधिकार प्रचलन गराउन तोकिएको रीत नपुगेमा अदालतले हक तथा अधिकार प्रचलन गराउन सक्ने अवस्था रहँदैन । हक र अधिकार सिर्जना गर्ने ऐन (कानून) मा हक र अधिकार प्रचलन गराउने कार्यविधि समावेश भएको रहेछ भने सोही कानूनमा उल्लिखित कार्यविधि अवलम्बन गरी हक प्रचलन गराउनु पर्ने हुन्छ । सो कानूनमा कार्यविधि समावेश भएको रहेनछ भने छुट्टै कानूनमा समावेश भएको कार्यविधि अवलम्बन गरी अदालतले हक अधिकार प्रचलन गराउनु पर्ने हुन्छ । बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ का दफा ५१(१) मा व्यवस्थित हक समेतमा आघात भएमा के कुन तरिकाबाट हक प्रचलन गराउने सम्बन्धमा उक्त ऐनमा कुनै कार्यविधिको व्यवस्था गरेको देखिन आएन ।

८. यसरी उक्त सारवान कानूनमा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा दिइने निवेदनका हकमा तथा सोको कार्यविधिको व्यवस्था नभएको अवस्थामा सामान्य ऐन भएका नाताले मुलुकी ऐन, अ.व. ८३ नं को कार्यविधि स्वतः आकर्षित हुने हुन्छ । उक्त ८३ नं मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा सोह्र वर्ष नपुगेका नाबालकहरू समेतको हक पुग्ने जुनसुकै कुरामा अड्डा अदालतमा नालिस उजूर वा मुद्दा मामिलाका अतिरिक्त अन्य कुनै कामकारवाही गर्नुपर्ने भएमा अड्डाको अनुमति लिई नाबालकहरूको एकाघरसँग बसेको सोह्र वर्ष नाघेका हकवालाले मुद्दा मामिला समेतका कामकारवाही गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसरी निवेदन तथा मुद्दा मामिलासम्बन्धी कामकारवाहीमा नाबालकको संरक्षक वा हकवालाले पहिले सो विषयमा सम्बन्धित अदालतमा

अनुमतिको निवेदन दिएमा सो विषयमा जो जे बुझनु पर्ने हो बुझी अडडाले अनुमति दिएमा त्यस्तो निवेदन दर्ता हुने हो । अदालतको अनुमति विना पेश भएको निवेदन समेत दर्ता हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । प्रस्तुत विवादमा रेशमा वानो शेष समेत तीन जनाको हकमा विपक्षी बहार वानो शेषले मिति २०६१।१।६ मा बाँके जिल्ला अदालतमा पेश गरेको निवेदन विपक्षी तहसीलदारले सो अदालतको अनुमति नै नलिइएको अवस्थामा दर्ता गर्ने भनी आदेश गरेको देखिन्छ ।

९. सो आदेशउपर निवेदकले दण्ड सजायको ६१ नं बमोजिम जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गर्दा जिल्ला न्यायाधीशले बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५१ (१) को व्यवस्था देखाउँदै तहसीलदारबाट भएको आदेश सदर गरेको देखियो । सो आदेश समेत बदर गरी पाउन यी रिट निवेदकले अ.व. १७ नं बमोजिम पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा दिएको निवेदनमा पनि सो अदालतले उल्लिखित आदेश सदर गरेको देखिन्छ । उल्लिखित आदेशहरूको सम्बन्धमा निवेदकले दण्ड सजायको महलको ६१ नं र अ.व. १७ नं बमोजिमको प्रक्रिया र वेरीतको प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गरेको यो रिट निवेदनमा प्रक्रिया र रीत मिले नमिलेको तर्फ विचार भई आदेश भएको देखिएन । दण्ड सजायको महलको ६१ नं ले अ.व. १७ नं को उपचार औल्याएको अवस्थामा जिल्ला न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालतबाट त्यसतर्फ विचार भई आदेश हुनुपर्ने हो । तर, पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्ज समेतले त्यसतर्फ हेरी विचार गरी आदेश गरेको देखिँदैन ।

१०. विपक्षी पुनरावेदन अदालत समेतले सो निवेदन दर्ता गर्दा एकातिर अ.व. ८३ नं ले अनुमति लिनुपर्ने भनी गरेको व्यवस्था प्रस्तुत निवेदनमा यो यस्तो कारणले अदालतको अनुमति लिनु नपर्ने भनी लिखित जवाफमा खुलाउन सकेको

देखिँदैन भने अर्कोतिर विपक्षी बहार वानो शेष समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले पनि सो सम्बन्धमा यस इजलासलाई युक्तियुक्त आधार र कारण देखाउन सकेको अवस्था छैन । केवल तहसीलदारले गरेको आदेश कानूनबमोजिमको देखिएकोले पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भएको अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने व्यहोरासम्म उल्लेख भएको छ । तहसीलदारले गर्ने आदेश मुद्दा मामिलाको प्रश्नमा गर्ने आदेश नभई फैसला कार्यान्वयनमा उपस्थित प्रश्नमा गरिने आदेश मात्र हो । यसमा प्रक्रिया वा रीत पुगे नपुगेको प्रश्न मात्र सान्दर्भिक हुन्छ ।

११. के कस्तो अवस्थामा उत्प्रेषणको रिट जारी हुने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा तल्लो तहका न्यायिक निकाय, अर्धन्यायिक निकाय वा कुनै प्रशासनिक निकायले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्ने सिलसिलामा अन्य कुराका अतिरिक्त कुनै निर्णय गर्नका लागि निर्धारित कार्यविधि पालना नगरी आदेश वा निर्णय गरिएको भएमा, निर्णय वा आदेश गर्दा निर्णय वा आदेश गर्ने अधिकारीले सो आदेश समेतमा प्रत्यक्ष गल्ती वा त्रुटि गरेको सम्बन्धित मिसिलबाट देखिएमा त्यस्तो निर्णय वा आदेश यस अदालतले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गर्नसक्ने नै हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी तहसीलदारले दर्ता गर्ने भनी गरेको आदेश मुलुकी ऐन अ.व. ८३ नं को कार्यविधिगत त्रुटिबाट दर्ता हुन आएको र सो आदेशलाई बाँके जिल्ला अदालतका न्यायाधीश तथा पुनरावेदन अदालतले समेत सदर गरेको देखिँदा उक्त आदेशहरू कानूनबमोजिम भएको देखिएन ।

१२. त्यसै गरी निवेदकले विपक्षी हवीउल रहमान शेषबाट रु १३,००,०००। विगो र भरी भराउसम्मको सावा र सोको व्याज समेत भराई लिन पाउने ठहरी मिति २०५४।३।२४ मा बाँके जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । सो

फैसलाबमोजिमको विगो भरिभराउको लागि यी रिट निवेदक/वादीले प्रत्यर्थी/प्रतिवादीको घर जग्गा देखाई बाँके जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदन समेतका आधारमा २०५८।१।९ मा पञ्चकृते मूल्याङ्कन भैसकेको कुरा निवेदन लेखबाट देखिन आएको छ। पञ्चकृते मूल्याङ्कन भै विगो भरीभराउको चरणमा विपक्षी बहार वानो शेष छोरा छोरीको संरक्षक बनी ती नाबालकको अंश हक पर सारी पाउन परेको निवेदनमा तहसीलदारबाट भएको आदेश र सो आदेश तहत सदर भै विगो भरी भराउन हुन नसकेको देखिन्छ। फैसलाले स्पष्ट रूपमा भरी पाउने भनी ठहर गरेको अवस्थामा सो फैसला कार्यान्वयनमा अवरोध भएमा त्यसले सम्बन्धित पक्षलाई न्याय दिलाउन सक्दैन। अतः स्पष्ट कानूनी त्रुटिको अभावमा लेनदेन मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन हुन नपाउनु न्यायिक क्रिया हुन सक्दैन।

१३. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएका आधार कारणबाट रिट निवेदकको मागबमोजिम बाँके जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट मिति २०६५।१।६ मा भएको आदेश, जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०६६।३।५ मा भएको आदेश र पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०६६।५।४ मा भएको आदेश अ.व. ८३ को प्रक्रिया र रीत नपुन्याई भएको देखिएकोले उल्लिखित आदेशहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) मा व्यवस्थित उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।
उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल असोज २९ गते रोज १ शुभम्.
इजलास अधिकृत: भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं. ८९०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
०६८-CI-१०४०
फैसला मिति: २०६९।८।१६

मुद्दा :- रैकर दर्ता सेस्ता बदर गुठी हक कायम गरिपाउँ ।

पुनरावेदक वादी: बेखाबहादुरको छोरा, ललितपुर जिल्ला खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने आनन्दबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: कैलाश बट्टीनाथ प्रभृति सदावर्त निजी गुठीका सञ्चालक ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ कुसुन्ती बस्ने अर्जुननरसिंह राणा समेत

शुरू फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री भीमकुमार ओझा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री केशरीराज पण्डित

मा.न्या.श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

- फैसलाको ठहर खण्ड नै अदालतको निर्णय हो। सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्न तथा निर्णयबाट स्वाभाविक रूपमा निस्कने कोर्टफी फिर्ता, दण्ड जरीवाना, विगो आदि कार्यान्वयन गर्नलाई सहयोग पुऱ्याउन तपसील खण्ड लेखिन्छ। तपसील खण्डले निर्णयको स्थान लिन नसक्ने।
- ठहर खण्ड र तपसील खण्ड बाभिए ठहर खण्ड नै मान्य हुन्छ। ठहर खण्डमा उल्लेख

नभएका वा विवेचना नभएका कुरा तपसील खण्डमा उल्लेख हुन सक्दैनन्, यदि भएको रहेछ भने समेत त्यसले कुनै मान्यता पाउन नसक्ने ।

- ठहर खण्डको विपरीत वा सो बाझिने गरी तपसील खण्ड लेखेमा कानूनविपरीत हुन्छ । तपसील खण्डमा भएका सामान्य भाषिक त्रुटि, लेखाइ वा टाइपको गल्ती वा कुनै शब्द ठहर खण्डभन्दा भिन्न हुन गएमा ठहर खण्डको विपरीत नहुने गरी सच्याउन वा सुधार गर्न सकिन्छ । तर इन्साफमा नै फरक हुने गरी, ठहर खण्डमा लेखिएको निर्णयसँग बाझिने गरी विरोधाभाषपूर्ण ढंगले लेखिएको तपसील खण्डले मान्यता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- संविधान वा कानूनमा भएको व्यवस्थाको अधीनमा रही अदालत वा अधिकारीले आफ्नो अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्ने गर्दछ । सोअनुसार अधिकार सम्पन्न भए नभएको निश्चित गरेपछि मात्र निर्णयरूपी निष्कर्षमा पुग्नपर्ने हुन्छ । अरुको अधिकार प्रचलन गराउनेले पहिला आफ्नो अधिकारको विस्तार र सीमाप्रति सजग र सचेत रहनु पर्दछ । कुनै निर्णयकर्ता, अदालत वा निकायले अर्काको अधिकारक्षेत्र वा क्षेत्राधिकारको अतिक्रमण गर्न नहुने ।
- अनाधिकृत निकायबाट भएका निर्णय प्रभावहीन शून्य भई बदर हुने कानूनी व्यवस्था अ.व. ३५ नं. मा भएको हुँदा यसका अतिरिक्त प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको रूपमा पेश भएको फिल्डबुक उतारको लेखाईको न्यायोचित विवेचना नभएको र पारीत नै नभएको अपारीत लिखत विवादित जग्गाको हकको शंकारहित स्रोत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रमेशकुमार मैनाली

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४६, नि.न.३९८७, पृष्ठ ११२० सम्बद्ध कानून:

- भूमिसुधार ऐन, २०२१ (संशोधनसहित) २०५३ को दफा २६(१)
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१)
- मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ३५, ८६ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७/११/२६ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अन्तर्गत वादीको पुनरावेदन पत्र दर्ता भै निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

श्रीभक्त हेमेश्वर, हेम भक्तेश्वर र शान्त बालेश्वर समेत श्री ३ शिवालय गुठीको साविक खोकना डोल खेत २-८-० जग्गाको साविक मोही पहलमान ज्यापू भएको र निजको मुत्युपछि निजका छोरा तुर्ईसँ महर्जनले जीतबहादुर डंगोललाई मिति २०१०/३/१९ मा भोगबन्धकी दिएकोमा जीतबहादुर परलोक भएकोले निजको हक खाने हकदारहरू कृष्णबहादुर महर्जन, ज्ञानलाल महर्जन र ज्ञानदास महर्जन समेत तीन जनाले कमाई आएकोमा सभै नापी हुँदा भोगबन्धकी दिने साहूका हकदारले छुट्टाछुट्टै नापी भएको ललितपुर जिल्ला खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ६(ख) कि.नं. २७ को क्षेत्रफल १-३-०-० ऐ. कि.नं. २८ को क्षेत्रफल ०-०-९-१ र ऐ. कि.नं. २९ को क्षेत्रफल ०-१३-०-० जग्गा कायम भई नापी भएको जग्गा भोगबन्धकी दिने तुर्ईसँले मिति २०२१/४/१२ मा भोगबन्धकी लिने साहू जीतबहादुरको हक खाने कृष्णबहादुर महर्जन, ज्ञानलाल महर्जन र ज्ञानदास महर्जन समेत तीन

जनालाई रकम बुझाई २०३१ सालमा निवेदकलाई छोडपत्रको लिखतबाट राजीनामा गरी दिई गुठी सञ्चालकसमक्ष सनाखत गरी गुठी सञ्चालकबाट मेरो नाउँमा मोही नामसारी भई २०३१ सालदेखि हालसम्म म निवेदकले कमाई गुठी सञ्चालकलाई साल सालैको बाली बुझाई आएको र उक्त जग्गाको मोही नामसारी गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाउँ भनी गाउँ विकास समितिको सिफारिशसहित मिति २०४५।३।१९ द.नं. ३११७ मा निवेदन दिई कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकोमा उक्त विवादित जग्गा श्री कैलाश बन्नीनाथ प्रभृति सदावर्त निजी गुठीको नाउँमा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा लिएको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ (१) बमोजिम कसैले गुठीको घरजग्गा रैकरमा दर्ता गराएको खण्डमा गुठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनिमय २०४२ को विनिमय २० को देहाय २ र ३ नं. बमोजिम रैकर लगत कट्टा गरी गुठी कायम हुने व्यवस्था गरिएको आधारमा कि.नं.२७ को क्षेत्रफल १-३-०-० जग्गा श्रीभक्त हेमेश्वर, हेमभक्तेश्वर र शान्त बालेश्वरसमेत श्री ३ शिवालय गुठीको जग्गा भएको हुँदा रैकरमा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट मिति २०५०।१२।१९ मा भएको निर्णय बदर गरी सो निर्णयको आधारमा भएको दर्ता सेस्तासमेत बदर गरी मेरो नाउँमा गुठी हक कायम समेत गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी आनन्दबहादुर श्रेष्ठको मिति २०६४।८।१६ गतेको फिराद दावी ।

विपक्षीले हामीले ललितपुर जिल्ला, खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ६(ख) कि.नं. २७ को क्षेत्रफल १-३-०-० ऐ. कि.नं. २८ र २९ को दर्ता समेत बदर गरिपाउँ भनी उल्लेख भएको नालेस मुलुकी ऐन, अ.वं. ७३ नं. विपरीत भई नालेस लाग्ने होइन । हामीलाई अनावश्यक रूपमा दुःख दिएमा केही हात लाग्छ कि भन्ने मनसायले नालेस दिएको भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । फिरादीले रैकर लगत कट्टा गरी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा

३९(१) बमोजिम गुठी संस्थानलाई नै हुने भनी लिएको दावी अ.वं. ८२ नं. ले हकदैयाविहीन हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अक्रुरनरसिंह राणा समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादीले पेश गरेको बाली बुझाएको भरपाई देखाउँदा देखें, उक्त भरपाईहरू सद्दे साँचो हो भनी प्रतिवादीका वारेस सिद्धिबहादुर महर्जनले मिति २०६५।३।२६ गते अ.वं. ७८ नं. बमोजिम अदालतमा गरेको बयान ।

शुरू अदालतको मिति २०६६।१०।२६ गतेको आदेशानुसार मिति २०६६।११।१३ गते विवादित जग्गाको भै आएको सर्जमीन मुचुल्का मिसिल सामेल रहेछ ।

विवादित जग्गा यी प्रतिवादीको निजी गुठीको एवं रैकर नभई विवादित जग्गा श्री ३ शिवालय गुठी श्री भक्त हेमेश्वर, हेम भक्तेश्वर र शान्त बालेश्वर गुठीको भएको हुँदा यी वादी उक्त जग्गाको मोही भएको कुरा पुष्टि भई रहेको अवस्था हुँदाहुँदै यी प्रतिवादीहरूले निजी गुठीमा दर्ता गराएको नभिलेको हुँदा बदर गरी विवादित जग्गाको रैकर सेस्ता कट्टा गरी गुठीको हक कायम भई यी वादी मोही कायमसमेत हुने ठहरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१२।३० मा भएको फैसला ।

ललितपुर जिल्ला खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ६(ख) कि.नं. २७ को जग्गा २०२१ सालमा नापी हुँदा जोताहा मोहीमा कृष्णबहादुर ज्यापू, किसानको व्यहोरामा कैलाश बन्नीनाथ प्रभृति सदावर्त गुठी जनिई नाप नक्सा भएको जग्गा हो । वादी दावीबमोजिमको श्रीभक्त हेमेश्वर, हेम भक्तेश्वर शान्त बालेश्वर समेत तीन शिवालय गुठीको गुठी अधिनस्थ जग्गा होइन । उक्त जग्गा हालसम्म पनि रैकर परिणत गरिएको छैन, गुठी नै जनिई रहेको अवस्था छ । उक्त जग्गा श्री ३ शिवालयको भन्ने दावी हो भने श्री ३

शिवालयबाट मुद्दा गर्नुपर्छ, मोहीले गर्ने होइन, यस मुद्दामा आकर्षित नै नहुने मुलुकी ऐन ज.प. को १७ नं., ज.मि.को १८ नं. समाई दायर गरेको हकदैया, हदम्यादविहीन फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा श्री कैलाश बद्रीनाथ सदावर्त निजी गुठीको हकभोग नै लोप हुने गरी श्री ३ शिवालय गुठीको कायम हुने गरी शुरूले गरेको फैसला उल्टी गरी श्री कैलाश बद्रीनाथ प्रभृति सदावर्त निजी गुठीको नाममा यथावत कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्री कैलाश बद्रीनाथ सदावर्त गुठीका सञ्चालकहरूको र आफ्नो हकमा समेत अर्जुननरसिंह राणाको मिति २०६७।१।२७ को पुनरावेदन पत्र ।

ललितपुर जिल्ला खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ६(ख) कि.नं. २७ को जग्गा २०२१ सालमा नापी हुँदा जोताहा मोहीमा कृष्णबहादुर ज्यापू, किसानको व्यहोरामा कैलाश बद्रीनाथ प्रभृति सदावर्त गुठी जनिई नाप नक्सा भएको जग्गा हो । वादी दावीबमोजिमको श्रीभक्त हेमेश्वर, हेम भक्तेश्वर शान्त बालेश्वर समेत तीन शिवालय गुठीको गुठी अधिनस्थ जग्गा होइन । उक्त जग्गा हालसम्म पनि रैकर परिणत गरिएको छैन, गुठी नै जनिई रहेको अवस्था छ, उक्त जग्गा श्री ३ शिवालयको भन्ने दावी हो भने श्री ३ शिवालयबाट मुद्दा गर्नुपर्छ, मोहीले गर्ने होइन, यस मुद्दामा आकर्षित नै नहुने मुलुकी ऐन ज.प. को १७ नं. ज.मि.को १८ नं. समाई दायर गरेको हकदैया, हदम्याद विहीन फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा श्री कैलाश बद्रीनाथ सदावर्त निजी गुठीको हकभोग नै लोप हुने गरी श्री ३ शिवालय गुठीको कायम हुने गरी शुरूले गरेको फैसला उल्टी गरी श्री कैलाश बद्रीनाथ प्रभृति सदावर्त निजी गुठीको नाममा यथावत कायम गरिपाऊँभन्ने समेत व्यहोराको गुठीमा सञ्चालकहरू अर्जुननरसिंह र प्रभुनरसिंह राणाको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै मुद्दासँग लगाउ भएको दे.पु.नं. ०२६३ को गुठी हक कायम मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी रहेको देखिंदा यसमा पनि प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने दे.पु.नं. ०२६१ को मुद्दामा भएको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।१।२७ गतेको आदेश ।

यसमा भिसिल संलग्न प्रमाणहरूको समूचित मूल्याङ्कन समेत नगरी कून के कस्तो गुठी कायम भएको हो सो समेत प्रष्ट नगरी मोही हकको सम्बन्धमा समेत के कसरी हक छाडेको हो, सो समेत उल्लेख नभै भएको शुरू फैसला फरक पर्नसक्ने भै विचारणीय भएकोले छलफलको लागि अ.व. २०२ नं.बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार गरी लगाउका मुद्दाहरू साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।२७ को दे.पु.नं. ०२६३ को मुद्दामा भएको आदेश ।

फिराद लेखमा विपक्षी वादी कि.नं. २७ को जग्गाको मोही भएको भन्ने उल्लेख गरी गुठी हक कायम गरिपाऊँभनी दावी लिएकोमा शुरू जिल्ला अदालतबाट विवादित जग्गा रैकर सेस्ता कट्टा गरी गुठीको हक कायम भई वादी मोही कायम हुने ठहर्छ भनी फैसला भएको देखिन्छ । मोही कायम गरिपाऊँ भनी दावी नै नभएकोमा पनि जिल्ला अदालतबाट मोही कायम हुने ठहर गरेको देखियो । जग्गाको मोही को हुने भन्ने विषय अदालतको अधिकारक्षेत्रमा पर्ने पनि होइन । मोही कायमसम्बन्धी विषय भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले भूमिसुधार कार्यालयलाई अधिकार प्रदान गरेको छ । विवादित कि.नं. २७ को जग्गा श्री ३ शिवालय गुठीको स्वामित्वको हो भनी सो गुठीको हक कायम गर्न विपक्षी वादी आनन्दबहादुर श्रेष्ठ अख्तियारप्राप्त व्यक्ति भएको देखिएन । निज विपक्षीले प्रस्तुत फिराद गर्नु अधि यस्तै मागदावी

लिई गुठी संस्थानमा निवेदन दिई कारवाहीमा रहेको पनि देखिन्छ। अतः गुठीको स्वामित्वको विषयमा विपक्षी वादी आनन्दबहादुर श्रेष्ठलाई प्रस्तुत मुद्दा गर्न अ.वं. ८२ नं. अनुसार हकदैया भएको नदेखिँदा विवादित कि.नं. २७ को जग्गाको रैकर सेस्ता कट्टा गरी गुठीको हक कायम भई विपक्षी वादी मोही कायम हुने ठहर्‍याएको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै प्रस्तुत फिराद हकदैयाको अभावमा अ.वं. १८० नं. बमोजिम खारेज हुने ठहर्‍छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।१।२६ को फैसला।

कि.नं. २७ को जग्गाको सेस्तामा २०५०।१२।१९ मा निर्णय भएको कुरा उल्लेख भएको छ। सोबाहेक के कसरी कुन रसिदसँग भिडी दर्ता भएको हो सो कुरा कुनै उल्लेख भएको पनि छैन भने अर्को तर्फ प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले आफ्नो के कुन रसिदसँग भिड्ने जग्गा हो भनी कुनै साविक स्रोतको प्रमाण पेश गर्न समेत सकेका छैनन्। ललितपुर जिल्ला अदालतबाट यी सबै प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी वादी दावी पुग्ने फैसला भएको हो। प्रतिवादीहरूको कुनै प्रमाण नहुँदाहुँदै पुनरावेदकको दावी नपुग्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला बदरभागी छ। २०१०।३।९ मा तुइसीं ज्यापूले जीतबहादुर महर्जनलाई भोगबन्धकी लेखी दिँदा जग्गाको विवरणमा मेरा तिरो भोगचलनको श्रीपशुपतिमा सदावर्तन भएको भक्तहेमेश्वर हेम भक्तेश्वर समेत तीन शिवालय गुठीमा दरिएको ले.ज. वीर्णविक्रम राणाको गुठीको तहविलमा बुझाउनु पर्ने भनी स्पष्ट लेखिएको छ भनी सोही जग्गा बन्धकी साहूलाई रकम बुझाई दरपीठ भएको जग्गा पुनरावेदकले २०३१।५।१३ मा राजीनामा गरी लिई श्रीहेम भक्तेश्वर, हेमेश्वर र शान्त बालेश्वर समेत श्री ३ शिवालय गुठीबाट मिति २०३१।८।२७ मा तुइसीं ज्यापूबाट

पुनरावेदकको नाममा नामसारी हुने निर्णय भई नामसारी भएको जग्गा २०३१ सालको गहुँवालीदेखि म आफैँले कमाई श्री ३ शिवालयमा सालिन्दा बाली बुझाई आएको जग्गा हो। यसरी राजीनामा र छोडपत्रको लिखत गरी लिई मोही नामसारी समेत भई भोगचलनमा रही बाली बुझाई आएको जग्गामा मेरो हक स्थापित भई सकेको छ, सो लिखत तथा निर्णयलगायत बाली बुझाएको भरपाई समेतबाट प्रत्यर्थीहरूले अन्यथा भन्न नसकेको अवस्थामा मेरो नालेस गर्ने हकदैया रहेको छ। यसरी मेरो हक स्थापित भइसकेको अवस्थामा मेरो हक नपुग्ने भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला बदरभागी छ। फिल्डबुकमा कैलाश बद्दीनाथ प्रभृति सदावर्त गुठी र कैलाश बद्दीनाथ प्रभृति सदावर्त गुठी लेखिएको छ, पशुपति सदावर्त गुठी र कैलाश बद्दीनाथ प्रभृति सदावर्त गुठी अलगअलग अस्तित्वका गुठी हुन्। साविक लगत तथा तुइसीं र जीतबहादुर महर्जनबीच २०१०।३।९ मा खडा भएको भोगबन्धकी लिखतमा पशुपतिमा स्थापना भएको तीन शिवालय गुठी भनी उल्लेख भएको छ। यसबाट समेत पशुपति सदावर्त गुठी, गुठी अधिनस्थ गुठीको जग्गा हो भने कैलाश बद्दीनाथ प्रभृति सदावर्त निजी गुठी हो। यसतर्फ कति पनि नहेरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी शुरू फैसला सदर गरिपाउँभन्ने आनन्दबहादुर श्रेष्ठको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजातहरूको अध्ययन गरियो। पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रमेशकुमार मैनालीले २००० सालको लगतमा विवादित जग्गाको जग्गाधनीमा श्रीभक्त हेमेश्वर, हेम भक्तेश्वर र शान्त बालेश्वर समेत ३ शिवालय गुठी र मोहीमा पहलमान ज्यापू जनिएको छ। २०३१ सालमा

शिवालय गुठीले वादी आनन्दबहादुर श्रेष्ठलाई मोही नामसारी गरिदिए पछि, वादीले २०३१ सालदेखि हालसम्म उक्त जग्गा जोतकमोद गरी वर्षैपिच्छे बाली बुभाउंदै आएको विवादित जग्गा श्री ३ शिवालय गुठीको भएको हुँदा सो गुठीको हक कायम गर्दा पुनरावेदक वादी मोही कायम हुने गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उल्टी गरी वादी दावी खारेज गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान अधिवक्ताको उपरोक्तानुसारको बहस समेत सुनी ईन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कि.नं. २७ को जग्गाको फिल्डबुक उतार एवं सेस्ता उतारमा मोही कृष्णबहादुर महर्जन (ज्यापु) जनिएको २ नं. अनुसूची कृष्णबहादुर महर्जन भनी प्रकाशित भएको प्रमाण समेतबाट भू.सु.ऐन, २०२१ (संशोधनसहित) २०५३ को दफा २६ (१) बमोजिम कि.नं. २७ को क्षेत्रफल १-३-०-० जग्गा मृतक मोहीका नामबाट हकदार श्रीमती माया महर्जनको नाउँमा जोत नामसारी हुने ठहर्छ भनी भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरबाट मिति २०६३।१।२९ मा निर्णय भएको देखिन्छ ।

३. कि.नं. २७ को क्षेत्रफल १-३-० जग्गाको वास्तविक मोही फिरादी भएको हुँदा मिति २०६३।१।२९ मा मोही नामसारी हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरबाट भएको निर्णय तथा सो निर्णयको आधारमा दर्ता भएको मोहीयानी हकको प्रमाणपत्रसमेत बदर गरिपाऊँभनी ललितपुर जिल्ला अदालतमा फिराद दिएको देखिन्छ ।

४. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) मा पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो प्रादेशिक

क्षेत्राधिकारभित्र रहेको अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीले मुद्दा मामिलामा गरेको शुरू फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन सुन्ने अधिकार हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरले मिति २०६३।१।२९ मा गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन सुन्ने क्षेत्राधिकार उक्त कानूनले व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

५. विवादित कि.नं. २७ को जग्गाको विवादको बारेमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले भूमिसुधार कार्यालयलाई प्रदान गरेको छ । विपक्षी वादीलाई भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरको उक्त निर्णयबाट असर पर्न गएको भए मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ८६ नं. अनुसार सो निर्णयलाई चुनौती दिन सम्बन्धित निकायमा जानुपर्ने हुन्छ । फिराद लेखमा कि.नं. २७ को जग्गाको विपक्षी वादी मोही हुँ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । मोही सम्बन्धी विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालतलाई कानूनले प्रदान गरेको छैन । मोहीसम्बन्धी विषयमा भूमिसुधार कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा सो जिल्ला भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरले मिति २०६३।१।२९ मा गरेको निर्णय बदर गर्ने क्षेत्राधिकार शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतलाई रहेको देखिएन ।

६. फिराद दावीमा कि.नं. २७ को क्षेत्रफल १-३-० जग्गाको मोही नामसारी गर्ने गरी भएको मिति २०६३।१।२९ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ । भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरबाट सो मिति २०६३।१।२९ मा कि.नं. २७ को जग्गाको हकमा सम्म मोही नामसारी हुने निर्णय भएको पाइन्छ । खोकना गाउँ विकास समिति वडा नं. ६(ख) कि.नं. २८, २९ जग्गाको मोही नामसारी गरिपाऊँ भनी विपक्षी वादीले गुठी तहविल तथा खर्च कार्यालयमा मिति २०६४।१।२८ मा निवेदन दिई कारवाहीयुक्त अवस्थामा नै रहेको प्रमाणमा आएको मिसिलबाट देखिन्छ । अतः सो कि.नं. २८

र २९ जग्गाको मोहीको सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दामा दावी नै नपरेको र अन्य निकायमा विचाराधीन रहेको भन्ने देखिन आएको छ ।

७. शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला हेर्दा कि.नं. २७, २८, २९ को मोही कायम हुने ठहरी फैसला भएको हुँदा वादी आनन्दबहादुर श्रेष्ठलाई मोही कायम गरी दिनु भनी भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरमा लेखी पठाई दिनु भनी फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख गरेको देखिन आएको छ । फिरोद दावीमा कि.नं. २७ को मोही नामसारी निर्णय बदरसम्म माग गरेकोमा दावी नै नभएको मोही नामसारी नै नभई पुनरावेदककै निवेदनअनुसार गुठी संस्थानमा विचाराधीन रहेको कि.नं. २८ र २९ को जग्गाको मोहीसम्बन्धी विषयको सम्बन्धमा शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसलाको ठहर खण्डमा विवेचना गरी ठहर फैसला नै भएको देखिँदैन । फैसलाको ठहर खण्डमा राय व्यक्त भई ठहर निर्णय नै नभएको कि.नं. २८ र २९ को जग्गाको सम्बन्धमा सो फैसलाको ठहर खण्डसँग विल्कुलै नमिल्ने ढंगबाट फैसलाको तपसील खण्डमा कि.नं. २८, २९ समेत मोही कायम हुने ठहरी फैसला भएको हुँदा वादीलाई मोही कायम गरीदिनु भनी भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरमा लेखी पठाई दिने भनी उल्लेख गरी शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतबाट गम्भीर त्रुटि गरी फैसला भएको देखिन्छ ।

८. फैसलाको ठहर खण्ड नै अदालतको निर्णय हो । सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्न तथा निर्णयबाट स्वाभाविक रुपमा निस्कने कोर्टफी फिर्ता, दण्ड जरीवाना, विगो आदि कार्यान्वयन गर्नलाई सहयोग पुऱ्याउन तपसील खण्ड लेखिन्छ । तपसील खण्डले निर्णयको स्थान लिन सक्दैन । ठहर खण्ड र तपसील खण्ड बाभिए ठहर खण्ड नै मान्य हुन्छ । ठहर खण्डमा उल्लेख नभएका वा विवेचना नभएका कुरा तपसील खण्डमा उल्लेख हुन सक्दैनन्, यदि भएको रहेछ भने समेत त्यसले कुनै मान्यता

पाउन सक्दैन । ठहर खण्ड वा इन्साफ खण्ड नै कुनै पनि मुद्दाको वास्तविक फैसला हो । तपसील खण्ड त ठहर खण्डको कार्यान्वयन गर्ने भाग मात्र हो । त्यसकारण तपसील खण्डको छुट्टै अस्तित्व हुदैन । त्यो सदैव ठहर खण्डसँग जोडिएर रहेको हुन्छ । पक्षको सुविधाको लागि र फैसला कार्यान्वयन सहज रुपमा होस् भन्ने हेतु छुट्टै भागको रुपमा तपसील खण्ड लेखिने सम्म हो । त्यसकारण ठहर खण्डअनुरूप तपसील खण्ड तयार हुने गर्दछ । ठहर खण्डको विपरीत वा सो बाभिने गरी तपसील खण्ड लेखेमा कानूनविपरीत हुन्छ । तपसील खण्डमा भएका सामान्य भाषिक त्रुटि, लेखाइ वा टाइपको गल्ती वा कुनै शब्द ठहर खण्डभन्दा भिन्न हुन गएमा ठहर खण्डको विपरीत नहुने गरी सच्याउन वा सुधार गर्न सकिन्छ । तर इन्साफमा नै फरक हुने गरी, ठहर खण्डमा लेखिएको निर्णयसँग बाभिने गरी विरोधाभाषपूर्ण ढंगले लेखिएको तपसील खण्डले मान्यता पाउन सक्दैन । यसै सन्दर्भमा नेकाप २०४६, नि.न.३९८७, पृष्ठ ११२० मा सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट “फैसलाको ठहर खण्ड र तपसील खण्ड बाभिएमा ठहर खण्डले मान्यता पाउने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भई सकेको पाइदा प्रस्तुत मुद्दामा शुरू जिल्ला अदालतले फैसला गर्दा ठहर खण्डसँग तपसील खण्ड बाभिने गरी लेखेको पाइयो । यसरी एउटै न्यायाधीशले ठहर खण्डमा एउटा कुरा र तपसील खण्डमा अर्कै कुरा बोलेको भनी सम्भन्नु औचित्यहीन र अस्वभाविक मान्नु पर्ने देखिन आयो ।

९. यसैगरी प्रस्तुत विवादमा अर्को महत्वपूर्ण प्रश्न अधिकारक्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । हुनतः अधिकारक्षेत्र कहिले पनि शून्यको स्थितिमा रहन सक्दैन । तर पनि हरेक क्षेत्राधिकारको आफ्नै सीमा हुन्छ । कुन कुन मुद्दा, कुन कुन अदालत वा अधिकारीले प्रारम्भिक सुनुवाई गर्छ र त्यसउपरको पुनरावेदनको सुनुवाई कहाँबाट हुन्छ, अन्तिम निर्णय कहाँबाट हुन्छ भन्ने कुरा संविधान

वा प्रचलित कानूनमा उल्लेख गरिएको हुन्छ। सो संविधान वा कानूनमा भएको व्यवस्थाको अधीनमा रही अदालत वा अधिकारीले आफ्नो अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्ने गर्दछ। सो अनुसार अधिकार सम्पन्न भए नभएको निश्चित गरेपछि मात्र निर्णयरूपी निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ। अरुको अधिकार प्रचलन गराउनेले पहिला आफ्नो अधिकारको विस्तार र सीमाप्रति सजग र सचेत रहनु पर्दछ। कुनै निर्णयकर्ता, अदालत वा निकायले अर्काको अधिकारक्षेत्र वा क्षेत्राधिकारको अतिक्रमण गर्नुहुँदैन। अधिकारविहीन निर्णय गरे वा भएमा त्यस्तो निर्णय अमान्य र बदरयोग्य हुन्छ। त्यसकारण प्रत्येक निकाय र अदालतको निर्णयकर्ता आफ्नो अधिकारक्षेत्र र आफ्नो प्रादेशिकक्षेत्रभित्रको दावी छ वा छैन सो कुराको निश्चय गरेपछि मात्र विवादको निरुपण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसको विपरीत प्रस्तुत विवादमा भूमिसुधार अधिकारीको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने कायम हुने हो वा होइन भन्ने मुद्दा ललितपुर जिल्ला अदालतले हेरी मोही कायम गरी दावी भन्दा बाहिर गई फैसला गरेको कानूनविपरीत देखिन आयो। अनाधिकृत निकायबाट भएका निर्णय प्रभावहीन शून्य भई बदर हुने कानूनी व्यवस्था अ.व. ३५ नं. मा भएको हुँदा यसका अतिरिक्त प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको रूपमा पेश भएको फिल्डबुक उतारको लेखाईको न्यायोचित विवेचना नभएको र पारीत नै नभएको अपारीत लिखत विवादित जग्गाको हकको शंकारहित स्रोत हुन नसक्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै त्यसैको आधारमा वादीको फिराद परेको देखिँदा र २०३१ सालको लिखतमा विवादित जग्गाको कि.नं.नै उल्लेख नभएको हुँदा फिराद खारेज गर्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मनासिवै देखिन आयो।

१०. उपरोक्त आधार कारण र प्रमाणहरूको विवेचनाबाट वादी कि.नं.२७ को जग्गाको मोही भएको उल्लेख गरी गुठी हक कायम गरिपाउँ भनी दावी लिएकोमा शुरू अदालतबाट विवादित

जग्गा रैकर सेस्ता कट्टा गरी गुठीको हक कायम गरी फिराद दावी भन्दा बाहिर गई वादी मोही कायम हुने ठहराएको फैसला क्षेत्राधिकारको अभावमा मिल्ने देखिएन। भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरबाट मोही नामसारी गर्ने गरी भएको निर्णय बदर गर्ने अधिकारक्षेत्र र कि.नं.२७ को जग्गाको मोहीसम्बन्धी विवादको विषय हेर्ने अधिकारक्षेत्र समेत जिल्ला अदालतलाई नभएको र आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र गुठी संस्थान तथा भूमिसुधार कार्यालयले निर्णय गर्न सक्ने नै हुँदा अन्य निकायमा विचाराधीन रहेको कि.नं.२८ र २९ को मोहीसम्बन्धी विवादलाई असर पर्ने गरी र फैसलाको ठहर खण्डसँग नै नमिल्ने गरी दावी नै नभएको जग्गाहरूको विषयमा तपसील खण्डमा उल्लेख गरी शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतबाट दावीबमोजिम भूमिसुधार कार्यालय ललितपुरबाट कि.नं.२७ को मोही नामसारी गर्ने गरेको मिति २०६३।११।२९ को मोही नामसारी निर्णय बदरसमेत हुने ठहर्‍याई शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१२।३० मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै प्रस्तुत फिराद गर्न यी वादीलाई अ.व.८२ नं.अनुसार हकदैया नभएको र अधिकारक्षेत्र समेतको अभावमा अ.व.१८० नं.अनुसार फिराद खारेज हुने ठहर भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।११।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत :-परशुराम भट्टराई

निर्णय नं. ८९०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६७ सालको विविध नि.नं ०६७-MS-००१२
फैसला मिति: २०६९।६।२५

मुद्दा :- अदालतको अपहेलना ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. २९ ठमेल बस्ने
सुवास वस्त्यात

विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ३१ कमलादी
गणेशस्थान मन्दिर अगाडि विनायकमार्ग
बस्ने नेपाल वायुसेवा निगम, प्रधान
कार्यालय, कान्तिपथ काठमाडौंका तत्कालीन
कार्यकारी अध्यक्ष सुगतरत्न कंशाकार समेत

- अदालतको आदेशको ठहर खण्डमा स्पष्ट रुपमा निवेदकको हित एवं विपक्षको दायित्व समेत किटान गरी उल्लेख भएको वाक्यांशहरु अदालतको आदेश हुने र त्यस्तो आदेशको कार्यान्वयन हुनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो आदेश केवल प्रासंगिक कथन हो वास्तविक आदेश नै होइन भनी कार्यान्वयन गर्न इन्कार गर्नु गैरजिम्मेवारपूर्ण कार्य हुनुका साथै अदालतको अन्तिम आदेशको अवमूल्याङ्कन समेत हुने हुँदा अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । अदालतको आदेशमा अधिकार र दायित्व किटान गरी व्यक्त भएका शब्दावली

अदालतको कार्यान्वयन हुनुपर्ने आदेश हो भन्ने कुरा सर्वसाधारण जोसुकैले पनि जान्नु र बुझ्नु पर्ने ।

- राष्ट्रिय ध्वजावाहक विमान कम्पनी नेपाल वायुसेवा निगमका महाप्रबन्धक तथा सञ्चालक जस्तो गरिमामय पदमा बसेका पदाधिकारीहरू भएको अवस्थामा गरिमामय पदमा बसेका पदाधिकारीहरूले अदालतको आदेशको अवमूल्यन हुने गरी स्पष्ट आदेशलाई प्रासंगिक कथन हो, आदेश होइन र कार्यान्वयन गर्नु पर्दैन भन्नु सरासर अदालतको अन्तिम आदेशको अवज्ञा गरेको मान्नुपर्ने ।

- सार्वजनिक संस्थामा रहेका पदाधिकारीले नै अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्दा अदालतले आफ्नो आदेशको कार्यान्वयन गर्न कुनै वास्ता नगर्ने हो भने अदालत प्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर पर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता जगन्नाथ महतो सिँह
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता दिनमणि पोखरेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बन्धित कानून:

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: सर्वोच्च अदालत ऐन,
२०४८ को दफा ७ बमोजिम यस अदालतको
अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत भई दायर हुन आएको प्रस्तुत
निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०३४।१२।४ मा नेपाल
वायुसेवा निगमको असिस्टेन्ट पदमा सेवा प्रवेश
गरी मिति २०३६।१०।१२ Operation Department
अन्तर्गत Cabin Crew Section मा Steward पदमा
सरुवा भई कामकाज गर्दै आइरहेकोमा SR. Cabin

Attendant पदमा बहुवा भई मिति २०६४।४।५ मा उमेरको हदको कारणले सेवा अवधि पूरा हुने भएकोले मिति २०६४।४।६ देखि निगमको सेवाबाट अवकाश हुने भनी मलाई मिति २०६४।३।११ मा अवकाशसम्बन्धी पत्र दिइयो। सो अवकाश पत्र दिएउपर मैले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा ५८ वर्षको उमेरसम्म सेवामा रहन दिनु दिलाउनु भनी २०६३ सालको रिट निवेदन नं. १२२१ दायर गरेको थिएँ। उक्त रिटमा मिति २०६४।३।३२ मा कारण देखाउ आदेश जारी हुनुका साथै अन्तरिम आदेश छलफलको लागि मिति तोकिएको विपक्षीलाई सूचना दिने र अन्तरिम आदेशको छलफल नभएसम्म निवेदकलाई साविक पदमा कामकाज गर्न दिनु भनी एक न्यायाधीशको इजलासबाट अन्तरिम आदेश जारी भएको थियो। उक्त रिटमा मिति २०६४।४।१६ मा अन्तरिम आदेश वारे छलफलमा सुनुवाई हुँदा निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्म मिति २०६४।३।३२ को आदेशबमोजिमको अन्तरिम आदेशलाई नै निरन्तरता दिइएको थियो। उक्त आदेशले म निवेदक साविकबमोजिम हाजीर भई कामकाज गर्दै आएको थिएँ।

यसै क्रममा उक्त रिट निवेदन मिति २०६६।३।२१ मा पूर्ण सुनुवाई हुँदा वायुसेवा निगमले निवेदकलाई अवकाश दिने गरी भएको निर्णय एवं सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम कारवाही त्रुटिपूर्ण नदेखिँदा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। यस अदालतबाट मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको देखिएकोले हाजीर अवधिको निवेदकको माग बमोजिम पाउने तलव भत्ता र सुविधाका सम्बन्धमा विपक्षीको दायित्व नरहने भन्न मिलेन। सो वाहेक माग बमोजिम आदेश जारी हुने नदेखिएको अवस्थामा तलव भत्ता सुविधा समेत पाउने जिकीर गर्न मिल्ने देखिन्न भन्ने आदेश भएको थियो। सो आदेशबमोजिम आदेशको प्रमाणित प्रतिलिपि साथै राखी हाजीर

रहेको अवधिको तलव भत्ता सुविधा पाउँ भनी मिति २०६६।७।५ मा विपक्षी निगममा निवेदन दिएकोमा निवेदनउपर कुनै वास्ता गरिएन। अदालतको उक्त आदेश कार्यान्वयनको लागि फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट पत्राचार गर्दा समेत निवेदकलाई तलव भत्ता सुविधा दिन नमिल्ने भनी निगमले फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई पत्र पठाई आदेश कार्यान्वयन गर्न इन्कार गरेको अवस्था छ।

निवेदकलाई काम गरेको अवधिको तलव भत्ता तथा सुविधा दिनुपर्ने दायित्व निगमको रहेको भनी आदेश भएको हुँदा त्यस्तो आदेश पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११६ बमोजिम विपक्षी निगम समेतको हुनेमा हाजीर भएको अवधिको तलव भत्ता समेत नदिने भनी आदेश भएको भनेर सो आदेशको अपव्याख्या गरी विपक्षी निगमले अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको स्पष्ट छ। अतः न्याय सम्पादनको कार्यमा सम्मानीत अदालतबाट भएको आदेशको पालना गर्न गराउन विपक्षी निगमले सहयोग नगरी आदेशको विखर्लाप हुने गरी गरेको उक्त काम कारवाहीबाट अदालतको आदेशको उपहास भएको हुँदा विपक्षीहरूलाई अदालतको अवहेलनातर्फ हदैसम्म सजाय गरी म निवेदकले पाउने तलव भत्ता तथा सुविधा दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा प्रस्तुत निवेदनमा अवहेलना भयो भनी दावी लिएको यिनै निवेदकले दिएको २०६३ सालको रिट नं. १२२१ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६६।३।२१ मा भएको आदेशको रेकर्ड मिसिल संलग्न राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।२५ को आदेश।

यसमा प्रस्तुत निवेदन विविध फौजदारी मुद्दाको दायरीमा दर्ता गर्नु र यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको कारवाही किन

हुन नपर्ने हो ? कारवाही हुनु नपर्ने आधार, कारण र सबूद प्रमाण भए सो समेत साथमा राखी म्याद तामेल भएका मितिले १५ दिनभित्र आँफै वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् म्याद पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६७।१।३ को आदेश ।

विपक्षीले तलव भत्ता पाऊँ भनी निगमका कार्यकारी महाप्रबन्धकलाई सम्बोधन गरी निवेदन दिनु भएको र सो निवेदनका सम्बन्धमा तत्कालीन कार्यकारी अध्यक्ष श्री सुगतरत्न कंशाकारले निगमको सञ्चालक समितिमा पेश गर्दा सञ्चालक समितिको मिति २०६७।४।२५ को बैठकले “अवकाश प्राप्त विमान परिचालकद्वय श्री सुवास बस्नेत तथा श्री किशोर खड्काको रिट निवेदनका सम्बन्धमा सम्मानीत श्री सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६६।३।२९ मा भएको फैसलामा अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश समेत निष्क्रिय हुने ठहर भएकोले निवेदकहरूको माग बमोजिम तलव भत्ता सुविधा दिन नमिल्ने” भनी निर्णय भएको थियो । सोही आधारमा निगमले विपक्षीलाई र फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत सोही व्यहोरा जानकारी गराइएको थियो । सम्मानीत अदालतको मिति २०६६।३।२९ को फैसलाले निगमलाई कुनै निर्देशन वा आदेश दिइएको छैन । अदालतले आदेश नै नगरेको विषयमा आदेशको परिपालना भएन भनेर आरोपित गर्न मिल्दैन । जहाँसम्म निवेदकलाई निगमले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम आदेशबमोजिम हाजीर गराई काममा लगाएको अवधिको तलव भत्ता दिने विषयमा अदालतको आदेशको प्रासंगिक कथन (Obiter Dicta) मा उल्लिखित प्रश्न छ, त्यो अदालतको आदेश होइन । फैसलाको अप्रासंगिक कथनमा उल्लिखित विषयले आदेशको हैसियत राख्न सक्दैन । अतः सोको आधारमा अदालतको

अपहेलना भयो भन्ने विपक्षी जिकीर कानून र न्यायको मान्यताविपरीत भई खारेजभागी छ । आदेश नै नभइ रिट खारेज भएकोमा अदालतको आदेशको अवज्ञाको सवाल उठ्न सक्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल वायुसेवा निगम प्रधान कार्यालयका महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बू, ऐ.का सञ्चालकद्वय रञ्जनकृष्ण अर्याल र टंकमणि शर्माको संयुक्त लिखित जवाफ ।

विपक्षी बनाइएका व्यक्तिहरु वायुसेवा निगममा तत्कालिन सञ्चालकहरु नागेश्वर राय, सुखचन्द्र भ्ना र सन्ध्या केशरी मानन्धर हाल निगममा कार्यरत नरहेको र स्थायी ठेगाना पत्ता लगाउन नसकी म्याद तामेल समेत गर्न नसकिएको हुँदा निजहरुको नाम विपक्षी खण्डबाट हटाई पाऊँ भनी निवेदकबाट निवेदन परेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निवेदन माग बमोजिम विपक्षी नागेश्वर राय, सुखचन्द्र भ्ना र सन्ध्या केशरी मानन्धरको नाम विपक्षी खण्डबाट हटाउन अनुमती दिइएको छ भन्ने मिति २०६८।१०।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट बहसको लागि उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री जगन्नाथ महतो सिंहले सर्वोच्च अदालतको ०६३ सालको रिट निवेदन नं. १२२९ मा मिति २०६६।३।२९ मा पूर्ण सुनुवाई हुँदा यस अदालतबाट मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको हुँदा हाजीरी अवधिको निवेदकले पाउने तलव भत्ता र सुविधाको भुक्तानी दिने सम्बन्धमा विपक्षीको दायित्व नरहने भन्न मिलेन भनी स्पष्ट रूपमा आदेश भएकोमा विपक्षीले अदालतबाट रिट खारेज भएको र स्पष्ट आदेश नभएको भनी अदालतको आदेशलाई नै अपव्याख्या गरी निवेदकलाई काम

गरेको अवधिको तलव भत्ता र सुविधा दिन इन्कार गर्ने कार्यबाट अदालतको अपहेलना भएको छ। तसर्थ निवेदकलाई काम गरेको अवधिको तलव भत्ता सुविधा विपक्षीबाट दिलाई विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय समेत गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगम समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दिनमणि पोखरेलले निवेदकले तलव भत्ता सुविधा माग गरेको सम्बन्धमा निगमको सञ्चालक समितिको मिति २०६७।४।२५ को बैठकले माग बमोजिम तलव भत्ता सुविधा दिन नमिल्ने भनी निर्णय गरेको र सम्मानीत अदालतको मिति २०६६।३।२९ को आदेशले निगमलाई स्पष्ट आदेश र निर्देशन नगरेको बरु रिट निवेदन नै खारेज भएको छ। विपक्षहरू तर्फबाट अदालतको आदेशको अवज्ञा र अपहेलना भएको छैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

उल्लिखित बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरू समेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिम विपक्षीहरूबाट अदालतको अवहेलना भएको हो वा होइन ? विपक्षीहरूलाई अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले सम्मानीत अदालतमा दायर गरेको संवत् ०६३ सालको रिट निवेदन नं. १२२१ को रिट निवेदनमा मिति २०६६।३।२९ मा पूर्ण सुनुवाई हुँदा “यस अदालतबाट मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको हुँदा हाजीरी अवधिको निवेदकले पाउने तलवभत्ता र सुविधाका सम्बन्धमा विपक्षीको दायित्व नरहने भन्न मिलेन” भनी स्पष्ट रूपमा आदेश भएकोमा विपक्षीले अदालतको अदेशको अपव्याख्या गरी निवेदकलाई काम गरेको अवधिको तलव भत्ता र सुविधा दिन

इन्कार गर्ने कार्यबाट अदालतको अवहेलना भएको छ। तसर्थ निवेदकलाई काम गरेको अवधिको तलव भत्ता सुविधा विपक्षीबाट दिलाई विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय समेत गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ। विपक्षीहरू मध्ये नेपाल वायुसेवा निगम प्रधान कार्यालयका महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बू र सञ्चालकद्वय रञ्जनकृष्ण अर्याल र टंकमणि शर्माले पेश गरेको लिखित जवाफमा सम्मानीत अदालतको मिति २०६६।३।२९ को फैसलाले निगमलाई कुनै निर्देशन वा आदेश दिइएको छैन। अदालतले आदेश नै नगरेको विषयमा आदेशको परिपालना भएन भनेर आरोपित गर्न मिल्दैन। जहाँसम्म निवेदकलाई निगमले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अन्तरिम आदेशबमोजिम हाजीर गराई काममा लगाएको अवधिको तलव भत्ता दिने विषयमा अदालतको आदेशको अप्रासंगिक कथन (Obiter Dicta) मा उल्लिखित प्रश्न छ, त्यो अदालतको आदेश होइन। फैसलाको प्रासांगिक कथनमा उल्लेखित विषयले आदेशको हैसियत राख्न सक्दैन। तसर्थ निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

३. निवेदक सुवास बस्न्यातले नेपाल वायुसेवा निगम प्रधान कार्यालय समेतउपर ५८ वर्षको उमेरसम्म सेवामा बहाल रहन पाउने आदेश गरिपाउँ भनी दायर गरेको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १२२१ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको निवेदनमा मिति २०६४।३।३२ मा निवेदकलाई तत्काल अवकास नदिनु नदिलाउनु भनी एक न्यायाधीशको इजलासबाट अन्तरिम आदेश जारी भएको र उक्त अन्तरिम अदेशलाई सयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।४।१६ मा निरन्तरता दिएको पाइयो। उक्त निवेदनमा मिति २०६६।३।२९ मा पूर्ण सुनुवाई हुँदा रिट निवेदन खारेज भएतापनि आदेशको ठहर खण्डमा “यस अदालतबाट मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको देखिएकोले

हाजीर अवधीको निजको माग बमोजिम पाउने तलव भत्ता सुविधा सम्बन्धमा विपक्षीको दायित्व नरहने भन्न मिलेन“ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यसरी निवेदकलाई हाजीर अवधिको तलव भत्ता सुविधा विपक्षी निगमले दिनुपर्ने भनी उक्त आदेशको शब्दावलीले स्पष्ट गरेको पाइन्छ । उल्लिखित व्यहोरा अदालतको आदेशको ठहर खण्डमा बोलिएको आफैमा स्पष्ट आदेश हुँदाहुँदै पनि त्यसलाई केवल अप्रासंगिक कथन (Obiter Dicta) हो त्यस्तो अप्रासंगिक कथन अदालतको आदेश होइन भन्ने एवं रिट खारेज भएकोले निवेदकलाई तलव भत्ता दिनु नपर्ने भन्ने जवाफ पेश गरेको देखियो । यस अदालतको मिति २०६६।३।२९ को आदेशको ठहर खण्डमा स्पष्ट शब्दमा लेखिएको व्यहोरालाई पूर्ण रूपमा अनदेखा गरी आदेशमा उल्लिखित वाक्यांशहरू मध्ये आफूलाई फाइदा हुने केही वाक्यांशहरू मात्र उल्लेख गरी आदेशको वास्तविक अर्थलाई नै वङ्ग्याउने गरी विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेश गरेको कारणबाट विपक्षीहरूले यस अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको कुराको पुष्टि भएको देखियो ।

४. अदालतको आदेशको ठहर खण्डमा स्पष्ट रूपमा निवेदकको हित एवं विपक्षको दायित्व समेत किटान गरी उल्लेख भएको वाक्यांशहरू अदालतको आदेश हुने र त्यस्तो आदेशको कार्यान्वयन हुनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो आदेश केवल अप्रासंगिक कथन हो वास्तविक आदेश नै होइन भनी कार्यान्वयन गर्न इन्कार गर्नु गैरजिम्मेवारपूर्ण कार्य हुनुका साथै अदालतको अन्तिम आदेशको अवमूल्याङ्कन समेत हुने हुँदा अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । अदालतको आदेशमा अधिकार र दायित्व किटान गरी व्यक्त भएका शब्दावली अदालतको कार्यान्वयन हुनुपर्ने आदेश हो भन्ने कुरा सर्वसाधारण जोसुकैले पनि जान्ने र बुझ्ने कुरा हो । प्रस्तुत मुद्दाका विपक्षीहरू राष्ट्रिय ध्वजावाहक विमान कम्पनी नेपाल वायुसेवा निगमका महाप्रबन्धक तथा

सञ्चालक जस्तो गरिमामय पदमा बसेका पदाधिकारीहरू भएको देखिन्छ । यस्तो गरिमामय पदमा बसेका पदाधिकारीहरूले अदालतको आदेशको अवमूल्यन हुने गरी स्पष्ट आदेशलाई प्रासंगिक कथन हो, आदेश होइन र कार्यान्वयन गर्नु पर्दैन भन्नु सरासर अदालतको अन्तिम आदेशको अवज्ञा गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसरी सार्वजनिक संस्थामा रहेका पदाधिकारीले नै अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्दा अदालतले आफ्नो आदेशको कार्यान्वयन गर्न कुनै वास्ता नगर्ने भने अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर पर्ने देखिन्छ ।

५. तसर्थ, प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संवत् २०६३ सालको रिट निवेदन नं. १२२१ मा यस अदालतबाट मिति २०६६।३।२९ मा भएको आदेशको अर्थ वंग्याउने गरी नेपाल वायुसेवा निगमको तर्फबाट लिखित जवाफ पेश गर्ने निगमका तत्कालीन महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बू र सञ्चालकद्वय रञ्जनकृष्ण अर्याल र टंकमणि शर्माको कार्य गैरजिम्मेवारपूर्ण हुनुको साथै यस अदालतको अन्तिम आदेशको अवमूल्यन एवं अवज्ञा गरेको देखिएकोले अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले निज विपक्षीहरू कुलबहादुर लिम्बू रञ्जनकृष्ण अर्याल र टंकमणि शर्मालाई जनही रु.१,०००।- (एक हजार रुपैयाँ) जरीवाना हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी निज विपक्षीहरूलाई दिनु र विपक्षीहरूलाई यो आदेशको जानकारी प्राप्त भएका मितिले ६० (साठी) दिनभित्र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा २ बमोजिम विपक्षीहरूले अदालतलाई सन्तोष हुने गरी क्षमायाचना गरेमा सजाय माफ समेत गर्न सकिने हुँदा विपक्षीहरूलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले ६० (साठी) दिनसम्म सजायको कार्यान्वयन नगरी मुलतवी राख्नु र विपक्षीहरूबाट क्षमायाचनाको निवेदन परेमा नियमबमोजिम गर्नु । क्षमायाचना नगरेकोमा उक्त ६० (साठी) दिनपश्चात् कानूनबमोजिम सजायको कार्यान्वयन गर्नु ।

६. निवेदक सुवास बस्न्यातको मागअनुसार यस अदालतबाट संवत् २०६३ सालको रिट नं. १२२१ मा मिति २०६३।३।२१ मा भएको आदेशमा उल्लेख भएबमोजिम मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको अवधिको तलव भत्ता सुविधा निवेदकले पाउने देखिएकोले यी निवेदकले काम गरेको अवधिको तलव भत्ता सुविधाको रकम यो आदेश विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यालयमा प्राप्त भएका मितिले ३० (तीस) दिनभित्र निवेदकलाई भुक्तानी गरी सोको जानकारी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिनु भनी विपक्षीका नाममा आदेश जारी हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विपक्षीहरु नेपाल वायुसेवा निगममा महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बू, सञ्चालकहरु रञ्जनकृष्ण अर्याल र टंकमणि शर्मालाई अदालतको आदेशको अवहेलनामा जनही रु.१,०००।- (एक हजार रुपयाँ) जरीवाना सजाय हुने ठहर भएकोले यो आदेशको जानकारी निज विपक्षीहरुलाई दिनु र विपक्षीहरुलाई यो आदेशको जानकारी प्राप्त भएका मितिले ६० (साठी) दिनभित्र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा २ बमोजिम विपक्षीहरुले अदालतलाई सन्तोष हुने गरी क्षमायाचना नगरेमा देहायबमोजिमको लगत कसी असूलउपर गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु -- १

नेपाल वायुसेवा निगमका महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बू ----- रु.१,०००।-

ऐ. का सञ्चालक रञ्जनकृष्ण अर्याल--- रु.१,०००।-

ऐ. का सञ्चालक टंकमणि शर्मा -----रु.१,०००।-

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम निवेदक सुवास बस्न्यातलाई निजको मागअनुसार यस अदालतबाट संवत् २०६३ सालको रिट नं. १२२१ मा मिति २०६३।३।२१ मा भएको आदेशमा उल्लेख भएबमोजिम मिति २०६४।३।३२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई विपक्षी निगममा हाजीर गराई काममा लगाएको अवधिको तलव भत्ता सुविधा दिने निर्णय भएकोले यो आदेशको जानकारी विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगमको कार्यालयमा प्राप्त भएका मितिले ३० (तीस) दिनभित्र यस अदालतको मिति २०६४।३।३२ को अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदक लाई हाजीर गराई काममा लगाएको अवधिको तलव भत्ता सुविधा भुक्तानी गरी सोको जानकारी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिनु भनी विपक्षीहरुलाई जानकारी दिनु र साथै यो आदेशको जानकारी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत दिनु ----- १

प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु -----१ उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल असोज २५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: शिवप्रसाद खनाल

